

Uloga materijalne i nematerijalne kulturne baštine na UNESCO-voj listi u razvoju turizma

Ćorić, Karla

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of economics Split / Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:124:141117>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0 Unported/Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

Repository / Repozitorij:

[REFST - Repository of Economics faculty in Split](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU

EKONOMSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

**ULOGA MATERIJALNE I NEMATERIJALNE KULTURNE
BAŠTINE NA UNESCO-VOJ LISTI U RAZVOJU TURIZMA**

Mentor:

doc. dr. sc. Davorka Mikulić

Student:

Karla Ćorić

Split, rujan 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, KARLA ČORIĆ
(ime i prezime)

izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je navedeni rad isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu, što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio navedenog rada nije napisan na nedozvoljeni način te da nijedan dio rada ne krši autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Split, 4. rujna 2024. godine

Vlastoručni potpis: Karla Čorić

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Problem istraživanja.....	1
1.2. Predmet istraživanja.....	6
1.3. Istraživačke hipoteze.....	6
1.4. Ciljevi istraživanja.....	8
1.5. Metode istraživanja.....	8
1.6. Doprinos rada.....	8
1.7. Struktura rada.....	9
2. KULTURA I KULTURNA BAŠTINA	11
2.1. Pojam i značenje kulture.....	11
2.2. Kulturna baština.....	12
2.2.1. Materijalna kulturna baština.....	14
2.2.2. Materijalna kulturna baština u stručnoj literaturi.....	15
2.2.3. Nematerijalna kulturna baština.....	16
2.2.4. Nematerijalna kulturna baština u stručnoj literaturi.....	17
2.2.5. Povezanost materijalne i nematerijalne kulturne baštine.....	18
2.3. Kulturna baština Europe.....	20
2.4. UNESCO i njegov značaj za sferu kulturne baštine.....	22
2.4.1. UNESCO i kultura baština.....	23
2.4.2. Materijalna kulturna baština.....	24
2.4.3. Nematerijalna kulturna baština.....	25
3. POVEZANOST TURIZMA I KULTURE	27
3.1. Pojam turizma i značaj za gospodarstvo.....	27
3.1.1. Definiranje turizma.....	27
3.1.2. Značaj turizma za gospodarstvo.....	28
3.2. Kulturni turizam – definiranje pojma i odrednice.....	31
3.2.1. Definiranje kulturnog turizma.....	31
3.2.2. Klasifikacija kulturnih turista i vrste kulturnog turizma.....	33
3.2.3. Istraživanja o utjecaju kulturne baštine na razvoj turizma.....	37
3.3. Kulturni turizam u Europi.....	39
3.3.1. Razvoj i karakteristike kulturnog turizma u Europi.....	39
3.3.2. Istraživanja kulturnog turizma u Europi u stručnoj literaturi.....	40
3.3.3. Međunarodna suradnja u kulturnom turizmu i značaj Europske unije.....	41
4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE	45

4.1. Karakteristike panel analize	45
4.2. Opis uzorka, varijabli i modela	46
4.2.1. Objašnjenje uzorka	46
4.2.2. Varijable modela	48
4.2.3. Zapis panel modela.....	53
4.3. Deskriptivna statistika	53
4.4. Testiranje modela.....	55
4.5. Interpretacija rezultata i osvrt na hipoteze	61
5. ZAKLJUČAK	64
LITERATURA	66
POPIS TABLICA	81
POPIS SLIKA	81
SAŽETAK	82
SUMMARY	83

1. UVOD

1.1. Problem istraživanja

Kultura je širok pojam koji predstavlja predmet istraživanja brojnih institucija, organizacija i autora dugi niz godina zbog čega postoje brojne definicije ovog pojma koji se može proučavati s različitim područja. Korijen riječi seže iz latinskog glagola „colere“ koji ima velik raspon značenja od uzgajanja i njegovanja do stanovanja i obožavanja što ukazuje na široku primjenu (Milanja 2012).

Tylor (1871) definira kulturu kao kompleksnu cjelinu koja uključuje vjerovanja, umjetnost, pravo, moral, običaje i sve druge sposobnosti koje je čovjek stekao kao član društva. Ovo je prva cjelovita definicija kulture na koju se brojni kasniji autori referiraju pri davanju drugih definicija ovog pojma.

Linton (1936, prema Moore, 1980) kulturu definira kao društveno nasljeđe, pri čemu je kultura kao generalni pojam ukupnost društvenog nasljeđa čovječanstva, a kao specifični pojam označava pojedini soj društvenog nasljeđa. Ova definicija kulture razgraničava kulturu – „culture“ kao kompleksnu ukupnost čovječanstva od kulture – „a culture“ koja se odnosi na kulturu određene grupe, a čini dio tog zbira kojem pripadaju svi ljudi.

Kluckhohn i Kelly (1945, prema Moore, 1980) određuju pojam kulture kao povijesno izvedene dizajne za život koje dijele svi ili posebno određeni članovi neke grupe, a koji djeluju kao vodiči njihova ponašanja. Ova definicija se oslanja na prethodne, ali i daje strukturalni prikaz pojma kulture. Kultura je dakle opsežan fenomen koji oblikuje svakodnevni život svih ljudi te zbog toga označava predmet brojnih istraživanja.

Kulturna baština proizlazi iz pojma kulture, a označava složen i rasprostranjen pojam koji se kao i kultura može izučavati na različite načine. Konsa (2013) navodi kako postoje tri pristupa baštini: baština kao vrijedni predmeti, baština kao dio okoliša i baština kao društveno - kulturološki konstrukt, međutim koriste se i u kombinaciji. Jokilehto (2005) proučava definicije kulturne baštine kroz povijest od 6. stoljeća do sadašnjosti, što upućuje na činjenicu da je kulturna baština bila predmet zanimanja kroz dugo povijesno razdoblje.

Kulturna baština obuhvaća heterogeni skup dobara koja su tijekom duljeg perioda i kroz povijesni proces postaju prepoznata kao prijenosnici specifičnih kulturnih tradicija (Guerzoni 1997). Autor navodi kako baština označava jedinstveni identitet zajednice koji počiva na povijesti, a koji treba biti sačuvan zbog njezina interesa. Timothy (2011) svoju definiciju kulturne baštine oslanja na već postojeće, a koje značenje tog pojma vide kao nešto što se nasljeđuje iz prošlosti, a koristi u sadašnjosti, te definira kulturnu baštinu kao suvremenu upotrebu elemenata povijesti u razne svrhe.

Također je dijeli na materijalnu i nematerijalnu komponentu. Sonkoly i Vahtikari (2018) kulturnu baštinu definiraju kao vezu prošlosti koja ponovni život ima u sadašnjosti.

Europski kontinent razvijao se pod utjecajem demokracije, filozofije, znanosti i trgovine koja se odvijala među narodima (Neuts et al. 2021). Razvoj europskih naroda odvijao se pod utjecajem antičkih civilizacija, religija, a posebno kršćanstva i paralelnog razvoja legislative zbog čega je Europa područje bogatih kultura. Zajednički europski kulturni identitet promoviran je od strane Europske unije, međutim brojnost zemalja koje čine ovaj kontinent i njihove bogate povijesti temelj su kulturne raznolikosti koja se istovremeno predstavlja kao vrijednost koju je potrebno promicati i razvijati, ali i kao izazov koji stoji na putu društvenoj koheziji kojoj se teži na razini Europske unije (Calligaro, 2014).

Osim EU koja djeluje na razini zemalja svojih članica, na svjetskoj razini važnost očuvanja i promocije kulture i kulturne baštine prepoznale su brojne međunarodne organizacije čije je djelovanje centrirano oko sfere kulture, a među kojima se ističe UNESCO – Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu. Cilj UNESCO-a je promicanje suradnje i jednakosti među narodima na temelju Povelje Ujedinjenih naroda, a u domeni kulture brine se o zaštiti i očuvanju svjetske kulturne i prirodne baštine te podupire kulturne sektore koji su važan čimbenik održivog razvoja. Ova je organizacija osnovana 1945. godine i broji 194 države članice i 12 pridruženih članova¹, što potvrđuje važnost ove organizacije na svjetskoj razini. Konvencijom o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine iz 1972. godine UNESCO je definirao kulturnu baštinu i podijelio je na pojedinačne spomenike, komplekse građevina i lokalitete s posebnim povijesnim, estetskim, etnološkim, antropološkim, povijesnim, umjetničkim ili znanstvenim značajem. Na osnovu Konvencije, nastala je Lista svjetske baštine koju čine elementi prirodne i kulturne baštine, a na kojoj se nalazi više od 1100 upisanih elemenata baštine svijeta.² Kako bi se našlo na Listi svjetske baštine, mjesto mora zadovoljiti najmanje jedan od deset postavljenih kriterija.

Materijalna kulturna baština predmet je proučavanja velikog broja stručnih radova. Brojni radovi se baziraju na teorijskoj osnovi i definiranju pojmova usko vezanih uz pojam kulturne baštine poput Feary et al. (2015) koji stavljaju kulturnu baštinu u kontekst povijesti čovječanstva te je dijele na materijalnu i nematerijalnu i povezuju s prirodnom baštinom koju vide kao okoliš za nastanak elemenata kulture. Na temelju ovoga, predstavljaju pojam upravljanja kulturnom baštinom koje vide kao temelj za očuvanje vrijednosti koje nastaju kroz kulturu te opisuju elemente upravljanja koji su zaslužni za uspješnost tog procesa poput zakonskog okvira i ljudskih potencijala.

¹ UNESCO zemlje članice, podaci preuzeti 12. travnja 2024. s web stranice <https://www.unesco.org/en/countries>

² Podatak o broju upisanih elemenata na Popisu svjetske baštine preuzet je 12. travnja 2024. s web stranice <https://whc.unesco.org/en/list/>

Kulturna baština može se razmatrati kao ekonomsko dobro, a u stručnoj literaturi izrazito je zabilježena njezina povezanost s turizmom kroz sferu kulturnog turizma. Kulturni turizam može se definirati kao vrsta turizma posebnih interesa koja uključuje posjete osoba izvan njihovog stalnog mjesta boravka motivirane u cijelosti ili djelomično interesom za povijest, umjetnost, nasljeđe ili stil života lokaliteta, regije, grupe ili institucije (Tomljenović et al. 2003). McKercher i du Cros (2002) proučavajući dostupne definicije pojma kulturnog turizma izdvajaju njegova 4 temeljna elementa: turizam, korištenje dobara kulturne baštine, konzumacija iskustava i proizvoda te turist. Oni značenje kulturnog turizma oblikuju kao turističku aktivnost pri kojoj se kulturna dobra destinacije prezentiraju turistima u cilju korištenja tih dobara.

Kulturna baština važan je čimbenik gospodarskog rasta i razvoja što potvrđuju radovi poput Loulanski (2006.) koja na različitim primjerima proučava kako se elementi kulturne baštine pozicioniraju kao sastavnica društvene i ekonomske revitalizacije, odnosno razvojnih strategija koje se sve češće fokusiraju na boljitak životnih uvjeta, nasuprot isključivo ekonomskom rastu. Takvi se slučajevi uočavaju primjerice na europskim gradovima koji su u prošlosti bili industrijska središta, a zatvaranjem proizvodnja dolazi do njihove degradacije. Iako takvi gradovi nisu u prošlosti bili popularne turističke destinacije, ulažu se javna sredstva u njihovu regeneraciju, što za posljedicu ima daljnja privatna ulaganja koja stvaraju dodatne sadržaje koji privlače turističku potražnju. Autorica ističe kako je za uspjeh važno preispitivanje okvira koji uključuje baštinske i razvojne elemente na temelju multidisciplinarnih istraživanja koja obuhvaćaju različite elemente društva koji utječu na njegov razvoj.

Tudorache (2016.) na temelju podataka iz 5 europskih zemalja u razdoblju od 2009. do 2014. godine donosi pregled važnosti kulturne baštine za gospodarstvo. Turizam je u Europi jedan od pokretača ekonomskog rasta, a pozitivne učinke ima na radna mjesta, ali i na rast konkurentnosti. U tom smislu, baština se ističe kao čimbenik koji pomaže u diferenciranju i ojačavanju identiteta destinacije. Provedeno istraživanje je pokazalo kako postoji velika potražnja za proizvodima i uslugama iz sfere umjetnosti i kulture te da će potražnja i u budućnosti rasti. Zaključno se daju preporuke o važnosti provođenja aktivnosti koje su usmjerene na očuvanje kulturne baštine i uključivanja lokalne zajednice kako bi se zadržale izvorne vrijednosti kulture koje su privlačna sila za turističku potražnju.

UNESCO kao važan akter u području kulturne baštine promiče i podržava istraživanja i objavljivanje stručne literature koja služi boljem razumijevanju problema vezanih uz kulturnu baštinu. Uz to je zaslužan za suradnju sa međunarodnim stručnjacima koji za UNESCO-ve potrebe sastavljaju brojne izvještaje o stanju dobara kulturne baštine u svijetu posebice onih kojima je potrebna dodatna pažnja

zbog primjerice klimatskih promjena (Yordanova 2010) ili negativnih utjecaja prirodnih katastrofa na dobra kulturne baštine te potrebne aktivnosti oporavka i rekonstrukcije (UNESCO Office Apia 2013).

Osim materijalne, UNESCO svoj rad usmjerava i u domenu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine čovječanstva nastala je 2003. godine te nematerijalnu baštinu definira kao „prakse, reprezentacije, izrazi, znanja, vještine – kao i instrumenti, predmeti, artefakti i kulturni prostori povezani s njima – koje zajednice, grupe i, u nekim slučajevima, pojedinci prepoznaju kao dio svoje kulturne baštine“. Njezina važna odrednica je da je u isto vrijeme tradicijska i živuća (Ballard 2008.). Nematerijalnu kulturnu baštinu može se podijeliti na usmenu tradiciju i izričaje, umjetničke izvedbe, društvene običaje, rituale i festivale, znanja i prakse vezane uz prirodu i svemir te tradicijske obrte (UNESCO, 2003). UNESCO vodi tri popisa nematerijalne kulturne baštine: Reprezentativna lista nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, Registar dobre prakse zaštite i Popis nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita. Na sva tri popisa nalazi se 730 elemenata, od čega najviše pripada Reprezentativnoj listi nematerijalne kulturne baštine čovječanstva koja sadrži više od 600 elemenata. Liste sadrže elemente nematerijalne kulturne baštine 145 zemalja³ što dokazuje kako postoji velik broj zemalja koje su se počele zalagati za zaštitu i očuvanje svoje nematerijalne baštine. Ipak, važnosti očuvanja nematerijalne kulturne baštine ne pristupa se jednako sustavno i sveobuhvatno kao što je slučaj s materijalnom baštinom, upravo zbog obilježja nematerijalnosti koji se posebice kroz povijest nije razmatrao kroz djelovanja međunarodnih organizacija, agencija na nacionalnim razinama niti kroz stručnu literaturu, što se vremenom mijenja, najviše nakon uključenja UNESCO-a u aktivnosti zaštite nematerijalne baštine.

Različiti se autori bave tematikom nematerijalne kulturne baštine, iako velikim dijelom na teoretskoj razini. Česti su primjeri radova u kojima autori definiraju važnost UNESCO-va djelovanja u sferi nematerijalne kulturne baštine, posebice početkom 21. stoljeća, u vrijeme nastajanja Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine i Reprezentativnog popisa nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. Donošenjem Konvencije autori počinju proučavati elemente nematerijalne baštine i probleme koji se mogu pojaviti uz njom vezano upravljanje.

Ballard (2008.) iznosi moguće probleme vezane uz očuvanje, interpretaciju i prezentaciju nematerijalne kulturne baštine vezanih uz samu prirodu nematerijalne kulturne baštine koja obuhvaća brojne elemente kulture i činjenicu da je ona u isto vrijeme tradicionalna, ali i „živa“-mijenja se pod utjecajem prenošenja koje je najčešće usmeno. U smislu pristupa nematerijalnoj

³ UNESCO, podaci o dobrima upisanim na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, Registar dobre prakse zaštite i Popis nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita; preuzeto 12. travnja 2024. s web stranice <https://ich.unesco.org/en/lists?multinational=3&display1=countryIDs#tabs>

kulturnoj baštini izdvaja četiri razine: od direktne interakcije s nositeljima tradicije do objavljenog pisanog materijala, a koji rezultiraju različitim razumijevanjem elemenata baštine.

Bwasiri (2011.) proučava problematiku nematerijalne baštine sa strane legislative koja se uz nju vezuje u smislu mijenjanja nacionalnih zakonskih akata kako bi se uskladili s provjerenim međunarodnim dobrim praksama, a koje su povezane kako sa zakonskim okvirom, tako i s političkom voljom, administrativnim strategijama i ljudskim kapitalom.

Brojni autori iz cijelog svijeta važnost UNESCO-vog djelovanja objašnjavaju u kontekstu implikacija koje ono ima na određene zemlje ili regije poput Keitumetse (2006.) koja promatra primjer Botswane i smatra kako se zapisivanjem elemenata nematerijalne kulturne baštine smanjuje kulturni i društveni kapital koji je uz njih povezan jer nematerijalna baština postaje dostupna javnosti, pa se gubi „ekskluzivnost“ koja je s njom povezana. Zbog toga je važan proces koji se vezuje uz produkciju znanja o baštini, vrednovanje i prezentaciju baštine, ali i istovremeno poboljšanje kvalitete života zajednice, a kako bi se to osiguralo potrebna je stalna evaluacija procesa.

Hrvatski autori također se bave nematerijalnom kulturnom baštinom. Carek (2004.) donosi pregled značenja nematerijalne kulturne baštine, djelovanja UNESCO-a i povijesni pregled njegova rada u sferi nematerijalne kulturne baštine još od sedamdesetih godina 20. stoljeća. U istom radu predstavlja i elemente baštine koje je Republika Hrvatska nominirala za proglašenje remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva, elemente koji su uvršteni na taj popis te razloge zbog kojih određeni elementi nisu bili prihvaćeni.

Utjecaj nematerijalne baštine na turizam se može proučavati kroz dimenzije jedinstvenosti i značajnosti za posjetitelje, a koje stvaraju konkurentsku prednost, kako navode Garcia – Almedia i Gartner (2021). Ove se karakteristike baštine trebaju ugraditi u sustav očuvanja koji poštuje povijesne komponente, ali i stavove dionika i elemente živuće baštine koju njeguje lokalna zajednica koja predstavlja prenositelja znanja, što je neophodan proces kojim se potvrđuje oskudnost i relevantnost baštine. Na ovaj način ostvaruje se konkurentnost destinacije koja postaje privlačna turistima te gradi njihovu lojalnost.

Olalere (2019.) proučava važnost nematerijalne baštine kao turističkog proizvoda, to jest način na koji nematerijalna dobra mogu opstati unatoč promjenama i dinamici turizma. Autor na temelju 4 dobra nematerijalne baštine Malezije prikazuje važnost lokalne zajednice kao prenositelja kulture koji treba prepoznati njezinu važnost kako ne bi došlo do mijenjanja njezinih glavnih elementa, ali kako bi se oni prilagodili potrebama zajednice i promjenama u životnom stilu. U takvim uvjetima moguće je autentično prikazati nematerijalnu baštinu u turističke svrhe te od nje imati ekonomske koristi.

Su et al. (2019.) proveli su analizu postojećih istraživanja nematerijalne kulturne baštine i zaključili kako je ovo područje posljednjih godina postalo popularnije među istraživačima te da su predmet istraživanja najčešće zaštita i upravljanje baštinom, problem autentičnosti baštine, sudjelovanje lokalne zajednice u zaštiti i razvoju te povezanost baštine i turizma, ali kako još uvijek postoji značajan prostor za istraživanje ovog područja koje zahtjeva primjenu različitih metoda i perspektiva za objašnjavanje i mjerenje pojava vezanih uz nematerijalnu kulturnu baštinu kako bi se dodatno proširilo postojeće znanje.

Dostupna stručna literatura i predmeti istraživanja ovise i o vremenu i kontekstu proučavanja. Dok se kroz povijest baština izučavala kao materijalna ostavština, sve više je predmet proučavanja postala i nematerijalna kulturna baština čija je osnovna odrednica mogućnost ponovne reprodukcije i stvaranja vrijednosti (Konsa 2013). Ipak, naglasak je i dalje na proučavanju materijalne baštine, za razliku od nematerijalne na koju se i dalje fokusira relativno mali broj istraživanja zbog čega postoji potreba za njezinim detaljnijim proučavanjem.

1.2. Predmet istraživanja

Sukladno prethodno predstavljenoj stručnoj literaturi koja se uglavnom bavi materijalnom baštinom te radovima koji naglašavaju potrebu daljnjeg istraživanja nematerijalnih oblika baštine, ovaj rad će staviti upravo nematerijalnu baštinu u svoj fokus. Polazeći od Panzera (2022) koja navodi kako efekti kulturnog nasljeđa na razvoj prolaze iz interakcije s ostalim elementima teritorijalnog kapitala, a posebno kreativnosti i identiteta – u radu se želi istražiti uloga nematerijalne kulturne baštine.

Mali broj dosadašnjih istraživanja i stručnih radova u ovom području predstavlja izazov u ovom radu, ali unatoč tomu, mogu se uočiti određene zajedničke karakteristike dostupnih radova poput korištenja UNESCO-ve Liste svjetske baštine kao najčešćeg izvora za utvrđivanje oblika kulturnog nasljeđa te će shodno tome Lista biti korištena i u ovom radu. Kroz hipoteze, koje će biti predstavljene u nastavku, istražiti će se utjecaj materijalne i nematerijalne baštine. Kako bi se što bolje utvrdili utjecaji kulturne baštine na razvoj turizma, odabrana je metoda panel analize koja do sada nije istražena u smislu analize utjecaja nematerijalne baštine na turizam.

1.3. Istraživačke hipoteze

Sljedeće postavljene istraživačke hipoteze imaju za cilj donijeti zaključke o vezi i utjecaju materijalne i nematerijalne kulturne baštine na razvoj turizma, na temelju objašnjena danih kroz pregled problema i predmeta ovog istraživanja.

H1: Materijalna kulturna baština na UNESCO listi pozitivno utječe na turističku potražnju.

Ova hipoteza ima za cilj dokazati pozitivan utjecaj materijalnih dobara koja se nalaze na UNESCO listi na turističku potražnju, koja će se pratiti kroz turističke dolaske, noćenja i prihode od međunarodnog turizma.

Dosadašnja istraživanja svoj su fokus stavljala na materijalnu baštinu te su zbog toga dostupni podaci o povezanosti dobara prepoznatih od strane UNESCO-a na turizam usmjerena na te elemente baštine. Yang et al. (2018.) proveli su regresijsku analizu kojom su izučavali postojeća istraživanja koja se bave poveznicom baštine i turizma. Analiza, u koju su bila uključena 43 istraživanja pokazala je kako ne postoji velika povezanost dobara uključenih na UNESCO Popis svjetske baštine i razvoja turizma. Ipak su zaključili kako je moguće reći da baština ima veći učinak na razvoj turizma u novijim istraživanjima, a posebice istraživanja koja se koncentriraju na zemlje u razvoju te da veće učinke imaju kulturna dobra upisana na Popis svjetske baštine u odnosu na prirodna dobra.

Istraživanje koje su proveli Panzera et al. (2021), a koje se odnosi na utjecaj koji materijalna kulturna dobra upisana na Popis svjetske baštine imaju na turističke dolaske u NUTS 2 regije kojima pripadaju na području Europe pokazalo je kako postoji pozitivna poveznica, odnosno utjecaj na turizam. Regije s više upisanih kulturnih dobara na UNESCO Popisu zabilježile su više turističkih dolazaka. S obzirom na predstavljena istraživanja, moguće se uočiti kako rezultati nisu ujednačeni. Neka istraživanja su potvrdila pozitivan utjecaj kulturne baštine na turističku potražnju, dok druga istraživanja nisu utvrdila isti utjecaj.

H2: Nematerijalna kulturna baština na UNESCO listi pozitivno utječe na turističku potražnju.

Za razliku od materijalne baštine, istraživanja koja su fokusirana na utvrđivanje uloge elemenata nematerijalne kulturne baštine za turizam nisu mnogobrojna. Iako ona ipak postoje, najčešće se ne promatra isključivo nematerijalna, već i materijalna baština.

Panel analizom 78 zemalja u periodu od 10 godina, Roh et al. (2015) zaključili su kako materijalna i nematerijalna baština imaju pozitivan utjecaj na turističke dolaske, pri čemu nematerijalna dobra imaju izraženiji pozitivni učinak od materijalnih dobara koja su u ovoj analizi predstavljala i kulturna i prirodna dobra.

Lovrentjev (2015) je na temelju provedenog istraživanjima među turistima u Hrvatskoj i Češkoj zaključila kako turiste zanima nematerijalna kulturna baština te su spremni ostati duže u destinaciji i platiti za mogućnost učenja o nematerijalnoj baštini, u ovom slučaju tradicionalnoj proizvodnji što upućuje na to da nematerijalna kulturna baština može imati pozitivan utjecaj na turističku potražnju i duljinu boravka, odnosno broj ostvarenih noćenja.

Bacsi i Toth (2019) na rezultatima iz 129 zemalja kroz 4 godine uočili su pozitivan utjecaj novih dobara na UNESCO popisu na prihode od međunarodnog turizma. Istraživanje je obuhvatilo materijalna i nematerijalna kulturna dobra te prirodna dobra, no ipak veće prihode generiraju prirodna dobra, često zbog činjenice da im je teže pristupiti nego kulturnim dobrima zbog čega se povećavaju troškovi prijevoza i smještaja.

1.4. Ciljevi istraživanja

Cilj ovog istraživanja je objasniti ulogu materijalne i nematerijalne baštine na razvoj turizma upravo zbog nedostatka istraživanja koja se bave ovom tematikom. Kao geografsko područje na kojem se provodi ovo istraživanje odabrano je 30 europskih zemalja zbog kulturne raznolikosti i bogatstva kultura na ovom području.

Istraživanje ima za cilj i ukazati na značenje koje baština ima, ne isključivo na razvoj turizma, već i na sve društvene sfere života. Osim toga, svrha rada se ogleda i na prikazivanju važnosti različitosti kulturnih identiteta koji svojom brojnošću sudjeluju u kreiranju bogatstva kulturne ostavštine Europe i svijeta.

1.5. Metode istraživanja

Teorijski dio rada obuhvatit će različite znanstvene metode: metode indukcije i dedukcije, komparativnu metodu, opisnu metodu, analizu i sintezu i povijesnu metodu kojima će se predstaviti i povezati dosad dostupno znanje na temelju već obavljene znanstvene literature koja se bavi kulturnim turizmom i značajem koji kulturna baština ima za turističku potražnju.

U empirijskom dijelu rada, za potrebe testiranja hipoteza, provest će se panel analiza s prikupljenim sekundarnim podacima iz velikih baza podataka Svjetske banke, UNESCO-a i Eurostata. Panel analizom proučavaju se vremenska i prostorna dimenzija podataka, što omogućava detaljnu analizu utjecaja nezavisnih varijabli na zavisne. U ovom radu će se pratiti podaci na nacionalnoj razini za 30 zemalja, za razdoblje od 2011. do 2022. godine. Uz dvije nezavisne varijable koje se odnose na elemente kulturne baštine, u model će biti uključene tri zavisne varijable (turistički dolasci, noćenja i prihodi od međunarodnog turizma) te kontrolne varijable. U svrhu prezentiranja rezultata koristit će se i tabelarni prikazi.

1.6. Doprinos rada

Problem nedostatka empirijskih istraživanja o povezanosti nematerijalne kulturne baštine i turizma je već objašnjen u radu, a to potvrđuju i Su et al. (2019.) koji analizom postojeće stručne literature o

nematerijalnoj baštini upozoravaju kako postoji prostor za dodatna istraživanja koja bi različitim pristupima proširila dostupna znanja o ovom polju.

Ovaj rad će uz materijalnu kulturnu baštinu naglasak staviti upravo na nematerijalnu baštinu, za razliku od većine dostupnih kojima je fokus isključivo na materijalnoj kulturnoj baštini, a ukoliko proučavaju i nematerijalnu, ona je najčešće od sekundarne važnosti. Osim toga, rad će ispitati utjecaj nematerijalne baštine na turizam što je tema koja je u postojećoj literaturi nedovoljno obrađena.

Postojeća literatura o povezanosti nematerijalne baštine i turizma proučava je s teoretske razine ili se odnosi na studije slučaja, primjerice o stavovima i važnosti lokalne zajednice kod razvoja turizma temeljnog na elementima nematerijalne kulturne baštine kao kod Olalere (2019). U tom smislu, ovo istraživanje će ponuditi nešto drugačiju metodologiju koja je još neistražena pri analiziranju utjecaja nematerijalne kulturne baštine na razvoj turizma, a to je panel analiza koja zbog vremenske i prostorne dimenzije podataka koje analizira postaje sve popularnija metoda istraživanja u ekonomiji.

1.7. Struktura rada

Rad je podijeljen u pet dijelova.

U prvom dijelu je dan pregled problema i predmeta istraživanja, iznesene su istraživačke hipoteze, cilj i metode istraživanja te doprinos istraživanja.

Drugi dio rada bavi se kulturom i kulturnom baštinom. Objašnjavaju se pojam i značenje kulture te se povezuje s kulturnom baštinom, koja se zatim predstavlja detaljnije kroz podjelu na materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu. Potom se predstavlja značenje kulturne baštine Europe i djelovanje UNESCO-a kao organizacije zaslužne za popise svjetske baštine na kojima će se temeljiti panel analiza u radu.

Povezanost turizma i kulture je tema trećeg dijela rada koji započinje definiranjem turizma i opisivanjem njegovih glavnih odrednica te objašnjavanjem značenja kojeg turizam ima za europsko gospodarstvo. Ostatak ovog dijela rada se odnosi na proučavanje kulturnog turizma i njegovih karakteristika te kulturnog turizma u Europi.

Četvrti dio se odnosi na panel analizu kojom se proučava utjecaj koji materijalna i nematerijalna kulturna baština ima u razvoju turizma. Definiraju se karakteristike panel analize, potom se daje objašnjenje uzorka kojeg obuhvaća analiza, varijabli koje se koriste u modelima i predstavlja se njihova deskriptivna statistika. U nastavku slijedi testiranje modela te analiza dobivenih rezultata, a na posljatku je dan osvrt na postavljene hipoteze.

Završni dio rada donosi zaključak u kojem su sažeti svi glavni podaci prethodno izneseni u radu te rezultati panel analize.

2. KULTURA I KULTURNA BAŠTINA

2.1. Pojam i značenje kulture

Kroz uvodno poglavlje u ovom radu ukratko su iznesene neke od najpoznatijih i u stručnoj literaturi najkorištenijih definicija kulture. Prvu cjelovitu definiciju kulture daje Tylor 1871. godine te se na nju poziva velik broj autora u svojim radovima. Riječ „culture“ u engleskom jeziku slovi za jednu od najsloženijih riječi (Eagleton, 2000). Kompleksnost pojma kulture i velik broj postojećih definicija potvrđuje i postojanje specijaliziranih radova kojima je fokus na izučavanju postojećih definicija poput Kroeber i Kluckhohn (1952) koji su sakupili i kategorizirali 164 definicije kulture različitih autora. Baldwin et al (2006) na svojevrsan način nastavljaju istraživanje koje su Kroeber i Kluckhohn započeli i u svojoj knjizi predstavljaju više od 300 postojećih definicija kulture te njihove promjene kroz povijest i discipline. Ginzberg (2017) također analizira i kategorizira dosadašnja istraživanja u ovom području te nudi novu definiciju kulture. Ovakvi radovi dokazuju kako je definiranje pojma kulture područje od izrazitog značaja u stručnoj literaturi kojim se bavio velik broj autora različitih područja dugi niz godina te kako još postoji prostor za dodatna istraživanja.

Iako se Tylorova definicija iz 1871. godine navodi kao prva definicija kulture, riječ kultura je puno starija. Prvi put je upotrijebljena u 15. stoljeću, a vuče korijene iz latinskog jezika (Oxford English Dictionary). Rječnik Merriam – Webster posjeduje 10 definicija riječi kultura, a primarna definicija ove riječi odnosi se na običajna vjerovanja, društvene forme i materijalna obilježja rasne, vjerske ili društvene skupine. Kultura se može definirati kao „sva dobra i vrijednosti koje je čovječanstvo stvorilo“. Ovo je definicija opće kulture koju daje školski rječnik hrvatskoga jezika, za razliku od specifičnih kultura koje su definirane kao „ukupnost djelatnosti, običaja, ideja i vjerovanja određenoga društva ili razdoblja.“

Osim rječničkih i definicija kulture pojedinih autora, neke organizacije u sferi kulture također donose svoje definicije ove riječi. UNESCO (1982) kulturu definira kao skup karakterističnih duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih značajki koje karakteriziraju društvo ili društvenu skupinu, a ne uključuju samo umjetnost i književnost, nego i načine života, temeljna ljudska prava, sustave vrijednosti, tradicije i vjerovanja. Određene organizacije, poput Europske unije prihvatile su ovu definiciju kulture.⁴

Iako postoje različite podjele karakteristika kulture, većina se svodi na slične zaključke, pa možemo reći da kultura ima šest glavnih karakteristika: naučena je, odnosno nije biološki naslijeđena, dijeli se

⁴ Europska komisija. European Migration Network (EMN) Glossary, definicija kulture preuzeta 23. svibnja 2024. s https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/culture_en?prefLang=hr

– među pojedincima istog razdoblja ili geografskog područja, može se prenijeti na druge osobe, s generacije na generaciju, kultura je kontinuirana i kumulativna, odnosi se na rastući proces koji uključuje sadašnjost i prošlost, ima tendenciju konzistentnosti, a njezini su dijelovi međusobno povezani te je kultura dinamična i adaptivna s obzirom na promjene u okolini (Hecht, 2021).

Važnost kulture je neizmijerna, a ogleda se u svim sferama ljudskog života, od odgoja djece (Chen et al., 2019) i obrazovanja (Soomro et al., 2015) te osobnosti ljudi (Church, 2010), pa sve do zdravstva (MacKenzie i Hatala, 2019) i međunarodnog poslovanja (Leung, 2005), zbog čega predstavlja predmet proučavanja u sklopu različitih znanstvenih disciplina.

Enciklopedija Britannica (2022) navodi kako kultura, među ostalim, uključuje jezik, ideje, vjerovanja, običaje, simbole, institucije, alate, tehnike, umjetnička djela, rituale i ceremonije. Iz ovoga je vidljivo kako, iako su prethodno navedeni elementi kulture, oni ne predstavljaju njezinu ukupnost. Scarborough (2023) ističe pet sastavnica kulture:

- Vrijednosti koje se mogu označiti kao ideali ili standardi koje članovi kulture izrazito cijene
- Vjerovanja, odnosno načela ili uvjerenja za koja ljudi drže da su istinita
- Norme su ponašanja koja odražavaju usklađenost s onim što društvo definira kao dobro i ispravno te ih se većina članova pridržava
- Simboli koji služe kao način komunikacije za razumijevanje tuđih iskustava, a očituju se putem gesta, znakova, objekata, signala i riječi
- Jezik je sustav koji koristi simbole pomoću kojih ljudi komuniciraju i putem kojih se kultura prenosi.

Ovakva podjela sastavnica kulture je obuhvatnija i preglednija nego ona koju predstavlja Britannica, a slične podjele mogu se naći i kod drugih autora, primjerice Kaur i Kaur (2016) koji prepoznaju vrijednosti, norme, materijalne objekte, jezik i kulturne promjene kao dijelove kulture.

2.2. Kulturna baština

Prije definiranja kulturne baštine, potrebno je razumjeti pojam baštine. Kansa (2013) ističe kako je baština složen koncept koji je istovremeno dio fizičke realnosti i nematerijalni fenomen. Baština se karakterizira kao vlasništvo koje može biti naslijeđeno – nasljedstvo, odnosno cijenjene fizičke stvari (dio imovine ili mjesto) koje su prenesene s prethodnih generacija i koje su vrijedne očuvanja, zbog svoje prirodne ili kulturne vrijednosti, a koje Harrison (2010) naziva objektima i mjestima baštine. Isti autor, uz ove materijalne elemente baštine, izdvaja i „prakse baštine“ koje se također prenose na sljedeće generacije, a koje definira kao običaje i navike koje nas informiraju o nama samima i pomažu u stvaranju kolektivnog društvenog sjećanja. Uloga korištenja objekata i mjesta baštine uz baštinske

prakse je u oblikovanju ideja o našoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Ovakvo objašnjene baštine daje uvid u njezine dvije glavne podjele: na kulturnu i prirodnu baštinu, te podjela na materijalnu i nematerijalnu baštinu. Osim toga, Harrison ističe i jednu od najvažnijih odrednica baštine, a to je važnost zaštite elemenata baštine. Prirodna baština nije predmet istraživanja ovog rada, no ima veliku važnost te povezanost s kulturnom baštinom. Prirodna baština označava prirodne značajke i područja koja imaju izrazitu vrijednost u smislu znanosti, očuvanja i prirodne ljepote kao i geološke formacije i točno određena područja koja predstavljaju stanište ugroženih biljnih i životinjskih vrsta, a koja imaju znanstveni i značaj za očuvanje (UNESCO, 1972). Prirodna i kulturna baština nisu odvojene kategorije te su vrlo često vrlo blisko povezane što potvrđuje postojanje mješovitih lokaliteta koji sadrže elemente od prirodnog i kulturnog značaja (Britannica, 2024).

Brojnost i različitost postojećih definicija kulturne baštine već je spomenuta kroz uvodni dio rada. Može se zaključiti kako većina autora kulturnu baštinu definira kao skup različitih elemenata kulture koji se prenose na sljedeće generacije zbog njihove vrijednosti, a koji mogu biti materijalni ili nematerijalni te koji su simbol prošlosti, a nastavljaju imati svoju važnost u sadašnjosti. Blake (2000) proučava definicije kulturne baštine kroz povijest i na temelju njih predstavlja karakteristike kulturne baštine: kulturna baština predstavlja vrstu nasljeđa koja se predaje budućim generacijama i povezanost s kulturnim identitetom neke grupe i ima vrijednost u smislu emocionalnog utjecaja i asocijacije koje prate taj element baštine, a pruža osjećaj pripadnosti grupi.

Glavna podjela kulturne baštine je na materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu, koje će detaljnije biti obrađene u nastavku rada te koja će se proučavati kroz panel analizu. Neki autori u svojim definicijama kulturne baštine naglasak stavljaju na materijalnu komponentu, posebice autori koji djeluju u drugoj polovini 20. stoljeća kao što navodi Kansa (2013) koji tvrdi kako je fokusiranje na materijalne aspekte baštine pristup koji se najprije razvio, a koji promatra baštinu kao skup objekata koji se u literaturi nazivaju različitim imenima, poput: spomenika, starina i umjetničkih djela. Definiranje baštine u ovom slučaju se izjednačavalo sa sastavljanjem popisa tih objekata koji čine baštinu. Drugi, kasniji autori, kao Smith (2006) koja kulturnu baštinu definira kao kulturni i društveni proces koji uključuje sjećanja na prošlost kojima je cilj stvaranje načina za razumijevanje i uključivanje u sadašnjost, proučavaju baštinu kroz nematerijalnost, ali svim autorima koji su se u svojem radu bavili definiranjem kulturne baštine zajedničko da baštinu vide kao određene elemente prošlosti. Feary et al. (2015) ističu kako za razliku od starijih radova, novija istraživanja potiču proučavanje smisla kulturne baštine ne samo kroz u nepovezanu i zaboravljenu prošlost, već napominju kako je uključivanje i participacija zajednice iznimno važna kako bi se baština prenijela u suvremeni život i kako bi se njom upravljalo na adekvatan način.

2.2.1. Materijalna kulturna baština

Najpoznatija definicija kulturne baštine, nastala UNESCO-ovom Konvencijom o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine 1972. godine, kulturnu baštinu označava kao:

- Spomenike: arhitektonska djela, djela monumentalne skulpture i slikarstva, elementi ili strukture arheološke prirode, natpisi, pećinske nastambe i kombinacije značajki koje imaju izuzetnu univerzalnu povijesnu, umjetničku ili znanstvenu vrijednost
- Skupine građevina: skupine zasebnih ili spojenih građevina koje imaju izuzetnu univerzalnu povijesnu, umjetničku ili znanstvenu vrijednost zbog svoje arhitekture, homogenosti ili mjesta u krajoliku
- Lokalitete: djela čovjeka ili kombinirana djela čovjeka i prirode, uključujući arheološka nalazišta koja imaju izuzetnu univerzalnu povijesnu, umjetničku ili znanstvenu vrijednost.

Obzirom na autoritet koji UNESCO ima u području kulturne baštine, ova definicija kulturne baštine postala je općeprihvaćena, posebice kod međunarodnih organizacija koje surađuju s UNESCO-m kao što je Međunarodno vijeće za spomenike i spomeničke cjeline (ICOMOS) koje je prihvatilo ovu definiciju.⁵ Ahmad (2006) ističe kako ova definicija, iako se odnosi na ukupnost kulturne baštine, jasno upućuje na zaključak kako se kulturna baština sastoji od materijalnih elemenata, pri čemu zanemaruje nematerijalne elemente baštine. Autor primjećuje kako krajem 20. stoljeća dolazi do zaključka kako proučavanje kulturne baštine treba uključivati i materijalne i nematerijalne komponente zbog čega UNESCO 1999. godine pojašnjava opseg materijalnih kulturnih vrijednosti kao dobra koja uključuju spomenike, skupine građevina i lokalitete.

UNESCO materijalnu baštinu dijeli na tri vrste: pokretnu, nepokretnu i podvodnu.⁶ Pokretna materijalna baština odnosi se na sve pokretne predmete koji su izraz i svjedočanstvo ljudskog stvaranja ili prirodne evolucije te imaju povijesnu, arheološku, umjetničku, znanstvenu ili tehničku vrijednost, kao što su: proizvodi arheoloških istraživanja, starine, predmeti nastali rastavljanjem povijesnih spomenika, objekti od antropološkog i etnološkog interesa, predmeti vojne, znanstvene, tehnološke i narodne povijesti, predmeti od umjetničke važnosti, rukopisi i inkunabule, predmeti od numizmatičkog i filatelističkog interesa, kartografske i kinematografske arhive, namještaj, instrumenti, zoološki, botanički i geološki uzorci (UNESCO, 1978). Nepokretna materijalna kulturna baština sastoji se od tri kategorije koje su prethodno definirane kao kulturna baština Konvencijom o

⁵ ICOMOS. Definicija kulturne baštine preuzeta iz rječnika korištenih tehničkih pojmova povezanih s radom ICOMOS-a, 26. svibnja 2024. godine s web – stranice https://www.icomos.org/en/2016-11-10-13-53-13/icomos-and-the-world-heritage-convention-4#cultural_heritage

⁶ UNESCO. Definicija kulturne baštine preuzeta iz rječnika pojmova, 27. svibnja 2024 godine s <https://uis.unesco.org/en/glossary-term/cultural-heritage>

zaštititi svjetske kulturne i prirodne baštine 1972., a to su spomenici, skupine građevina i lokaliteti (UNESCO, 1972). UNESCO (2001) podvodnu kulturnu baštinu označava kao sve tragove ljudskog postojanja s kulturnim, povijesnim ili arheološkim karakterom koji su bili djelomično ili potpuno pod vodom, periodički ili neprekidno u razdoblju od najmanje 100 godina, a mogu biti mjesta, strukture, građevine, artefakti i ljudski ostaci, plovila, sve vrste vozila ili njihovi dijelovi, teret skupa sa svojim arheološkim i prirodnim kontekstom i objekti pretpovijesnog karaktera. Određeni autori i zakonski okviri pojedinih zemalja podvodnu baštinu svrstavaju pod nepokretnu materijalnu baštinu (Kutut et al., 2021).

2.2.2. Materijalna kulturna baština u stručnoj literaturi

Materijalna baština predmet je istraživanja duži niz godina. Važnost zaštite materijalne baštine prepoznata je kroz različite zakonodavne akte i druge izvore prava poput Programa zaštite kulturne baštine unutar zemalja Commonwealtha koji je nastajao kroz 1980-e godine, a kojem je cilj zaštita kulturne baštine svake od zemalja članica od bezrazložnog otuđivanja, krađa i nelegalne trgovine s kojom se susreću, najčešće djela slikarstva i skulpture (O'Keefe, 1995). Osim pravne zaštite, zaštita kulturne baštine u literaturi se proučava i kroz zaštitu od različitih vrsta rizika koje donose prirodne katastrofe. U ovom slučaju naglasak se stavlja na nepokretne oblike materijalne baštine jer ne postoji način za njihovo pomicanje u sigurnije okruženje (Kutut et al., 2021). Ova tema postaje sve više zastupljena u literaturi zbog rastućih nesigurnosti koje prijete klimatskim promjenama. Bertolin (2019) naglašava kako trenutno ne postoji dovoljno znanja o integriranju utjecaja na klimu prilikom procesa upravljanja te sugerira kako je u budućnosti potrebno primjenjivati manje energetske intenzivne politike očuvanja u radu ustanova koje se bave baštinom. Naglom urbanizacijom koja sa sobom vuče potrebu za stvaranjem novih rezidencijalnih prostora, nastaje ugroza za postojeće nepokretne elemente baštine. Zahvati u prostoru mijenjaju njegov izgled, vrijednost i mišljenje lokalne zajednice, zbog čega je iznimno važno dobro upravljanje prostorom u kojem se nalaze elementi materijalne kulturne baštine kako bi se došlo do rješenja koja istovremeno nude prednosti koje pruža baština s pozitivnim aspektima novogradnje (Tweed i Sutherland, 2007).

S obzirom na potrebu za zaštitom kulturne baštine od ovih utjecaja, razvijena su brojna rješenja, a posljednjih godina sve je više načina kojima se kulturna baština pokušava zaštititi i prezentirati uz pomoć visokotehnoloških rješenja. Jedan od dokumentiranih načina za obnovu baštine nakon prirodne katastrofe je infracrveno skeniranje. U jednoj talijanskoj crkvi, nakon razarajućeg potresa koji je 2009. naneo veliku štetu na fresci koja se nalazi na zidu crkve, upotrijebljena je tehnologija infracrvenog skeniranja kako bi se utvrdila ozbiljnost štete, prevenirala moguća buduća oštećenja i započela obnova. (Grinzato, 2012). Al – Baghdadi (2017) tehnologiju trodimenzionalnog skeniranja i trodimenzionalnog printanja ističe kao način očuvanja kulturne baštine. Napominje kako se brojna

umjetnička djela nalaze u ustanovama koje su geografski udaljene od mjesta svoga nastanka te kako je njihovo fizičko vraćanje iznimno složen proces, zbog čega je moguće upotrijebiti 3D skeniranje i printanje kako bi se napravile replike ovih dijela i izložile u okolišu u kojem su djela nastajala. Tehnologija virtualne realnosti koristi se za različite svrhe u sferi kulturne baštine, no jedinstvena uporaba može se uočiti u gradnji katedrale Sagrada Familia u Barceloni. Svjetski poznata, još uvijek nedovršena crkva je poznati element španjolske kulturne baštine, a u završetku gradnje graditelji koriste tehnologiju virtualne realnosti kako bi se detaljno pratila usklađenost s projektom i postavljeni plan za dovršenje ovog projekta (Andujar et al., 2018).

Materijalna kulturna baština ima ekonomske, društvene i kulturne utjecaje na svoje okruženje. Franco i Macdonald (2018) istražili su ulogu blizine povijesnih obilježja na cijene nekretnina i primijetili postojanje pozitivnog cjenovnog učinka u slučaju kada se povijesni sadržaji nalaze u izravnoj blizini, a posebice ukoliko je riječ o međunarodno prepoznatim spomenicima i građevinama te ako se nekretnina nalazi u zaštićenoj zoni. Ulogu materijalne kulturne baštine kao izvora teritorijalnog razvoja prepoznali su Kalamarova et al. (2015) te predstavljaju identificiranje kulturnog potencijala koji se ogleda kroz materijalnu kulturnu baštinu kao temelj razvoja nekog područja. Kulturna baština predstavlja ponos lokalne zajednice koja se brine o njezinu stanju te se zagovara za što bolje upravljanje njome putem sudjelovanja u procesima planiranja, izrade dokumenata za upravljanje i konzervacije (Prajnawrdhi et al., 2015). Važnost lokalne zajednice u upravljanju kulturnom baštinom potvrđuju i Mekonnen et al. (2022) koji predlažu razvoj participativnog sustava upravljanja i donošenja odluka u koji bi bilo uključeno lokalno stanovništvo kako bi se optimizirala vrijednost i održivost kulturne baštine. To je posebno važno za zemlje u razvoju u kojima bi se participacijom lokalne zajednice, podigla svijest vladajućih o važnosti baštine za stanovništvo što bi trebalo posljedično povećati financiranje namijenjeno zaštiti baštine.

2.2.3. Nematerijalna kulturna baština

Lenzerini (2011) kulturnu baštinu definira kao sve nematerijalne manifestacije kulture koje predstavljaju raznolikost nasljeđa čovječanstva i čine važan faktor za razvoj kulturne raznolikosti. Ballard (2008) predstavlja karakteristike nematerijalne kulturne baštine kao sljedeće: prenosi se s generacije na generaciju, zajednice ljudi je stalno iznova stvaraju kao odgovor na svoju okolinu, daje zajednicama i grupama ljudi osjećaj identiteta i zajedništva, promovira poštovanje za kulturnu raznolikost, kompatibilna je s međunarodnim instrumentima zaštite ljudskih prava s obzirom na važnost koju kultura ima za ljude i religijske i druge slobode koje su usko povezane s kulturnom baštinom i poštuje zahtjeve međusobnog poštovanja među zajednicama. Osim ovih, Lenzerini (2011) spominje još jednu važnu odrednicu nematerijalne baštine: autentičnost kao implicitan zahtjev za

nematerijalnu baštinu zbog povezanosti sa zajednicom koja nestaje u slučaju kada se stvaraju neautentični elementi nematerijalne kulturne baštine.

Nematerijalna kulturna baština prema UNESCO (2003) prezentira se kroz:

- usmene tradicije i izražavanje, uključujući jezik koji služi za prijenos nematerijalne kulturne baštine
- izvedbene umjetnosti poput glazbe i plesa
- društvene prakse, ritualne, festivale i ostale događaje
- znanja i prakse vezane uz prirodu i svemir
- tradicijsku izradu.

2.2.4. Nematerijalna kulturna baština u stručnoj literaturi

Rast važnosti nematerijalne kulturne baštine u znanstvenoj literaturi vremenski se podudara s donošenjem Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine 2003. godine, nakon čega se kulturna baština sve više proučava kroz kontekst u kojemu je nastajala, važnost koju ima za kolektivni identitet i povezanost sa zajednicom (Del Barrio et al., 2012). Jedna od odrednica nematerijalne baštine koja je izrazito zastupljena kroz literaturu je dinamičnost. Nematerijalna kulturna baština se mijenja pod različitim utjecajima, što je čini prilagodljivom na promjene u životu i kulturnom identitetu zajednice koja je stvara, ali je istovremeno izrazito ranjiva na negativne utjecaje koji se očituju kroz nepoželjne utjecaje miješanja i nestajanja kada dolazi do susreta s dominantnom kulturom, što je posebno izraženo u doba globalizacije (Lenzerini, 2011). Mijenjanje, ali i nestajanje određenih nematerijalnih odrednica kulturne baštine zajednica je predmet brojnih istraživanja. Posebno se u tom smislu proučava utjecaj na jezik kao jedan od ključnih elemenata nematerijalne kulturne baštine. Filipan – Žignić et al. (2016) provedenim istraživanjem su zaključili kako mladi prilikom korištenja društvenih mreža često upotrebljavaju riječi i kratice koje ne pripadaju standardnom jeziku, kao i mnoštvo anglicizama, koji čine internetski žargon, ali kako to ipak nije slučaj kod pismenog izražavanja kojeg koriste u školi. Harrison (2007) upozorava kako su zadnji govornici otprilike polovine svjetskih jezika, njih skoro 7 000, trenutno živi i to zbog mnoštva razloga, poput činjenice da nikad nisu napisani, već samo postoje u govoru, zbog geografske izoliranosti područja u kojem se govori ili zbog potiskivanja u korist jezika kojeg govori većina. Nastajanjem jezika ne nestaju samo riječi koje ga čine već i sva znanja, mitovi, poezija i svi ostali njegovi elementi i dijelovi osobnog identiteta s njim povezani, a koji čine iznimnu nematerijalnu vrijednost zajednice koja ga koristi. Promjene u okruženju utječu i na ostale nematerijalne elemente kulture. Klimatske promjene i nestajanje vrsta, smanjenje bavljenja poljoprivredom kao i socioekonomski položaj utječe

na izmjene u korištenju lokalnih namirnica, pripremi tradicionalnih jela i izmjene u tradicionalnoj kuhinji (Luczaj et al., 2012).

Osim istraživanja promjena u nematerijalnoj baštini, autori predlažu i potencijalne načine za zaštitu iste. Iako je jasno kako globalizacija i sve što ona nosi može imati negativan utjecaj na nematerijalnu kulturnu baštinu, moguća je i suprotna situacija koja joj donosi korist. Kao što je slučaj i kod materijalne, korištenje tehnoloških rješenja može biti način zaštite nematerijalne kulturne baštine. Skublewska-Paszowska et al. (2022) proučavaju dostupnu literaturu s fokusom na načine na koje se 3D tehnologija može koristiti u zaštiti nematerijalne kulturne baštine za koju vjeruju da je i dalje često zaboravljena zbog brzog razvoja društva te dolaze do zaključka da postoji pozitivan trend u količini istraživanja tijekom posljednjih godina i da se u sferi nematerijalne kulturne baštine najčešće koriste tehnologije 3D modeliranja, 3D vizualizacije, virtualne realnosti i proširene stvarnosti. Ove tehnologije najviše se koriste u procesima dokumentacije podataka, zaštite podataka i rekonstrukcije baštine – upotrebu ove tehnologije autori vide kao način za prijenos baštine na mlađe generacije. Mountcastle (2010) pronalazi probleme s postojećim programima zaštite nematerijalne baštine i smatra kako oni zapravo pridonose daljnjoj marginalizaciji manjinskih kultura koje su već u opasnosti od zaborava. Stroge definicije pojma nematerijalne kulturne baštine riskiraju mogućnost da određeni dijelovi baštine ostanu nezaštićeni zbog toga što ne zadovoljavaju postavljene kriterije što povlači pitanje tko i na koji način donosi odluke o tome što je vrijedno zaštititi.

2.2.5. Povezanost materijalne i nematerijalne kulturne baštine

Iako su u prethodno predstavljene neovisno jedna o drugoj, materijalna i nematerijalna komponenta kulturne baštine nisu potpuno odvojene i njihovo je postojanje ovisno jedno o drugoj. Svi materijalni elementi kulturne baštine imaju svoju nematerijalnu komponentu, odnosno pozadinu (Ito, 2003). Sve vrste religijskih objekata koji predstavljaju značajne dijelove materijalne kulturne baštine izgrađeni su s ciljem prakticiranja religije koja je dio nematerijalne baštine. Ito (2003) tvrdi da je u slučaju izgrađene baštine, sama gradnja dio nematerijalne baštine jer je kulturna ljudska aktivnost koja zahtjeva znanje i vještine, a često uključuje i posebne tehnike planiranja i dizajna koji su posebni u određenom području. Traganje za svrhom materijalne kulturne baštine znači pronalazak njezina identiteta koji leži u nematerijalnoj komponenti koja se sastoji od društva i društvenih običaja, vjerovanja i vrijednosti (Bouchenaki, 2003). Zbog toga autor smatra kako postoji simbiotska veza materijalne i nematerijalne kulturne baštine i kako je nematerijalna kulturna baština širi pojam unutar kojega materijalna kulturna baština nastaje i dobiva svoje značenje. U tom smislu poziva na zajedničku zaštitu materijalne i nematerijalne baštine koja prikazuje materijalnu baštinu kroz širi kontekst u kojemu je nastajala, dokumentiranje nematerijalne baštine u materijalnom obliku i

podršku onima koji prakticiraju vještine i znanja nematerijalne baštine kako bi se ona prenijela na buduće generacije.

Lenzerini (2014) upozorava kako zbog klimatskih promjena nestaju tradicije određenih naroda zbog čega će u skoroj budućnosti njihovi pripadnici morati nanovo otkriti što znači biti pripadnik svoje zajednice. S obzirom na materijalna i nematerijalna baština nisu odvojene komponente, autor predlaže zalaganje za jedinstveni model upravljanja objema kako bi se osigurala što bolja zaštita. Uz to, ističe kako nematerijalna kulturna baština može pomoći u borbi protiv klimatski promjena, obzirom da se ona ponekad odnosi na održivo upravljanje prirodnim resursima što može pomoći u stvaranju drugačijeg načina života koji bi stvorio uvjete za bolju borbu protiv klimatskih promjena. Rogers (2019) se također bavi upravljanjem baštinom te naglašava potrebu za dubljim razumijevanjem mjesta baštine koja često imaju duboku povijest koja se sastoji od više slojeva koji su često vrlo različiti, poput tradicionalnih i autohtonih nasuprot modernim vrijednostima. Na takvim mjestima nastaje izazov u smislu zadovoljavanja nerijetko oprečnih interesa velikog broja dionika pri čemu se treba paziti na društvenu, povijesnu, znanstvenu i ostale vrste vrijednosti koje mjesto ima za lokalnu zajednicu, ali je istovremeno potrebno uvažiti i sadašnju i buduću ekonomsku važnost koju baština nosi. U smislu konzervacije, Karakul (2011) ističe kako je integrirani pristup baziran na povezanosti materijalne i nematerijalne baštine najbolji način za njezino očuvanje. Bez dubokog razumijevanja baštine, materijalne i nematerijalne, njezine važnosti i veze s uvjetima u kojima je nastala dolazi do problema u konzervaciji i nestanka dijelova baštine zbog čega se ona ne prenosi na buduće generacije. Iz tog razloga važno je razumijevanje i podrška zajednice u procesu konzervacije, poznavanje tradicionalne gradnje i precizno dokumentiranje procesa kako bi se baština očuvala za budućnost.

Van Eijnatten i de Nood (2018) izučavaju povezanost materijalne i nematerijalne baštine s aspekta njezine prezentacije u muzejima. Polaze od toga da svi predmeti izloženi u muzejima imaju svoju pozadinu i priču te je njihova svrha upoznati posjetitelje s njom, međutim muzeji ponekad nemaju adekvatan način dokumentiranja i prezentiranja te se gubi taj nematerijalni dio kulturne baštine. U tom slučaju potrebna je organizacijska transformacija poslovanja, koja se sastoji od sistematske gradnje kolekcije priča o izlošcima i razvoja načina na koji će se te priče približiti posjetiteljima. Gheorghiu i Stefan (2020) se također zalažu za sveobuhvatno prezentiranje materijalne i nematerijalne baštine. Oni predlažu razvoj i korištenje tehnoloških rješenja, konkretno mobilne proširene stvarnosti, koja bi trebala imati edukacijsku ulogu i pružiti posjetiteljima mjesta kulturne baštine dublji uvid u njihovu povijest nego što im to trenutno mogu ponuditi muzeji. Ova tehnologija mogla bi korisnicima koji se u stvarnosti nalaze na mjestima materijalne baštine nadopuniti njezino

razumijevanje tako što bi prikazivala elemente nematerijalne kulturne baštine važne za to područje. Na taj način bi se produbio proces učenja i poboljšalo prenošenje prošlosti u sadašnjost.

2.3. Kulturna baština Europe

Europski kontinent čini veliki broj država od kojih svaka ima vlastitu bogatu kulturnu baštinu. Međutim, postavlja se pitanje postoji li i što čini zajedničku europsku kulturnu baštinu. Stoljećima među europskim teritorijima postoji partnerstvo kroz razvijenu trgovinu (Pach, 1968), ali je Europa istovremeno bila područje brojnih ratova među zemljama. Osnivanjem i razvijanjem međunarodnih udruženja europskih zemalja u 20. stoljeću počinju se stvarati temelji za promicanje europske kulturne baštine. Vijeće Europe, organizacija osnovana 1949. godine koja broji 46 država članica s preko 700 milijuna stanovnika⁷ dala je velik doprinos u razvoju svijesti o europskoj kulturnoj baštini. Vijeće je 1960. donijelo dokument kojim se potiče kolektivna svijest o europskoj kulturnoj baštini i njezinoj ulozi u turizmu. (Orzechowska-Kowalska, 2003). Najpoznatiji projekt Vijeća Europe je stvaranje kulturnih ruta, kojeg vodi od 1987. godine, a nastao je na ideji kako kulturna baština pojedinih zemalja zajednički stvara ukupnu europsku kulturnu baštinu. Svaka kulturna ruta ima svoju temu koja treba predstavljati europske vrijednosti, povezivati najmanje tri države i sadržavati povezane materijalne i nematerijalne elemente kulture. Trenutno je identificirano više od 40 ruta u preko 60 zemalja koje su raspoređene u četiri tematske cjeline: rute povijesti i civilizacije, rute umjetnosti i arhitekture, rute religijske baštine i rute krajolika i rukotvorina. Ciljevi identifikacije kulturnih ruta su podizanje vidljivosti baštine, razmjena iskustava i učenje, djelovanje u skladu s principima održivosti, sudjelovanje zajednice, provođenje znanstvenih istraživanja i izgradnja klastera za lakše upravljanje i umrežavanje s dionicima u istom području. (Council of Europe, 2020). 2017. godine Vijeće Europe je donijelo Strategiju europske kulturne baštine za 21. stoljeće koja se zalaže za integrirani pristup koordinaciji i ujednačavanju nacionalnih politika koje se bave zaštitom kulturne baštine s društvenim potrebama. Iz tog razloga, strategija razvija preporuke vezane uz društvenu komponentu, ekonomski i teritorijalni razvoj i znanje i obrazovanje. Navedene preporuke daju okvir za donošenje odluka vezanih uz kulturnu baštinu.

Uz zajedničku kulturnu baštinu Europe vezuju se i zajedničke europske vrijednosti. Vijeće Europe svoje vrijednosti definiralo je kao: slobodu izražavanja, medija, okupljanja, zaštitu manjina, borbu protiv korupcije i terorizma i zaštitu ljudskih prava.⁸ Vrijednosti Europske unije koju čini 27 europskih zemalja su: poštovanje i zaštita ljudskog dostojanstva, individualne slobode i slobodne mišljenja,

⁷ The Council of Europe. Key facts, podaci o nastanku i obuhvatu zemalja članica preuzeti su 31. svibnja 2024. sa stranice <https://www.coe.int/en/web/portal/the-council-of-europe-key-facts>

⁸ The Council of Europe. Values, podaci o vrijednostima Vijeća Europe preuzeti su 31. svibnja 2024. sa stranice <https://www.coe.int/en/web/about-us/values>

vjeroispovijesti, okupljanja, izražavanja i informiranja, demokracija, jednakost, vladavina prava i ljudska prava.⁹ Moguće je primijetiti kako su vrijednosti Vijeća Europe i Europske unije gotovo iste, pa se može zaključiti kako su to vrijednosti koje predstavljaju europske vrijednosti. Neki se autori ne slažu s ovako postavljenim vrijednostima kao definirajućima za ukupnost Europe, poput Ivić (2019) koja ističe da se europske vrijednosti ne mogu promatrati kao fiksne zbog različitosti koja postoji među europskim državama.

Europska unija je ekonomska i politička zajednica 27 europskih zemalja, a nastala iz Europske zajednice za ugljen i čelik koja se razvila kao oblik suradnje nakon Drugog svjetskog rata.¹⁰ Već osnivačkim ugovorom, Ugovorom iz Maastichta 1992. godine, spomenuta je kulturna baština – istaknuta je potreba za poštivanjem nacionalne i regionalne različitosti kultura zemalja članica, ali i istovremeno dovođenje u prvi plan zajedničke europske kulturne baštine. Europska unija od tada je predstavila različite programe kojima se nastoji poduprijeti ideja o europskoj kulturnoj baštini, od kojih su neki predstavljeni u nastavku.

Kako bi naglasila važnost kulturne baštine i potaknula više ljudi za otkriju i ojačaju osjećaj pripadnosti zajedničkoj europskoj kulturi, Europska unija je 2018. godinu proglasila europskom godinom kulturne baštine.¹¹ Europska prijestolnica kulture je program EU kojim se od 1985. godine daje prilika gradovima država članica da na jednu godinu nose ovaj naslov. Inicijativa je smišljena s ciljem isticanja kulturnog bogatstva i raznolikosti europskih gradova, ali uz naglašavanje njihove zajedničke kulturne baštine. Osim gradova unutar Europske unije, inicijativa se odnosi i na države Europskog udruženja slobodne trgovine, Europskog gospodarskog prostora i zemlje koje su kandidati za ulazak u EU. Gradovi koji postanu europske prijestolnice kulture organiziraju razne kulturne događaje kojima je u srži isticanje zajedničke europske kulture, a susreću se s pozitivnim utjecajima u obliku ekonomskog rasta, urbane regeneracije i povećanog osjećaja zajedništva lokalne zajednice (Europski parlament, 2019). Oznaka europske baštine je shema kojom se dodjeljuje oznaka onim lokalitetima koji imaju simboličku vrijednost u povijesti i kulturi Europe ili u stvaranju Europske unije. Lokaliteti koji dobiju oznaku trebaju napraviti projekt koji se sastoji aktivnosti kojima će lokalitet podizati svijest o europskoj baštini, posebno aktivnosti koje su usmjerena prema mladima. Postoje tri vrste lokaliteta: jedan lokalitet, nacionalni tematski lokalitet koji se sastoji od nekoliko mjesta koja su

⁹ Europska unija. Ciljevi i vrijednosti, podaci o vrijednostima Europske unije preuzeti su 31. svibnja 2024. sa stranice https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_hr

¹⁰ Europska unija. Povijest EU-a, podaci o Europskoj uniji preuzeti su 31. svibnja 2024. sa stranice https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu_hr

¹¹ European Commission. European Year of Cultural Heritage 2018, podaci preuzeti 31. svibnja 2024. s <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/eu-policy-for-cultural-heritage/european-year-of-cultural-heritage-2018>

povezana istom temom i transnacionalni lokalitet u više država, ali ima zajedničku temu (Europska unija, n.d.). Manifestaciju Dani europske baštine pokrenulo je Vijeće Europe 1985., a od 1999. godine organizira je zajedno s Europskom unijom u rujnu svake godine. Za vrijeme održavanja manifestacije, posjetitelji imaju priliku besplatno posjetiti brojne lokalitete i sudjelovati na organiziranim događajima, a sve s ciljem dijeljenja i razumijevanja europske kulturne baštine (European Heritage Days, 2024). Nagrada europske baštine – Europa Nostra je nagrada koju svake godine od 2002. dodjeljuje Europska komisija, institucija EU. Cilj je identificirati najbolje prakse u zaštiti i očuvanju kulturne baštine, inovativnom razvoju i znanju o brizi o materijalnoj i nematerijalnoj kulturnoj baštini, ali i omogućiti prijenos iskustva i vještina između zemalja. Nagrade se dodjeljuju u 5 kategorija: konzervacija i adaptivno korištenje, istraživanje, edukacija i vještine, angažman građana i podizanje svijesti te prvaci baštine (European Heritage Awards, 2023). Europska komisija izdala je vodič CulturEU u kojemu predstavlja sve mogućnosti financiranja kulturnih i kreativnih sektora u razdoblju od 2021. do 2027. godine, a u sektoru kulturne baštine mogu se istaknuti program Horizon Europe kojim se želi poboljšati zaštita kulturne baštine korištenjem novih tehnologija i Connecting Europe Facility koji je fokusiran na digitalnu transformaciju sektora kulturne baštine. Lähdesmäki (2016) proučava politike EU vezane uz kulturnu baštinu i uočava zajedničku odrednicu koja se očituje kroz pridavanje ideje o europskoj kulturnoj baštini određenim fizičkim mjestima kako bi ih se predstavilo kao mjesta europske baštine, na način da im se dodjeljuju labela ili nagrade, da se povijest određenih gradova ili spomenika tumači kao „europska“, kreiraju se novi muzeji ili druga mjesta kojima je cilj prikazivanje europske kulturne baštine i pretvaranje administrativnih prostora Europske unije u znamenitosti.

Čeginskas et. al (2021) primjećuju kako članice Europske unije prolaze kroz promjene u načinu života stanovnika, promjene u načinu i mobilnosti rada, povećanog nacionalizma i bore se s demografskim starenjem i zaključuju kako je povećani interes Europske unije odgovor na te krize i kako je kulturna baština alat kojim se pokušava povećati društvena kohezija i blagostanje. Čeginskas (2018) inzistiranje na zajedničkoj kulturnoj baštini vidi kao način prelaženja preko razlika koje postoje i fokusiranje na ono što europske zemlje spaja, nasuprot onome što ih razdvaja. Cilj politika vezanih uz kulturnu baštinu koje donosi Europska unija nije isključivo vezan uz njezinu zaštitu, nego se one koriste kao instrumenti kojima Europska unija stvara i promovira ideju o postojanju europske kulturne baštine koju dijele sve njezine članice (Lähdesmäki, 2016).

2.4. UNESCO i njegov značaj za sferu kulturne baštine

Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO) je UN-ova specijalizirana organizacija osnovana 1945. godine, nakon Drugog svjetskog rata s ciljem međunarodne suradnje i poticanja mira između zemalja. UNESCO svoju misiju nastoji postići poticanjem suradnje kroz

obrazovanje, znanost i kulturu kako bi se povećalo međusobno poštivanje, zaštitila ljudska prava i temeljne slobode (UNESCO, 2022a). Sve članice Ujedinjenih naroda postaju članicom UNESCO-a, a trenutno ova organizacija broji njih 194.¹² UNESCO-v glavni cilj djelovanja u sferi obrazovanja je osiguravanje kvalitetnog obrazovanja kao osnovnog ljudskog prava svima, bez obzira na podrijetlo i spol. Zato surađuje s dionicima uključenim u donošenje odluka na nacionalnoj razini kako bi se sva djeca obrazovala i kako bi im se ponudila što veća kvaliteta obrazovanja.¹³ Kao jedan od tri glavna segmenta djelovanja UNESCO-a, podupiranje znanosti je njegov prioritet. UNESCO prepoznaje kako postoje određeni ekonomski, društveni i okolišni izazovi koji se ne mogu riješiti djelovanjem samo jedne zemlje, već kako postoji potreba za zajedničkim djelovanjem na međunarodnoj razini, zbog čega podupire suradnju u istraživanjima.¹⁴

2.4.1. UNESCO i kultura baština

UNESCO-vo djelovanje u kulturi najviše se očituje kroz zaštitu kulturne baštine i sastavljanje popisa svjetske kulturne baštine. Osim brige za kulturnu baštinu, UNESCO razvija različite programe kojima se potiče rad kulturnih sektora koji se susreću s izazovima održivog razvoja, klimatskih promjena, obrazovanja i nedovoljne prepoznatosti važnosti kulture u društvu. Posebno se ističe uloga koju ima u razvoju kulturnog sektora na području malih otočnih država i Afrike koje u tom području zaostaju za ostatkom svijeta. UNESCO se zalaže za održivi razvoj usmjeren na čovjeka i temeljen na međusobnom poštivanju kao preduvjet trajnog mira, zbog čega ističe važnost kulture koja pomaže u rješavanju globalnih izazova.¹⁵

Važnost koju UNESCO stavlja na zaštitu kulturne baštine manifestira se kroz brojne konvencije koje su donesene da se baština zaštititi od opasnosti koje joj prijete. 1954. godine donesena je Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba. Kulturna dobra se definiraju kao pokretna i nepokretna dobra, arheološka nalazišta, umjetnine, knjige i kolekcije koje imaju veliku važnost za kulturnu baštinu neke zajednice, građevine i centri koji čuvaju kulturna dobra. Konvencija se zalaže za zabranu krađe, nezakonitog prisvajanja i svih oblika vandalizma usmjerenih prema kulturnim dobrima u slučaju oružanog sukoba. Konvencija o načinima zabrane i sprječavanja nezakonitog uvoza, izvoza i prijenosa vlasništva nad kulturnim dobrima iz 1970. godine države potpisnice potiče na poduzimanje mjera kojima se sprječava nezakonita trgovina kulturnim dobrima i pruža okvir mjera kojima se takve

¹² UNESCO. Member states, podatak o broju članica preuzet je 2. lipnja 2024. s <https://www.unesco.org/en/countries>

¹³ UNESCO. UNESCO's action in education, podaci o djelovanju UNESCO-a preuzeti su 2. lipnja 2024. s <https://www.unesco.org/en/education/action#>

¹⁴ UNESCO. Natural sciences: science for a sustainable future, podaci o djelovanju UNESCO-a preuzeti su 2. lipnja s <https://www.unesco.org/en/natural-sciences>

¹⁵ UNESCO. Protecting Our Heritage and Fostering Creativity, podaci o djelovanju UNESCO-a preuzeti su 2. lipnja 2024. s <https://www.unesco.org/en/culture>

radnje sprječavaju. Konvencija se fokusira na prevenciju protiv trgovanja kulturnim dobrima, ali i vraćanje kulturnih dobara u slučaju krađe. 2001. usvaja se Konvencija o zaštiti podvodne kulturne baštine kako bi se skrenula pažnja i poboljšalo upravljanje ovom vrstom kulturne baštine koja često podcijenjena i nepoznata. Podvodnoj baštini prijete različite opasnosti, zbog čega je UNESCO prepoznao važnost njezine zaštite. Osim konvencija, UNESCO svoje djelovanje usmjerava i na direktnu pomoć u područjima koja se susreću sa nestabilnostima i katastrofama, jer je kulturna baština posebno ranjiva u tim situacijama. UNESCO kulturu vidi kao pokretač oporavka zbog čega provodi aktivnosti za vrijeme i nakon sukoba i prirodnih ili ljudski izazvanih katastrofa.¹⁶

2.4.2. Materijalna kulturna baština

Jedno od najpoznatijih područja djelovanja UNESCO-a, očituje se kroz postojanje Popisa svjetske baštine. 1972. godine donesena je Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine kojom se definiraju lokaliteti koji se mogu upisati na Popis svjetske baštine. U biranju lokaliteta za Popis, UNESCO-u pomažu Međunarodni centar za proučavanje očuvanja i restauracije kulturne baštine – ICCROM, Međunarodno vijeće za spomenike i spomeničke cjeline – ICOMOS i Međunarodna unija za očuvanje prirode i prirodnih bogatstava – IUCN koji ekspertizom u svojim područjima djelovanja savjetuju UNESCO o uvrštavanju na Popis i kontroliraju zaštitu upisane baštine. Popis svjetske baštine sastoji se od kulturne baštine, prirodne baštine i mješovite baštine koja zadovoljava definiciju i kulturne i prirodne baštine. Kako bi određeni element baštine bio uvršten na Popis svjetske baštine, mora imati izuzetnu univerzalnu vrijednost, odnosno treba imati kulturni ili prirodni značaj koji je toliko velik da prelazi nacionalne granice i ima važnost za sadašnje i buduće generacije čovječanstva. Prethodno su postojale dvije odvojene liste kriterija za upis na Popis, s obzirom na to je li se radilo o prirodnoj ili kulturnoj baštini. Te su liste sada spojene i kako bi se element baštine upisao na popis mora ispuniti jedan ili više od sljedećih kriterija:

- Predstavlja remek – djelo ljudske kreativnosti
- Pokazuje važnu razmjenu ljudskih vrijednosti tijekom određenog vremena ili tijekom kulturnog područja u razvoju arhitekture, tehnologije, umjetnosti, urbanističkog planiranja ili krajobraznog dizajna
- Iznimno je svjedočanstvo o kulturnoj tradiciji ili civilizaciji, živoj ili nestaloj
- Izniman je primjer građevinske, arhitektonske ili tehnološke cjeline koja prikazuje značajnu fazu u ljudskoj povijesti
- Izniman je primjer tradicionalnog ljudskog naselja, korištenja zemlje ili mora ili ljudske interakcije s okolišem, posebno u slučaju kada je postao ranjiv zbog nepovratnih promjena

¹⁶ UNESCO. Safeguarding Culture in the Times of Crisis, podaci preuzeti 2. lipnja 2024. s <https://www.unesco.org/en/emergencies/culture?hub=365>

- Izravno ili opipljivo je povezan s događajima ili živućom tradicijom, idejama ili vjerovanjima, umjetničkim i književnim djelima od univerzalnog značaja (najčešće se koristi u kombinaciji s drugim kriterijima)
- Sadrži iznimne prirodne fenomene ili područja iznimne ljepote i estetske vrijednosti
- Izniman je primjer prikazivanja faze Zemljine povijesti, uključujući dokaz života, tekuće geološke procese u razvoju reljefa ili značajne geomorfološke karakteristike
- Izniman je primjer prikazivanja tekućih ekoloških i bioloških procesa u evoluciji ekosustava i zajednica biljaka i životinja
- Sadržava najvažnija prirodna staništa za očuvanje biološke raznolikosti (UNESCO, 2023).

Ukoliko ispunjava barem jedan od ovih 10 kriterija, element baštine može biti upisan na Popis svjetske baštine na kojoj se trenutno nalazi 1199 elemenata, od kojih je 933 kulturnih, 227 prirodnih i 39 mješovitih, u 168 zemalja od njih 195.¹⁷ Neka dobra koja se nalaze na Popisu svjetske baštine, upisana su i na Popis svjetske baštine u opasnosti za čije su očuvanje potrebne dodatne aktivnosti. To su dijelovi kulturne i prirodne baštine kojoj prijete opasnosti zbog ubrzanog propadanja, urbanog ili turističkog razvoja, velikih projekata, promjena u korištenju ili vlasništvu zemljišta, napuštanja, izbijanja ili prijetnja oružanog sukoba, nesreća i prirodnih katastrofa (UNESCO, 1972). Na popisu se trenutno nalazi 40 elemenata kulturne i 16 elemenata prirodne baštine.¹⁸

2.4.3. Nematerijalna kulturna baština

Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine donesena je 2003. godine i njom su utvrđena 3 mehanizma međunarodne kooperacije: Reprezentativna lista nematerijalne kulturne baštine, Lista nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita i Lista dobrih praksi očuvanja nematerijalne kulturne baštine. Da bi se neko nematerijalno kulturno dobro upisalo na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine, mora zadovoljiti sve sljedeće kriterije:

- Upis elementa na Listu će pridonijeti vidljivosti značenja nematerijalne kulturne baštine, uz odražavanje kulturne raznolikosti u svijetu
- Postoje razrađene mjere kojima će se zaštititi i promicati element baštine
- Obuhvat nominiranog elementa je takav da odražava najšire moguće sudjelovanje zajednice uz njihov pristanak
- Element je već uključen u inventar nematerijalne kulturne baštine države podnositeljice zahtjeva za upis na Listu (UNESCO, 2022b).

¹⁷ UNESCO. World Heritage List Statistics, podaci o broju elemenata na Popisu svjetske baštine preuzeti su 3. lipnja 2024. s <https://whc.unesco.org/en/list/stat>

¹⁸ Kao i 17.

Elementi upisani na Listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita ne moraju uvijek biti upisani i na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine, a zajedničko im je da im je održivost u opasnosti unatoč naporima zajednice ili im je hitno potrebna zaštita zbog ozbiljnih prijetnji zbog kojih se može očekivati da neće opstati bez zaštite, postoji plan zaštite, obujam elementa je definiran tako da obuhvaća najšire moguće sudjelovanje zajednice uz njihov pristanak, element je uključen u inventar nematerijalne kulturne baštine države podnositeljice zahtjeva, a u ekstremnim slučajevima se dotična država konzultira u vezi upisivanja elementa na Listu (UNESCO, 2022b).

Lista dobrih praksi očuvanja nematerijalne kulturne baštine sadrži prakse koje najbolje odražavaju načela i ciljeve Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine. Sve prakse upisane na Listu zadovoljavaju 8 postavljenih kriterija: uključuju zaštitu baštine, promiču koordinaciju napora očuvanja nematerijalne baštine na subregionalnoj, regionalnoj ili međunarodnoj razini, odražavaju načela Konvencije, pokazale su učinkovitost u očuvanju baštine, provode se uz sudjelovanje zajednice, mogu služiti kao model zaštite, podložna su procjeni rezultata i tijela uključena u provedbu su voljna surađivati u širenju najboljih praksi (UNESCO, 2022b).

Do sada su 183 zemlje ratificirale Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine¹⁹, a na sve tri liste s njom povezane nalazi se 730 elemenata u 145 zemalja.²⁰

¹⁹ UNESCO. Legal Affairs, Convention of the Safeguarding the Intangible Cultural Heritage, podaci o zemljama potpisnicama Konvencije preuzeti su 3. lipnja 2024. s <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-safeguarding-intangible-cultural-heritage#item-2>

²⁰ UNESCO. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices, preuzeto 3. lipnja 2024. s <https://ich.unesco.org/en/lists>

3. POVEZANOST TURIZMA I KULTURE

3.1. Pojam turizma i značaj za gospodarstvo

3.1.1. Definiranje turizma

Svjetska turistička organizacija – UNWTO definirala je turizam kao „društveni, kulturni i ekonomski fenomen koji podrazumijeva kretanje ljudi u zemlje ili mjesta izvan njihovog uobičajenog okruženja u osobne ili poslovne svrhe“ (UNESCO, 2008, str. 1). Turizam se tako ogleda kroz aktivnosti ljudi, koji se nazivaju posjetiteljima. UNWTO napominje kako se turizam može proučavati sa strane ponude te ga u tom smislu definira kao skup aktivnosti koje primarno služe posjetiteljima ili kao aktivnosti, čiji značajni dio outputa, troše posjetitelji. Sa strane potražnje, ekonomski doprinos turizma se može odrediti kroz aktivnosti posjetitelja i njihov utjecaj na konzumaciju dobara i usluga. Posjetitelji su osobe koje putuju zbog odmora, rekreacije, poslovnih, zdravstvenih ili drugih razloga. Ukoliko posjet osobe koja posjećuje mjesto izvan uobičajenog okruženja ne uključuje noćenje, ta se osoba naziva jednodnevni posjetitelj, odnosno izletnik, a ako posjet uključuje barem jedno noćenje, onda se osoba naziva turistom (UNWTO, 2008).

Theobald (2005) smatra kako se turizam ne može lako definirati, ali kako je definicija potrebna kako bi se mogao proučavati i kako bi se mogao izmjeriti utjecaj koji ima na gospodarstvo. Zbog toga proučava postojeće definicije turizma te zaključuje kako je definicija postavljena od strane UNWTO–a najzastupljenija te je koristi većina zemalja, međutim ne pridržavaju je se sve zemlje. Davidson (2005) u dostupnoj literaturi uočava kako se turizam često definira kao industrija te nalazi koristi od takve definicije jer se kao industrija lakše pozicionira kao sudionik u ekonomskom razvoju, lakše se uspoređuje s drugim industrijama i dionicima je lakše utvrditi svoj identitet kao dio određene turističke industrije. Smatra kako se turizam može gledati kao društveni fenomen ili kao određena vrsta iskustva, ali ne i kao industrija. Zato daje svoju definiciju turizma po kojoj je turizam društveni i ekonomski fenomen koji služi kao pokretač ekonomskog napretka, a istovremeno i društvena sila koju ne čine samo poduzeća, nego i ljudi. Ova dva autora podupiru prethodno definiciju UNWTO-a, koja turizam definira kao fenomen, a ističu njegovu simultanu društvenu i gospodarsku ulogu.

Razvoj turizma pod utjecajem je brojnih globalnih trendova koje Tovmasyan (2016) identificira kao sljedeće: uočen je globalni rast turizma i broja putovanja, jačanje istočnih tržišta, povećanje udjela mladih putnika, ali i starijih putnika zbog starenja populacija tradicionalno emitivnih zemalja, rast broja ljudi kojima putovanja postaju dostupna zbog širenja informacijskih tehnologija te povećanja dohotka, zatim brisanje granica između poslovnih putovanja i privatnog odmora, rast značaja kreativnog, zdravstvenog i gastronomskog turizma te porast atrakcija koje su vezane uz pojedine

kompanije. Autor ističe kako će turizam nastaviti svoj rast i razvoj u budućnosti te kako će se širiti na nova područja, što će zajedno s povećanjem dostupnosti informacija zahvaljujući informacijskim tehnologijama, povećati konkurentnost između destinacija. Kako bi se osigurali pozitivni direktni i indirektni utjecaji turizma na gospodarstvo, potrebno je provoditi analize ponude i potražnje i te uskladiti vlastite resurse s trendovima na tržištu.

UNWTO (2008) klasificira turistička putovanja s obzirom na glavnu svrhu kao osobna i poslovna, a zatim daje dodatnu podjelu osobnih putovanja na odmor i rekreaciju, posjet obitelji i prijateljima, obrazovanje, zdravlje i zdravstvenu njegu, religiju, kupovinu, tranzit i ostala. Prema Tureac i Turtureanu (2010), postoji šest vrsta turizma: turizam kao odmor, zdravstveni turizam, turizam posjećivanja – prijatelja i obitelji, tranzitni turizam, turizam smanjene udaljenosti i profesionalni turizam, koji je povezan s produktivnom aktivnošću, dok se ostali vidovi turizma prakticiraju u slobodno vrijeme. Iste autorice zatim predstavljaju različite forme turizma s obzirom na sljedeće kriterije:

- 1) S obzirom na uobičajeno okruženje i destinaciju: domaći i međunarodni turizam
- 2) Broj sudionika: individualni i grupni turizam
- 3) Organizacijski kriterij: organizirani, neorganizirani i polu – organizirani turizam
- 4) Vremenski kriterij: vrlo dugi, dugi i kratki boravak.

Sert (2017) navodi kako se motivi turista u moderno doba sve više oslanjaju na njihove interese za razliku od masovnog turizma te s obzirom na to izdvaja četiri vrste turizma posebnih interesa: tipovi turizma bazirani na prirodi, tipovi turizma bazirani na kulturi, tipovi turizma bazirani na obrazovanju i tipovi turizma bazirani na hobijima. Ove četiri vrste mogu se dalje podijeliti na nekoliko tipova s obzirom na specifične proizvode i usluge koje se koriste. Sve je više autora koji proučavaju turizam posebnih interesa, pa ga tako Chaika i Belikova (2023) definiraju kao vrstu turizma koja je usmjerena na zadovoljavanje posebnih interesa i potreba turista kroz nemasovne, personalizirane i jedinstvene doživljaje. Agarwal et al. (2018) dijele spektar turizma posebnih interesa na četiri dijela prema motivima: psihološki, emocionalni, kulturni i razvojni. Svaki od dijelova se zatim mogu raščlaniti na više vrsta turizma posebnih interesa. Iako postoji veliki broj vrsta turizma posebnih interesa, neke od njih su primjerice spa i wellness turizam, avanturistički turizam, sportski turizam, gastro turizam, filmski turizam, turizam kulturne baštine, vjerski turizam i mračni turizam.

3.1.2. Značaj turizma za gospodarstvo

Istraživanja vezana uz utjecaj kojeg turizam ima na gospodarstvo i ekonomski razvoj su brojna, a u nastavku će biti predstavljena neka od njih kako bi se prikazala važnost razvoja turizma od lokalne do globalne razine. Gospodarski učinci turizma mogu se podijeliti na direktne, indirektno i inducirane.

Direktni učinci turizma se odnose na potrošnju turista koja stvara prihod za poduzeća i kućanstva, dok neizravni učinci nastaju kada se prihod troši na aktivnosti koje su potrebne za ponovno pružanje proizvoda i usluga koje koriste turisti. Inducirani učinci se vezuju uz potrošnju prihoda zaposlenih u turizmu zbog povećane kupovne moći (Ennew, 2003). Turizam za gospodarstvo stvara multiplikativni učinak koji se odnosi na sekundarne – indirektno i inducirane učinke turističke potrošnje i obuhvaća širok raspon sektora gospodarstva koji mogu imati koristi od turizma. Multiplikatorski učinak prikazuje koliko puta novac kojeg potroše turisti kruži u gospodarstvu (Rusu, 2011). Najpoznatiji način mjerenja utjecaja turizma na gospodarstvo je putem turističke satelitske bilance, metodološkog okvira koji je stvoren kako bi se učinci turizma pratili kao i ostali sektori gospodarstva. Kako bi se postigla mogućnost usporedbe među zemljama, dane su definicije svih koncepata vezanih uz turističku ponudu i potražnju, klasifikacija posjetitelja, turističkih rashoda i potrošnje i postavljene su smjernice za definiranje područja koja predstavljaju probleme u mjerenju. Turistička satelitska bilanca sastoji se od 10 tablica sa zadanom formom koje prikazuju turističku potrošnju, proizvodnju turističkih djelatnosti, domaću ponudu i unutarnju turističku potrošnju, zapošljavanje u turističkim djelatnostima, investicije u turizmu te nenovčane indikatore važne za tumačenje novčanih informacija koje su predstavljene. Metodologijski okvir turističke satelitske bilance razvili su UN, WTO, EuroStat – Statistički ured Europskih zajednica i OECD – Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (UN, 2008).

Stynes (1997) ističe kako se utjecaji turizma na gospodarstvo najčešće promatraju kroz utjecaj na prodaju, profite, zaposlenje, prihode od poreza i prihode, međutim kako postoji značajan broj utjecaja koji su nedovoljno istraženi, poput promjena u cijenama, odnosno inflacije koja nastaje zbog turizma, promjena u kvaliteti i kvantiteti dostupnih proizvoda i usluga, promjena u razini poreza i ekonomskih dimenzija utjecaja koji se najčešće proučavaju kao društveni ili okolišni. WTTC (2022) globalni ekonomski utjecaj turizma proučava kroz broj zaposlenih u turizmu koji je u 2021. godini bio 289 milijuna i doprinos turizma u globalnom BDP-u je bio 6,1%. Broj radnih mjesta i udio u BDP-u je bio značajno veći u odnosu na prethodnu godinu, međutim potrebno je ove brojke promatrati kroz kontekst u kojemu su nastale. 2019. godine u turizmu je bilo zaposleno 333 milijuna ljudi, svako deseto radno mjesto bilo je u turizmu, a turizam je činio 10,3% globalnog BDP-a. U razdoblju od 2014. do 2019. svako četvrto novo radno mjesto bilo je u turizmu. Ipak, zbog pandemije, 2020. godine dolazi do naglog pada u turističkim kretanjima te se do sada turizam nije vratio na brojke prije pandemije. UNWTO (2024) projicira kako će tek 2024. turizam dosegnuti razinu iz 2019. godine, a u 2023. godini globalno je ostvareno 1.3 milijardi dolazaka, što je 88% dolazaka iz 2019. godine.

Kumar et al. (2015) na osnovu pregleda dostupne literature ističu kako turizam ima brojne ekonomske koristi na lokalnoj i nacionalnoj razini poput stvaranja novih radnih mjesta, osiguravanja

prihoda poduzećima i kućanstvima, povećanja cirkulacije stranih valuta, multiplikativnog učinka turizma i poboljšanja infrastrukture. Iako su ekonomski učinci turizma većinom pozitivni, autori napominju kako postoje neki negativni učinci koje je potrebno istražiti, a to su povećani troškovi života za lokalnu zajednicu, posebno u uvjetima sezonalnosti - nezaposlenost izvan glavne sezone, gubitak tradicionalnih poslova kada radnici počinju raditi u turizmu i ostavljaju primarne industrije s manjkom radnika te tzv. *leakage* efekt pri čemu dolazi do „curenja“ zarade od turizma u druge zemlje. Do *leakage*-a dolazi u slučajevima kada su turistička poduzeća u stranom vlasništvu te zbog toga profit odlazi iz lokalne zajednice. Ferreira et al. (2021) proučavaju pozitivne i negativne učinke turizma na lokalno stanovništvo te ih dijele u tri skupine: socio – kulturne, ekonomske i okolišne. Pozitivni ekonomski učinci turizma ogledaju se kroz povećani bruto domaći proizvod, nova radna mjesta, regionalni razvoj, povećanje stranih investicija, razvoj infrastrukture, povećanje potražnje za lokalnim proizvodima i uslugama i povećanje dohotka. S druge strane, negativni ekonomski učinci se promatraju kroz već spomenutu sezonalnost, sezonalnost poslova, povećanje troškova života, a posebice povećanje cijena nekretnina. Socio – kulturne koristi se očituju kao uključenost zajednice u lokalni razvoj, poboljšavanje vještina, osjećaj ponosa i zajedništva, zaštitu kulture i modernizaciju načina života dok su negativni učinci vidljivi kroz komercijalizaciju kulture, velike razlike između tradicionalnog i novog načina života, gubitak identiteta i vrijednosti, kulturne šokove i potencijalni razvoj neželjenih oblika turizma. Pozitivni okolišni utjecaji turizma su primjena ekoloških principa prilikom upravljanja turističkim proizvodima i urbanim područjima, a negativni učinci su erozija prirodnih resursa, destabilizacija ekosustava, onečišćenje i emisija stakleničkih plinova. Stynes (1997) upozorava kako su upravo okolišni i socio – kulturni učinci nedovoljno istraženi jer osim okolišne, društvene i kulturne komponente također imaju i ekonomsku komponentu koju je potrebno istražiti. Primjerice, poboljšana infrastruktura zbog razvoja turizma će privući poduzeća u to područje.

Meyer i Meyer (2015) istražuju utjecaj turizma na ekonomski razvoj na lokalnoj razini te zaključuju da rast broja turističkih dolazaka, potrošnje i udjela kojeg turizam ima u BDP-u može utjecati na razvoj infrastrukture, izgradnju objekata i javnih institucija. Turizam također donosi korist za smanjenje siromaštva i povećanje kvalitete života jer stvara nova radna mjesta za koja nisu potrebne visoke kvalifikacije. Osim toga, turizam privlači strana ulaganja posebice u manje razvijenim dijelovima svijeta, ali kako bi došlo do svih pozitivnih učinaka potrebno je da lokalna vlast stvori okruženje u kojemu se potiče poduzetništvo. Mitchell i Ashley (2006) napominju kako se pozitivni ekonomski utjecaji turizma na lokalno gospodarstvo mogu povećati stvaranjem partnerstva između poduzeća, malih poduzetnika i stanovnika. Ovim partnerstvima povećava se zadovoljstvo kupaca, poboljšava se reputacija, stječu se nove vještine, dobiva se pristup novim informacijama, povećava se odobravanje zajednice i smanjuju se troškovi poslovanja.

Autori i organizacije čije se djelovanje fokusira na turizam istražuju i predviđaju budućnost turizma, pa tako WTTC (2022) predviđa kako će do 2032. u turizmu biti stvoreno 126 dodatnih radnih mjesta te kako će doprinos turizma globalnom gospodarstvu rasti po godišnjoj stopi od 5,8%, što je dvostruko veći rast u odnosu na očekivanu prosječnu godišnju stopu rasta globalnog gospodarstva. WTTC (2024) također predviđa kako će u 2024. godini većina zemalja dostići nove rekordne brojke turističkih dolazaka, ukupan doprinos turizma u globalnom BDP-u biti veći od 11 bilijuna američkih dolara, a ukupan broj radnih mjesta u turizmu veći od 348 milijuna što je više od rekordne 2019. godine. UNWTO je 2011. godine pokrenuo projekt Towards Tourism 2030 kojim nastoji pružiti pomoć u dugoročnom razvoju turizma te predviđa kako će 2030. godine broj međunarodnih turističkih dolazaka prijeći brojku od 1,8 milijardi, ali i da će dolasci biti ravnomjernije raspoređeni na globalnoj razini zahvaljujući rastu novih turističkih tržišta.

3.2. Kulturni turizam – definiranje pojma i odrednice

3.2.1. Definiranje kulturnog turizma

Prema UNWTO (2017)²¹ kulturni turizam je vrsta turističke aktivnosti kojoj je osnovna posjetiteljeva motivacija učenje, otkrivanje i doživljavanje materijalnih i nematerijalnih kulturnih atrakcija i proizvoda u turističkoj destinaciji. Te destinacije i proizvodi su skup jedinstvenih materijalnih, intelektualnih, duhovnih i emocionalnih obilježja društva, a obuhvaćaju umjetnost, arhitekturu, povijesnu i kulturnu baštinu, kulinarsku baštinu, književnost, glazbu, kreativne industrije, žive kulture zajedno s njihovim načinima života, vrijednosnim sustavima, vjеровanjima i tradicijama. Mousavi et al. (2016) ističu kako, zbog kompleksnosti pojma kulture, nije lako dati definiciju kulturnog turizma jer on ne podrazumijeva samo konzumaciju proizvoda, nego je vezan i uz moderni način života i kulturu ljudi.

Kulturni turizam ima dugu povijest. Turizam i kultura su oduvijek bili povezani fenomeni jer su kulturne atrakcije i događaji važan motiv za putovanja, a putovanja sama po sebi generiraju kulturu (Richards, 2018). Kulturni turizam ima svoje korijene već u početnim fazama turizma, imajući na umu da je Grand Tour, čiji počeci sežu u 16. stoljeće, imao za cilj stjecanje obrazovanja i upoznavanje drugih kultura (Mousavi et al., 2016). Prema Richards (2018) zanimanje za kulturni turizam raste sredinom 20. stoljeća, nakon Drugog svjetskog rata kada su putovanja služila kako bi se povećalo kulturno razumijevanje i obnovila oštećena gospodarstva. Rastom prihoda u narednim desetljećima, raste zanimanje za turistička putovanja, pa tako i za kulturu. 1980-ih godina turistički posjeti kulturnim atrakcijama su toliko brojni da se počinje koristiti termin „kulturni turizam“ kojeg u to

²¹ UNWTO. Tourism and Culture, definicija kulturnog turizma prema UNWTO, preuzeta 9. lipnja. 2024. s <https://www.unwto.org/tourism-and-culture>

vrijeme prvi put definira UNWTO. Tijekom posljednjeg desetljeća 20. stoljeća kulturni turizam nastavlja rasti, počinje se mjeriti, istovremeno se fragmentira s obzirom na fokus turista, ali i doživljava sve veću masovnost. Posljednjih 20 godina raste broj objavljenih radova u području kulturnog turizma, tiskaju se prve knjige o kulturnom turizmu, veliko je zanimanje međunarodnih organizacija i nacionalnih vlasti, a sve je više govora i o negativnim stranama zbog pretjeranih turističkih aktivnosti – *overtourism* i pitanja zaštite kulturnih resursa.

Jasno je kako kulturni turizam čini značajan dio globalnih turističkih aktivnosti, međutim analiza razmjera kulturnog turizma je izrazito zahtjevan proces. UNWTO (2018) je na temelju dostavljenih podataka 38 država procijenio kako je kulturni turizam činio 35,8% ukupnog turizma u 2014. godini. Podaci iz različitih zemalja su imali velike fluktuacije. Analiziranje kulturnog turizma na globalnoj razini je izazovno jer svaka zemlja ima svoj način mjerenja, pri čemu neke koriste šire, a neke uže definicije, određene zemlje vode se sudjelovanjem u kulturnim aktivnostima kao indikatorom kulturnog turizma, a druge kulturu kao glavni motiv za putovanje. Osim toga, neke zemlje uopće ne prikupljaju podatke o opsegu kulturnog turizma. U suradnji sa stručnjacima u području kulturnog turizma, UNWTO je pokušao pronaći najbolji način mjerenja kulturnog turizma, a zaključili su kako je kombinacija procjene broja turista motiviranih kulturom i procjene broja turista koji posjećuju kulturne atrakcije i događaje najprimjereniji način, međutim još uvijek ne postoji jedinstveno mišljenje među stručnjacima. Svi ipak ističu potrebu za mjerenjem zbog važnosti koju ima za stvaranje radnih mjesta, investicija, prihode i zaštitu kulture. Obzirom na to, UNWTO predlaže nacionalnim vlastima skupljanje i analiziranje više detaljnijih informacija, kreiranje politika vezanih uz kulturni turizam, kreiranje više ciljanih marketinških aktivnosti, fokusiranje na zaštitu kulture, korištenje inovacija i tehnologija u kulturnim aktivnostima koje se nude turistima i izgradnju partnerstva između dionika u sustavu kulturnog turizma.

Međunarodne organizacije i nacionalne vlasti su prepoznale važnost kulturnog turizma zbog čega razvijaju brojne dokumente koji su fokusirani upravo na kulturni turizam. Jedan od najpoznatijih takvih dokumenata je ICOMOS-ov International Cultural Tourism Charter, prvi put donesen 1976., a mijenjan 1999. godine. ICOMOS (1999) naglašava 6 principa koji se usmjeravaju na važnost turizma za održivu zaštitu kulturne baštine i omogućavanje prijenosa na buduće generacije, osiguravanje zadovoljavajućeg iskustva za posjetitelje, uključivanje lokalnih zajednica u planiranje turizma i zaštitu baštine, osiguravanje koristi za lokalnu zajednicu od turističkih aktivnosti i osiguravanje zaštite baštine putem programa turističke promocije. UNESCO je 2017. godine donio „Smjernice i deklaraciju za politike kulturnog turizma“ koje su namijenjene donositeljima odluka u sferi turizma i kulturne baštine. Njihovo bi se djelovanje trebalo usmjeravati na 10 donesenih smjernica. One se odnose na izgradnju partnerstva, promoviranje kulturne baštine, poticanje održivog razvoja, povezivanje

turizma sa živućim kulturama i kreativnim industrijama, podržavanje doprinosa kojeg kulturni turizam ima na urbanu regeneraciju, sveobuhvatno planiranje turizma, upravljanje turizmom na održiv način, osiguravanje ulaganja kako bi se postigli ciljevi, integraciju principa održivosti u turističku promociju i praćenje utjecaja kojeg ima razvoj turizma. Europsko udruženje povijesnih gradova i regija (EAHTR) kao organizacija osnovana od strane Vijeća Europe 2006. godine donosi deklaraciju kojom ističe održivi kulturni turizam kao važan dio teritorijalnog ekonomskog razvoja i zalaže se za uključivanje razvoja smjernica za kulturni turizam u djelovanje lokalnih i regionalnih vlasti. Nacionalne vlasti brojnih zemalja donose strategije razvoja turizma od kojih su neke usmjerene i na kulturni turizam poput Strategije razvoja kulturnog turizma koju je Vlada Republike Hrvatske donijela 2003. godine. Strategija ističe prednosti i nedostatke elemenata potrebnih za razvoj kulturnog turizma i postavlja 5 strateških prioriteta: stvaranje pozitivnog okruženja i preduvjeta za razvoj kulturnih turističkih inicijativa, uspostavljanje sustava organizacije i mehanizama suradnje, razvijanje znanja i vještina koje su potrebne za razvoj kvalitetnih proizvoda kulturnog turizma i unaprjeđivanje sustava informiranja, promocije i distribucije. Akcijski plan razvoja kulturnog turizma je noviji dokument koji izdvaja 5 ključnih razvojnih programa: osiguravanje infrastrukture, razvoj proizvoda, marketing, partnerstvo i edukacija sve u svrhu razvoja kvalitetnog kulturnog turizma (Institut za turizam, 2015). Ovakvi i slični dokumenti dokazuju vrijednost koju kulturni turizam ima za razvoj turizma, ali i za ukupni gospodarski razvoj na nacionalnoj razini.

3.2.2. Klasifikacija kulturnih turista i vrste kulturnog turizma

Smith (2015) izdvaja osam vrsta kulturnog turizma: turizam kulturne baštine, umjetnički turizam, kreativni turizam, urbani kulturni turizam, ruralni kulturni turizam, autohtoni turizam, etnički kulturni turizam i eksperimentalni kulturni turizam te naglašava kako se ove vrste često preklapaju. Turizam kulturne baštine definira kao onaj koji se fokusira na interpretaciju i prezentaciju povijesti. Autorica ističe kako je umjetnički turizam imao sporiji razvoj nego turizam kulturne baštine jer se umjetnički krugovi često protive razvoju turizma i te kako turisti nisu njihova ciljana publika. Unatoč tome, turizam je stvorio novi kanal koji povezuje umjetnost i umjetnika sa širom javnošću. Kreativni turizam odnosi se na aktivnu i pasivnu participaciju u stvaranju novih vrijednosti kroz kulturne aktivnosti koje mogu biti grupne ili individualne. Urbani kulturni turizam vezuje se uz gradske sredine u kojima stara središta postaju turističke atrakcije, a čiji razvoj često ima i negativne konotacije vezane uz neodrživost daljnjeg razvoja zbog prevelikog broja posjetitelja. Aktivnosti ruralnog kulturnog turizma odvijaju se u ruralnim područjima u kojima turizam može predstavljati pozitivan smjer razvoja područja kako bi se očuvao tradicionalni način života, diverzificiralo gospodarstvo i spriječili negativni demografski trendovi. Autohtoni kulturni turizam odnosi se na aktivnosti kulturnog turizma u udaljenim područjima u kojima žive ili su živjeli različiti domorodački narodi, a kvalitetna

interpretacija i prezentacija njihove kulture predstavljaju prioritet. Etnički kulturni turizam sličan je autohtonom, međutim odnosi se na istraživanje kultura manjinskih naroda u urbanim sredinama. Globalizacija, migracije i posljedični rast urbanih područja u zapadnom svijetu povećali su broj manjinskih naroda na ovim područjima. Oni sa sobom donose svoj način života koji čini privlačnu „atrakciju“ za posjetitelje tih gradova, pa kineske ili židovske četvrti postaju nezaobilazne atrakcije većih gradova. S druge strane, određeni dijelovi gradova poput favela privlačni su turistima, međutim zbog nesigurnosti koja ih karakterizira, počinju djelovati posebni turistički vodiči koji nude turističke ture na ovim područjima. Eksperimentalni kulturni turizam obuhvaća sve dijelove turističkih aktivnosti vezanih uz kulturu koje nisu obuhvaćene prethodnim kategorijama. Rast broja turista i turističke ponude pretpostavlja diverzifikaciju aktivnosti u kojima turisti sudjeluju. Velik broj turista putuje s ciljem doživljaja živuće kulture destinacije koja se očituje primjerice kroz sport ili popularnu glazbu, a istovremeno rastu i broj i vrste destinacija koje su dostupne poput industrijskih središta koja se razvijaju u konkurentne turističke destinacije. Podjela kulturnog turizma nije jedinstvena, već različiti autori daju drugačije podjele poput Sert (2017) koji razrađuje klasifikaciju vrsta turizma posebnih interesa i kao jednu od četiri temeljne grupe izdvaja tipove turizma posebnih interesa baziranih na kulturi.

Petroman et al. (2013) su identificirali pet vrsta turista s obzirom na razinu motivacije vezane uz kulturne sadržaje destinacije. Najmanju grupu čini skupina turista koji su visoko motivirani kulturni turisti koji putuju u određenu destinaciju isključivo zbog kulturne ponude. Druga je grupa djelomično motivirana kulturom, oni putuju kako bi se opustili, ali i posjetili kulturne atrakcije. Treća je grupa ona kojoj je kultura samo dodatak na osnovnu motivaciju za putovanje, a četvrta grupa sastoji se od usputnih kulturnih turista koji ne traže kulturne sadržaje, ali ih koriste jer su im usput ili im netko predloži. Petoj grupi kultura nije motivator za putovanje. Stebbins (1996, prema Mousavi et al., 2016) razlikuje dvije vrste kulturnih turista. Generalni kulturni turisti posjećuju različita područja i vremenom stječu znanja o mnogim kulturama, dok specijalizirani kulturni turisti u više navrata posjećuju određenu destinaciju kako bi stekli dublje kulturno razumijevanje o tom mjestu. U drugom slučaju specijalizirani kulturni turisti posjećuju različite destinacije kako bi pronašli veći broj kulturnih sadržaja koji imaju iste odrednice. McKercher i Du Cros (2002) razvili su tipologiju kulturnih turista s obzirom na dvije dimenzije. Prva dimenzija je važnost kulturnog turizma u odluci o posjetu destinaciji, a druga je dubina traženog iskustva. Na temelju ove dvije dimenzije prepoznali su pet vrsta kulturnih turista. Namjenskim kulturnim turistima je kulturni turizam s dubokim iskustvima primarni motiv dolaska. Drugu grupu čine kulturni turisti koji primarnu motivaciju dolaska imaju u kulturnom turizmu, ali su iskustva koja stječu na putovanjima više površna. Turisti kojima kulturni turizam nije primarni motiv za putovanje, ali koji sudjelovanjem imaju duboka iskustva nazivaju se slučajni

kulturni turisti. Ležerni kulturni turisti čine onaj dio kulturnih turista kojima je kulturni turizam slab motivator i imaju površna iskustva, a usputni kulturni turisti nemaju motivaciju u kulturnom turizmu, a iskustva koja steknu su površna.

Turizam kulturne baštine je podvrsta kulturnog turizma koja predstavlja predmet istraživanja brojnih autora. Definiranje turizma kulturne baštine je složeno jer različiti autori koji ga proučavaju ovaj pojam definiraju na različite načine. Agarwal et al. (2018) i du Cros (2001) turizam kulturne baštine određuju kao dio šireg pojma kulturnog turizma. Sert (2017) u svojoj klasifikaciji turizma posebnih interesa potpuno odvaja turizam kulturne baštine i kulturni turizam iako obje vrste svrstava pod turizam baziran na kulturi. Rosenfeld (2008) kulturni i turizam kulturne baštine ne odvaja, nego ih proučava kroz zajednički kulturni i baštinski turizam kojeg definira kao alat za ekonomski rast putem privlačenja posjetitelja koji su zainteresirani poviješću, umjetnošću, načinom života i kulturnom baštinom lokalne zajednice. Turizam kulturne baštine može se definirati kao posjete mjestima s povijesnom vrijednošću i/ili posjete mjestima i događajima koji imaju vrijednost u nematerijalnoj komponenti kulturne baštine. Ova definicija turizma kulturne baštine proučava ga kao dio kulturnog turizma te ga predstavlja kao popularnu vrstu turističke aktivnosti za posjetitelje koji imaju interes za kulturu i one koji traže površna iskustva (De la Calle Vaquero i Garcia – Hernandez, 2024).

Turizam kulturne baštine i upravljanje njime je izrazito istraženo kroz znanstvenu literaturu. Pančić Kombol (2006) ističe kako je menadžment kulturnih resursa kompleksniji nego menadžment drugih turističkih resursa zbog obilježja kulturnih resursa kao živućih. Oni nastaju u živućem sustavu načina života lokalne zajednice, što je posebno izraženo kod nematerijalne kulturne baštine. Upravljanje kulturnim resursima uključuje podupiranje kreativnih industrija, korištenje umjetnosti za postizanje ciljeva, jačanje dobrobiti lokalne zajednice i zaštitu kulturnih resursa. Timothy (2011) se bavi problemom mjerenja učinaka turizma kulturne baštine i zaključuje kako, iako čini važan dio turističkog proizvoda, većina zemalja nema podatke o turizmu kulturne baštine jer je teško potpuno odvojiti različite oblike turizma, ne postoje točne definicije turizma kulturne baštine i turista čije se aktivnosti ubrajaju u ovaj oblik turizma, posebno zato što turisti često sudjeluju u različitim turističkim aktivnostima. Neki turisti su potaknuti isključivo kulturnom baštinom, dok je drugi vide samo kao dio turističkog iskustva, zbog čega je teško odrediti granice turizma kulturne baštine i mjeriti njegove učinke. Istraživanje mišljenja i podrške lokalne zajednice razvoju turizma kulturne baštine provodi Chand (2013) i zaključuje kako je podrška zajednice važan element pri održivom razvoju turizma koji podrazumijeva ne samo podršku, već i aktivno sudjelovanje zajednice, a donosi ekonomske, okolišne i kulturne koristi. Kako bi se razvio održivi baštinski turizam, potrebno je razumjeti stajališta lokalne zajednice, razlike koje postoje među članovima zajednice i koristi koje oni imaju od turizma.

ICOMOS je prepoznao važnost turizma kulturne baštine te je svoj International cultural tourism charter preimenovao u International Cultural Heritage Tourism Charter 2022. godine. Promjenom kulturnog turizma u turizam kulturne baštine dodatno se ističe važnost kulturne baštine za turizam, a sastoji se od 7 principa koji nalažu zaštitu i konzervaciju kulturne baštine kao središnju aktivnost planiranja i upravljanja turizmom, razvoj alata za upravljanje turizmom na mjestima kulturne baštine, podizanje svijesti javnosti o kulturnoj baštini, priznavanje prava lokalne zajednice kroz njihovo sudjelovanje u upravljanju baštinom, partnerstvo dionika u turizmu, povećanje kapaciteta, upravljanje rizicima i uključivanje održivosti u upravljanje turizmom i kulturnom baštinom. UNESCO također ističe održivost kao važnu odrednicu razvoja turizma kulturne baštine kroz Program kulturne baštine i održivog turizma koji nastoji pružiti smjernice za lakše upravljanje i razvoj održivog turizma na mjestima Svjetske kulturne baštine podizanjem svijesti, povećavanjem kapaciteta i sudjelovanjem svih dionika u zaštiti dobara i njihove vrijednosti.²² UNESCO je objavio i priručnik za upravljanje turizmom na mjestima upisanim na Listu svjetske baštine. Priručnik ističe probleme koji proizlaze iz povećane turističke aktivnosti na mjestima baštine i objašnjava važnost pravilnog uključivanja javnosti i dionika u upravljanje baštinom, kreiranja politika i ciljeva upravljanja, upravljanja nosivim kapacitetom i ostalim problemima planiranja, donosi načine rješavanja najčešćih problema upravljanja i nudi mehanizme promocije koji postižu edukacijske i financijske ciljeve (Pedersen, 2002).

Važnost turizma kulturne baštine potvrđuju podaci o najpoznatijim i najposjećenijim atrakcijama na svijetu. Od 8 najposjećenijih turističkih atrakcija na svijetu u 2018. godini (Bucholz, 2020) njih 7 nalazi se na UNESCO-voj listi Svjetske kulturne baštine. Najposjećeniji je Zabranjeni grad, carska palača u Kini koja je te godine imala 17 milijuna posjetitelja, a na drugom mjestu se nalazi palača Versailles u Francuskoj s više od 8 milijuna posjetitelja. Ove atrakcije privlače velik broj posjetitelja od kojih dio svoju primarnu motivaciju posjeta destinaciji u kojoj se nalaze ima upravo u posjetu tim atrakcijama, međutim veliki broj posjetitelja ne dolazi u destinacije isključivo zbog spomenutih atrakcija. Ekonomska korist koju donose za destinaciju unutar koje su smještene je značajna, obzirom da je za posjet većini najpoznatijih atrakcija potrebno kupiti ulaznice. Ulaznice za Zabranjeni grad imaju cijenu od 2 do 13 eura, ovisno o dobi posjetitelja²³, a za Versailles od 10 do 72 eura²⁴. Uzimajući u obzir broj

²² UNESCO (n.d.) UNESCO World Heritage and Sustainable Tourism Programme, podaci o programu preuzeti su 13. lipnja 2024. s <https://whc.unesco.org/en/tourism/>

²³ The Forbidden City (n.d.). Podaci o ulaznicama za Zabranjeni grad preuzete su 13. lipnja 2024. s <https://www.forbiddencitytickets.com/tickets>

²⁴ Versailles Palace (n.d.). Podaci o ulaznicama za palaču Versailles preuzeti su 13. lipnja 2024. s https://www.versailles-palace.com/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwsaqzBhDdARIsAK2gqncHN6UziJmfXCngg7LuesTCANAEzXLLcwVi22EaCmUv684_05m75ewaAIB1EALw_wcB

posjetitelja koje ove atrakcije imaju, moguće je zaključiti kako donose nezanemarivu ekonomsku korist na nacionalnoj razini.

Nematerijalna kulturna baština također je važan turistički resurs koji privlači pozornost istraživača. Qiu et al. (2022) analizirali su dostupnu stručnu literaturu koja se bavi turizmom nematerijalne kulturne baštine i zaključili kako je interes za ovo područje značajno porastao posljednjih godina i kako se dostupna literatura većinom odnosi na istraživanje planiranja i održivosti, utjecaja razvoja turizma i destinacijskog marketinga. Garcia – Almedia i Gartner (2021) nematerijalnu kulturnu baštinu vide kao znanje koje treba služiti kao temelj održive konkurentske prednosti destinacije. Ta prednost proizlazi iz činjenice da je nematerijalna kulturna baština jedinstvena i oskudna, odnosno druge destinacije ne posjeduju ista znanja. Isto tako je potrebno procijeniti relevantnost baštine kako bi se ponudilo turistima ono što je njima privlačno i zanimljivo. Kako bi se generirali pozitivni učinci, konkurentska prednost dobivena nematerijalnom kulturnom baštinom mora se održati na dugi rok što se postiže očuvanjem autentičnosti, kratkoročnom zaštitom umjerenom na znanja i prijenosom znanja na nove generacije. Wei et al. (2021) ispitivali su stajališta i potporu lokalne zajednice turizmu nematerijalne kulturne baštine i zaključili kako stanovnici koji se nalaze u većoj blizini elemenata nematerijalne kulturne baštine imaju veći percipirani pozitivni i negativni utjecaj turizma te kako blizina elemenata baštine, pozitivni i negativni utjecaji turizma imaju utjecaj na njihov stav prema turizmu. Isto tako su uočili kako postoji direktna veza između percipiranih koristi od turizma i potpore turističkom razvoju među lokalnim stanovništvom.

3.2.3. Istraživanja o utjecaju kulturne baštine na razvoj turizma

Istraživanja posvećena utjecaju baštine na različite aspekte turizma fokusirana su većim dijelom na materijalnu baštinu te često zajedno proučavaju kulturnu i prirodnu baštinu, dok je nematerijalna kulturna baština rjeđe predmet znanstvenih radova. Yang et al. (2010) panel analizom proučavaju turističke dolaske na primjeru Kine i zaključuju kako su elementi baštine upisani na Popis svjetske baštine jedan od glavnih privlačnih faktora za turiste. Uz to, istražuju razlike elemenata prirodne i kulturne baštine i dolaze do zaključka kako elementi kulturne baštine imaju veći utjecaj na turističke dolaske od elemenata prirodne baštine. Su i Lin (2014) na temelju provedene panel analize za 66 zemalja u periodu od 4 godine istražuju utjecaje elemenata baštine koji se nalaze na Popisu svjetske baštine na turizam. Kao i u istraživanju koje su proveli Yang et al. (2014), pronađena je pozitivna veza između postojanja elemenata kulturne baštine i turističkih dolazaka, međutim ovo istraživanje je potvrdilo jaču vezu između elemenata prirodne baštine i turističkih dolazaka, za razliku od prethodnog istraživanja. Analiza je potvrdila i kako upisivanje elementa baštine na Popis svjetske baštine u zemlji koja ima mali broj upisanih elemenata ima veći utjecaj na turističke dolaske nego upisivanje dodatnog elementa baštine na Popis kada je riječ o zemlji koja već ima upisan veliki broj

svjetski poznatih i prepoznatih elemenata. Bacs i Toth (2019) na uzorku od 129 zemalja u periodu od 4 godine također su utvrdili kako elementi svjetske kulturne baštine imaju pozitivan utjecaj na broj turističkih dolazaka, te kako kulturna baština ima jači utjecaj na turističke dolaske kao i u istraživanju Su i Lin (2014). Osim toga, potvrđen je i pozitivan utjecaj baštine na prihode od međunarodnog turizma, koji je veći kod prirodne baštine. Autori ističu kako su elementi kulturne baštine često dostupniji od prirodne baštine, dok je za dolazak do elemenata koji su upisani na Popis svjetske baštine potrebno izdvojiti više vremena i u blizini je često manja ponuda jeftinijeg smještaja zbog čega je za očekivati ovakav rezultat. Druga istraživanja, poput Cellini (2011) nisu pronašla pozitivnu vezu između kulturne baštine i razvoja turizma. Autor ističe kako upisivanje na Popis svjetske baštine ima nejasne učinke na turizam i kako se ne može sa sigurnošću potvrditi pozitivna veza. Korištenjem panel analize koja je obuhvatila talijanske regije u razdoblju od 2000. do 2014. godine uočena je pozitivna veza između broja međunarodnih turističkih dolazaka i broja upisanih dobara na Popis svjetske baštine, ali autori Canale et al. (2019) ističu važnost pažljive interpretacije i nemogućnost generaliziranja rezultata zbog heterogenosti turističkih destinacija i politika vezanih uz upravljanje istima. Cuccia et al. (2016) istražuju utjecaj baštine na razvoj turizma u talijanskim regijama i dolaze do zaključka kako, iako bogatstvo kulturne baštine pozitivno utječe na turizam u turističkim destinacijama, upis elemenata baštine na UNESCO-v Popis daje suprotne učinke. Mišljene autora je da upisivanje na Popis svjetske baštine stvara očekivanja o pozitivnom kretanju turističke potražnje, ali da zbog neadekvatnih politika i upravljanja baštinom ta očekivanja ponekad ostaju neispunjena. Vidljivo je kako istraživanja o utjecaju materijalne kulturne baštine na turizam nemaju jedinstvene rezultate.

Manji je broj istraživanja koja se bave ulogom nematerijalne kulturne baštine na razvoj turizma. Većina dosadašnjih istraživanja odnosi se na studije slučaja, ankete i upitnike u kojima autori na jednom ili više primjena istražuju utjecaj elemenata nematerijalne kulturne baštine na elemente razvoja turizma u specifičnoj destinaciji, poput Yao et al. (2020) koji na temelju istraživanja provedenog na jednom od elemenata nematerijalne kulturne baštine Kine upisanog na UNESCO-vu listu istražuju veze između percipirane vrijednosti turista, privrženosti destinaciji i namjeri ponovnog posjeta te na temelju upitnika koje su ispunili posjetitelji destinacije povezane s nematerijalnom baštinom, zaključili kako percipirana vrijednost turista ima značajan pozitivan utjecaj na privrženost destinaciji koja posljedično ima značajan pozitivan utjecaj na namjeru ponovnog posjeta. Bak et al. (2019) u svom istraživanju fokusiraju se na utjecaj materijalne i nematerijalne baštine prepoznate od strane UNESCO-a na turizam. Istraživanje je temeljeno na podacima iz 72 zemlje i 18 godina, a kroz materijalnu baštinu proučavana su kulturna i prirodna dobra, dok je nematerijalnu baštinu predstavljala nematerijalna kulturna baština. Istraživanje je pokazalo kako upis nematerijalnih

kulturnih dobara na UNESCO-v Popis pridonosi rastu turističkih dolazaka više nego upis materijalnih kulturnih dobara. U smislu materijalne baštine, autori primjećuju kako upis novog elementa kulturne baštine ima veći utjecaj na povećanje dolazaka nego upis prirodnih dobara. Veghes (2023) na temelju podataka iz 116 zemalja zaključuje kako postoji statistički značajna povezanost između nematerijalne baštine i međunarodnih turističkih dolazaka, odnosno potvrđuje se teza kako veći broj elemenata nematerijalne kulturne baštine povećava broj turista koji posjećuju destinacije s kojima je nematerijalna baština povezana. Uz to, istraživanje pokazuje kako je nematerijalna kulturna baština važna determinanta u stvaranju prihoda od međunarodnog turizma, što je čini važnom za razvoj kulturnog turizma i turističke industrije. Rezultati istraživanja pokazali su i kako nematerijalna baština utječe na bruto domaći proizvod destinacije s kojom je povezana kao i na povećanje zaposlenosti u destinaciji. Istraživanje je obuhvatilo i materijalnu kulturnu baštinu, koja je imala veći utjecaj na varijable od nematerijalne baštine. Postoji nedostatak istraživanja koja bi potvrdila pozitivnu vezu između nematerijalne baštine upisane na UNESCO – v Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, posebice korištenjem panel analize koja bi obuhvatila veliki uzorak zemalja i duže vremensko razdoblje. Kako je već u radu objašnjeno, istraživanja koja se bave utjecajem materijalne kulturne baštine na razvoj turizma, a kojih je nešto više dala su različite rezultate, nije pronađena pozitivna veza u svim istraživanjima. Iz tog razloga ovaj rad ima za cilj objasniti ulogu materijalne i nematerijalne kulturne baštine na razvoj turizma.

3.3. Kulturni turizam u Europi

3.3.1. Razvoj i karakteristike kulturnog turizma u Europi

Značajni dio ukupnog turizma u Europi čini kulturni turizam, a kulturna baština je ujedno i jedan od najstarijih i najznačajnijih pokretača turizma Europe (Richards, 2018). Kultura je bila motiv putovanja tijekom povijesnog razvoja turizma u Europi kada su ljudi putovali zbog kulturnih događanja, hodočašća i u okviru Grand Toura, što potvrđuje povijesnu povezanost turizma i kulture. Važnost kulturnog turizma je prepoznata na svim razinama, pa je zbog toga često uključen u različite razvojne politike. Koristi od kulturnog turizma su istaknute u strategijama urbane regeneracije europskih gradova, planovima ruralnog razvoja, ali i u politikama Europske komisije koje se donose za međunarodnu razinu (Richards, 1994). Kulturni turizam u određenim destinacijama u Europi privlači izrazito velik broj turista, pa neki autori, poput Boissevain (2016), govore o masovnom kulturnom turizmu.

Europski kulturni turizam prema Richardsu (1999) ima sljedeće odrednice: povećana potražnja koja raste svake godine, zatim povećana ponuda atrakcija i rast konkurencije zahvaljujući razvoju novih atrakcija i približavanju većeg broja elemenata kulturne baštine turistima koji će se moći mjeriti s

ponudom konkurentskih destinacija i atrakcija. Važno je i povećano zanimanje za popularnu kulturu, pa nastaju atrakcije fokusirane na taj dio kulture. Raste ukupan broj atrakcija te razlike između popularnijih i manje poznatih atrakcija dolaze do izražaja. Popularne atrakcije su najčešće smještene u urbanim područjima koja čine poželjne turističke destinacije, ali raste broj manje poznatih atrakcija u ruralnim područjima koja predstavljaju novi dio tržišta. Karakteristika europskog kulturnog turizma je istovremena globalizacija i lokalizacija koju Richards naziva *glocalisation*, a očituje se primjerice kroz osnivanje podružnica poznatih muzeja poput Guggenheima u nekoliko gradova čime ovakve atrakcije, koje su nekoć bile vezane uz određenu destinaciju, poprimaju globalni karakter te postaju dostupne većem broju ljudi. Povećana komercijalizacija koja se očituje kroz otvaranje novih kanala prodaje proizvoda kulturnog turizma, pojava specijaliziranih agencija koje se fokusiraju na kulturni sektor i rastuća uloga informacijskih tehnologija u distribuciji proizvoda i informacija, razvoju sektora kulturnog turizma i obuhvaćanju tržišnih niša također su karakteristike kulturnog turizma u Europi.

Europska komisija procjenjuje kako kulturni turizam čini 40% ukupnog turizma u Europi, odnosno kako od 10 turista, njih 4 biraju destinaciju na osnovi kulturne ponude²⁵. CBI (2021) ističe Njemačku kao najveće emitivno tržište za kulturni turizam u Europi, a slijede ju Ujedinjeno Kraljevstvo, Italija, Francuska, Nizozemska i Španjolska. Europa kao kontinent nudi turistima motiviranima kulturom velik broj sadržaja. U Europi postoji oko 27 000 muzeja (INADIS, 2024), 3 000 povijesnih kazališta²⁶ i 600 000 religijskih objekata (Dimodugno, 2023). Općenito govoreći, muzeji su najpopularniji oblik kulturne atrakcije za kulturne turiste, a slijede ih galerije, dok su festivali i umjetničke izvedbe manje posjećeni. Najposjećeni gradovi Europe poput Pariza i Rima imaju veliku koncentraciju kulturnog kapitala, a prate ih relativno manji gradovi poput Venecije i Amsterdama koji uz bogatu povijest turistima nude priliku doživljaja živuće kulture (Richards,1999).

3.3.2. Istraživanja kulturnog turizma u Europi u stručnoj literaturi

Europski autori prepoznali su vrijednost kulturnog turizma za destinacije te ga proučavaju većinom unutar jedne države. Istraživanja se odnose na lokalnu, regionalnu ili nacionalnu razinu. Guedes i Jiménez (2015) proučavaju prostornu rasprostranjenost kulturnog turizma u Portugalu temeljem ponude paket aranžmana kako bi prepoznali ponavljajuće obrasce organizacije putovanja u Portugalu i klastere atrakcija koje turisti najčešće posjećuju. Autori prepoznaju hijerarhiju atrakcija koju turoperatori predstavljaju kroz aranžmane i prepoznaju geografske klastere atrakcija koje su često zajedno predstavljene kroz aranžmane. Ovo istraživanje, iako fokusirano na nacionalnu razinu,

²⁵ Europska komisija (n.d.) Cultural tourism, podaci o kulturnom turizmu u Europi preuzeti su 17. lipnja 2024. s https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/tourism/eu-funding-and-businesses/funded-projects/cultural_en

²⁶ Europska ruta povijesnih kazališta (n.d.) podaci o kazalištima u Europi preuzeti su 17. lipnja 2024. s <https://www.erht.eu/page/en/home.php>

objedinjuje lokalnu i regionalnu tematiku i interese koji se odnose na analizu ponude i usporedbu s drugim konkurentskim atrakcijama. Važnost globalne za lokalnu razinu prepoznaje Urošević (2012) koja proučava elemente kulturnog identiteta i kulturni turizam u Puli s ciljem pronalaska načina boljeg pozicioniranja destinacije na globalnom turističkom tržištu. Rezultati istraživanja pokazuju kako turisti koji dolaze u destinaciju izvan glavne turističke sezone većinom imaju motivaciju u kulturnim sadržajima, a lokalna zajednica se slaže kako je kulturna baština jedan od najvažnijih elemenata identiteta grada. Autorica se zalaže za bolje upravljanje kulturnom baštinom i promidžbu u cilju daljnjeg turističkog razvoja grada koji će imati koristi za sve dionike. Buonincontri i Simeon (2012) proučavaju razvoj kulturnog turizma u talijanskom gradu koji se nalazi na Listi svjetske baštine UNESCO-a, ali ne dostiže svoj puni potencijal zbog svojeg položaja u „marginalnom području“ koje je geografski udaljeno od velikih turističkih središta te nema povoljne ekonomske, demografske i infrastrukturne karakteristike. Ova obilježja predstavljaju prepreke za kvalitetan turistički razvoj, a analizom posjetitelja i turističkog sektora predlaže se izgradnja partnerstva unutar grada, okolnog područja i ostatkom kulturne ponude kako bi se obogatila turistička ponuda i produžio boravak turista u gradu i regiji.

Istraživanja kulturnog turizma na razini europskog kontinenta većinom se odnose na komparaciju karakteristika između različitih gradova, kao primjerice Russo i Van Der Borg (2002) koji istražuju proces planiranja kulturnog turizma u četiri europska grada. Kako bi se kvalitetno provela usporedba među gradovima, autori odabiru određene indikatore poput postojanja strategije upravljanja turizmom i postojanja turističkih sadržaja, usluga, atrakcija i manifestacija koji se analiziraju za svaki grad te stavljaju u usporedbu s ostalim gradovima uključenim u istraživanje. Autori zaključuju kako samo postojanje atrakcija nije dovoljno za razvoj grada kao turističke destinacije, nego kako trebaju postojati i popratne djelatnosti, plan razvoja turizma, ljudski kapital i kvalitetna promidžba. Kulturni turizam na međunarodnoj razini unutar europskog kontinenta tema je istraživanja koje su proveli Hughes i Allen (2005), a odnosi se na poziciju i stanje kulturnog turizma u ukupnom turističkom razvoju zemalja Srednje i Istočne Europe. Zbog vrlo različitih odrednica i karakteristika zemalja i koje čine ove regije i njihovih turističkih tržišta, teško je donijeti zaključke koji predstavljaju sve zemlje, međutim, generalno podupiru razvoj kulturnog turizma te ga smatraju poželjnim oblikom turizma. Također je uočen pozitivan stav prema kulturnom turizmu u izgradnji pozitivne slike destinacije, ali i slike cijele države.

3.3.3. Međunarodna suradnja u kulturnom turizmu i značaj Europske unije

Europska mreža kulturnog turizma – ECTN jedina je međunarodna mreža na razini Europe koja se bavi razvojem i promocijom kulturnog turizma u Europi. Članice ECTN-a su destinacije, nevladine organizacije, istraživačke institucije i predstavnici vlasti kojima je cilj ostvarivanje suradnje u polju

kulturnog turizma, pronalazak inovacija i dijeljenje najboljih praksi. ECTN svoje djelovanje fokusira na omogućavanje uvjeta za provođenje istraživanja, olakšavanje razvoja međunarodnih i međuregionalnih projekata i suradnji, osiguravanje suradnje i integracije između sektora turizma i kulture, razvoj i poboljšavanje mogućnosti obuke i obrazovanja, omogućavanje razmjene iskustava i najboljih praksi, razvoj zajedničkih odgovora na konzultacije od strane Europske unije i njezinih institucija, povezivanje s drugim mrežama i stvaranje novih inovativnih pristupa i alata u kulturnom turizmu. ECTN je podijeljen na sljedeće tri grupe: grupa za istraživanje koja zajednički provodi istraživanja s ciljem razumijevanja uloge kulturnog turizma za regionalno gospodarstvo, grupa za prakse koja međusobno dijeli najbolje prakse kako bi se pronašli inovativni alati upravljanja kulturnim turizmom i grupa za politike koja savjetuje donositelje politika u njihovom djelovanju. Mreža organizira konferencije i dodjele nagrada za destinacije te sudjeluje u brojnim događajima kojima je cilj promocija i razvoj kulturnog turizma. Unutar ECTN-a nalaze se predstavnici 19 zemalja, od kojih su 13 članice Europske unije, a ukupno ima 29 članova.²⁷

INCULTUM – Inovativni kulturni turizam u europskim periferijama je zajednička istraživačka i inovacijska akcija 15 partnera iz 10 europskih zemalja. Projekt je financiran od strane Europske unije, međutim partneri u projektu nisu samo iz njezinih članica. Naglasak istraživanja bio je na pronalasku dosad neistraženih rješenja i nedovoljno istraženih teritorija na kojima se mogu razvijati inovativne strategije. Identificirano je 10 većinom ruralnih i udaljenih područja diljem Europe koja su specifična zbog fokusa na određene resurse poput agrarne baštine, arheoloških značajki, industrijske ostavštine, prirodnog okoliša i lokalnog identiteta koji proizlazi iz tradicije područja. Svako od područja ima drugačije geografske, društvene i kulturne okolnosti koje trebaju biti temelj za izgradnju i potporu kulturnog turizma kroz društvenu inovaciju, lokalnu suradnju i partnerstva dionika, a sve uz središnju ulogu lokalne zajednice i svih njezinih dijelova. Identificirano je stanje i trendovi čime su određene mogućnosti za razvoj održivog kulturnog turizma baziranog na lokalnim kapacitetima i potencijalima. Kako bi se postigli određeni potencijali područja razvijena su i testirana rješenja čijim se korištenjem u budućnosti treba pomoći u dolasku do cilja razvoja. Donesene su preporuke za razvoj politika koje su u skladu s razvojnim ciljevima, a istaknuta je mogućnost i potencijala za razvoj koji je veći od postavljenog, jer učenjem, umrežavanjem i gradnjom partnerstva dolazi do stvaranja još većih koristi od kulturnog turizma (INCULTUM, 2024).

Europska unija, kao zajednica 27 europskih zemalja, podupire razvoj kulturnog turizma na europskom kontinentu osmišljavanjem i financiranjem brojnih projekata koji su usmjereni na kvalitetan i održiv razvoj. Neki od projekata, poput spomenutog projekta INCULTUM nisu ograničeni samo na države

²⁷ ECTN (n.d.) Who We Are, podaci o ECTN-u preuzeti su 20. lipnja 2024. s <https://www.culturaltourism-network.eu/about-us.html>

članice EU, nego uključuju i druge europske zemlje. U nastavku će biti predstavljeni neki od projekata.

MeDryDive je projekt kojim se kreiraju personalizirana iskustva za promociju mediteranske podvodne kulturne baštine i njezinog pozicioniranja kao posebnih turističkih destinacija. Projekt je obuhvatio 4 zemlje, a sastojao se od izgradnje aplikacije temeljene na virtualnoj i proširenoj stvarnosti te videozapisima koja služi za predstavljanje i podizanje interesa posjetitelja za podvodnu baštinu, kako ronionicima, tako i ostalim posjetiteljima (MeDryDive, 2021). Projekt TRAMES – Pametni turizam preko Mediteranskog mora, uključivao je 8 partnera u 6 zemalja, a fokusirao se na izgradnju inovativne turističke ponude u 5 područja diljem Mediterana. Projekt je utemeljen na Feničanskoj ruti, jednoj od kulturnih ruta koju je stvorilo Vijeće Europe, a prepoznao UNWTO. Ruta promiče kulturnu suradnju kroz kulturnu i arheološku baštinu mediteranskih civilizacija baziranih na pomorskim rutama. Ovaj je projekt imao za cilj izgradnju osam tematskih ruta i baštinskih interpretacijskih centara s posebnim naglaskom na uključenost zajednice. Osim toga su organizirani i kulturni festivali te je razvijena videoigra o trgovačkim putevima Mediteranskog mora kako bi se promovirala uključena područja (TRAMES, 2020). Greenways Heritage projekt čini 8 partnera iz 5 zemalja koji nastoji diverzificirati europsku turističku ponudu spajanjem kulturne baštine na UNESCO-ovom popisu i zelenih nemotoriziranih staza koje su atraktivne za turistički razvoj, a nalaze se u blizini elemenata kulturne baštine. Donesena je deklaracija za promociju UNESCO lokaliteta i zelenih staza kao zajedničkih destinacija u Europi koja se oslanja na zajedničkoj promociji, fizičkoj povezanosti, stvaranju novih turističkih proizvoda, dostupnosti informacija, uključenosti lokalnih malih i srednjih poduzeća i mjerenju utjecaja turizma. Projektom su kreirani različiti prijedlozi planova puta s interaktivnom mapom koji bi trebali služiti turistima kako bi doznali sve o stazama, baštini, informacijama o području i dostupnim turističkim uslugama (Greenways Heritage, 2018). Be.Cultour je projekt koji uključuje i potiče lokalne zajednice diljem Europe da zajedno djeluju i kreiraju održiva rješenja u kulturnom turizmu usmjerena na čovjeka koja se baziraju na inovativne metode i ulagačke strategije. Projekt ima za cilj stvaranje europeizacije turizma koji treba počivati na usmjerenosti prema ljudima i predstavljati cirkularno gospodarstvo. Tri su temeljne sastavnice projekta: mjesto na kojem se odvija turizam, duh mjesta i ljudi kao kreatori jedinstvenosti prostora. Odabrano je 6 europskih regija, od kojih je jedna i transnacionalna, a koje sudjeluju zajedno sa svojim stanovništvom kako bi se identificirali trendovi kružnog kulturnog turizma i pronašli odgovarajući *bottom – up* pristupi razvoja održivog kulturnog turizma (Be.Cultour, 2022). IMPACTOUR je projekt unutar kojeg se nastoji sakupiti i analizirati velik broj kvalitetnih informacija koje se ugrađuju u sustave strojnog učenja i proširene stvarnosti kako bi se stvorili novi alati koji bi trebali pomoći u planiranju i upravljanju europskim destinacijama kulturnog turizma. Dobivanjem pravovremenih i cjelovitih informacija o utjecaju

turizma na destinaciju, upravitelji se mogu prilagoditi i planirati budući razvoj na kvalitetan način. S obzirom na ulogu kulturnog turizma u stvaranju poslova, gospodarskom i društvenom razvoju, jasna je važnost jačanja i inovativnog razvoja kulturnog turizma. Pružanjem pomoći dionicima zaposlenima u turizmu, posljedično se poboljšava iskustvo putovanja za turiste kojima se nudi jedinstveni doživljaj kojim se upravlja na sveobuhvatan način (IMPACTOUR, 2020). Projektom SmartCulTour predstavlja se pametni kulturni turizam kao pokretač održivog razvoja europskih regija, a ističe važnost materijalnih i nematerijalnih kulturnih dobara, posebice onih u ruralnim područjima i urbanim periferijama. Ovaj je projekt fokusiran na izgradnju *living lab-ova* kojima je cilj pomoći u procesima ruralnog razvoja u kojima sudjeluje lokalna zajednica, ali i identificiranje značajnih politika kulturnog turizma, njihovih učinaka i čimbenika koji utječu na njihovu učinkovitost, zatim kreiranje alata kojima se destinacijama pomaže u provođenju mehanizama usmjerenih održivom razvoju kulturnog turizma te razvoj sustava podrške u odlučivanju koji pomaže u provođenju pametnog regionalnog razvoja (SmartCulTour, 2020).

Ovi i slični projekti prikazuju prioritete Europske unije u smislu kulturnog turizma. Međusobna suradnja dionika na lokalnoj razini i istovremeno partnerstvo u međunarodnim razmjerima kako bi se povezala područja i destinacije sa sličnim karakteristikama i izazovima s kojima se suočavaju kako bi se pronašle najbolje prakse rada, istražile i razvile inovacije koje donose koristi u održivom razvoju. Uz to, korištenje dostupnih informacijskih tehnologija i izgradnja novih tehnoloških sustava prilagođenih jedinstvenim potrebama svakog područja čiji je cilj lakše upravljanje turističkim sustavom, planiranje razvoja i poboljšavanje turističkog iskustva za posjetitelje. Projekti Europske unije u središte stavljaju interese lokalne zajednice i njezinu važnost za osiguravanje održivog kulturnog turizma koji donosi korist za sve dionike jer su stanovnici važan faktor ovog sustava.

4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

4.1. Karakteristike panel analize

Osnovne dvije vrste istraživanja su kvalitativna i kvantitativna istraživanja. Kvantitativna istraživanja su ona koja uključuju brojeve, a mogu se provoditi s primarnim i sekundarnim podacima. Istraživanja s primarnim podacima uključuju prikupljanje podataka od strane istraživača, dok su sekundarni podaci oni koje su prikupile druge institucije ili baze podataka. Jedna vrsta kvantitativnih istraživanja je i panel analiza koja je zadnjih godina sve privlačnija istraživačima te postaje zastupljenija u znanstvenoj literaturi (Devčić et al., 2022). Skup panel podataka definira se kao skup podataka presječne vremenske serije koji pruža mjerenja određenog broja varijabli u određenom vremenskom intervalu na promatranim jedinicama. Presječni skup podataka sastoji se od opažanja na određenom broju varijabli u određenom trenutku, a skup podataka vremenske serije čini varijabla ili više varijabli koje se opažaju tijekom nekog vremenskog razdoblja (Eom et al., 2008). Panel podaci dakle sastoje se od podataka koji obuhvaćaju dvije dimenzije, vremensku i prostornu. Vremenska dimenzija se kroz istraživanja koja koriste panel analizu najčešće proučava na razini dana, mjeseca, kvartala i godina, a prostorna komponenta mogu biti ispitanici, poduzeća, države i drugi (Devčić et al., 2022).

Hsiao (2003) ističe prednosti panel podataka: rasprostranjenost i dostupnost podataka, sve više i među zemljama u razvoju, panel podaci povećavaju stupnjeve slobode, smanjuju kolinearnost među varijablama i poboljšavaju učinkovitost ekonometrijskih procjena. Podaci također omogućavaju analizu ekonomskih pitanja za koje podaci vremenskih serija nisu dovoljni. Autor proučava i nedostatke ove vrste podataka poput pristranosti heterogenosti, koja se uočava najčešće u slučaju kada se panel analizom proučava ponašanje osoba koje su podložne utjecajima različitih faktora čija je brojnost velika, pa ih je nemoguće sve uključiti u analizu, zbog čega je moguće da je neki značajan faktor izostavljen. Pristranost može nastati i kod izbora uzorka, pa dolazi do pristranosti selektivnosti. Paul (2011) kao prednosti panel analize također izdvaja i veću prikladnost za proučavanje dinamike promjena zbog ponavljanja presjeka opažanja i mogućnost proučavanja zahtjevnijih bihevioralnih modela u kojima su panel podaci primjereniji od jednodimenzionalnih podataka.

Dvije su vrste panel modela, statički i dinamički. Ekonometrijski modeli panel podataka imaju široku primjenu kod procjene dinamičkih procesa. Dinamički modeli panel analize, kakav će biti korišten i u ovom radu, su od interesa za velik broj ekonomskih primjena, posebice u slučajevima proučavanja ekonomskog rasta. U nekim empirijskim analizama varijable su pod utjecajem svojih prošlih vrijednosti, pa zbog toga ekonometrijski model postaje dinamičan. Dinamični panel modeli pretpostavljaju ovisnost vrijednosti varijable o prethodnoj vrijednosti, za razliku od statičkih modela kod kojih to nije slučaj (Das, 2019). Prema Lim (1997), turistička potražnja, koja se istražuje u ovom

radu, ovisi o prethodnim vrijednostima određenih varijabli. Turistička potražnja ne ovisi samo o sadašnjim, nego i prethodnim vrijednostima varijabli koje na nju utječu. To je posebno izraženo kod zakašnjelih utjecaja nekih od faktora poput razine dohotka, razine cijena, deviznih tečajeva i stranih ulaganja. Autorica ističe kako je broj faktora koji utječu na turističku potražnju izrazito velik, a dinamika i trendovi kretanja tih faktora imaju značajnu ulogu u potražnji za međunarodnim turizmom. Prema ovome, za istraživanja turističkog razvoja koji ovisi o dinamičkim procesima, potrebno je koristiti dinamičke modele panel analize kako bi se uzeli u obzir faktori koji na njega utječu. U nastavku rada će zbog toga biti korišten upravo dinamički panel model.

4.2. Opis uzorka, varijabli i modela

4.2.1. Objašnjenje uzorka

Analiza je obuhvatila 30 europskih zemalja koje su prikazane u Tablici broj 1.

Tablica 1. Popis zemalja koje su obuhvaćene panel analizom

ABECEDNI POPIS ZEMALJA OBUHVAĆENIH ISTRAŽIVANJEM		
Austrija	Hrvatska	Norveška
Belgija	Irska	Njemačka
Bugarska	Island	Poljska
Cipar	Italija	Portugal
Češka	Latvija	Rumunjska
Danska	Litva	Slovačka
Estonija	Luksemburg	Slovenija
Finska	Mađarska	Španjolska
Francuska	Malta	Švedska
Grčka	Nizozemska	Švicarska

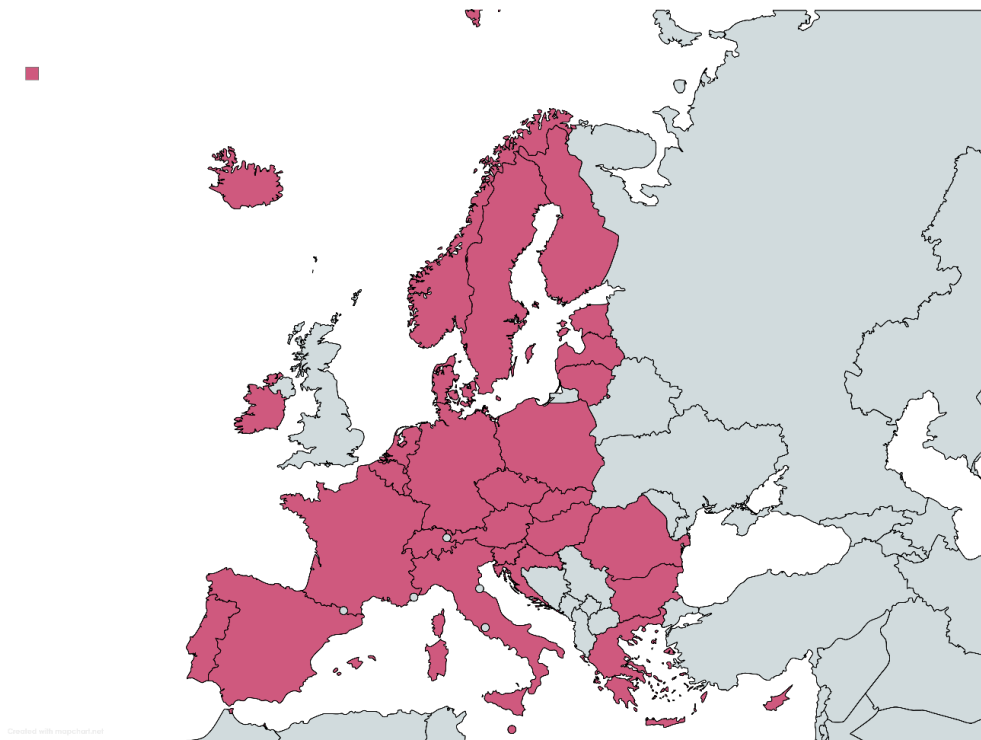
Izvor: izrada autorice

Zemlje nisu odabrane slučajno, već predstavljaju 30 razvijenih europskih zemalja, od kojih je 27 članica Europske unije, a osim njih i Island, Norveška i Švicarska. Prema Svjetskom ekonomskom forumu, Europska unija predstavlja treće najveće gospodarstvo na svijetu koje čini jednu šestinu svjetske trgovine. Najveći sektor unutar gospodarstva zemalja EU je uslužni sektor, kojem pripada i turizam, a koji u ukupnom gospodarstvu EU čini više od 70% dodane vrijednosti.²⁸ Norveška,

²⁸ Svjetski ekonomski forum, These are the EU countries with the largest economies, podaci o gospodarstvima europskih zemalja preuzeti su 8. kolovoza 2024. s <https://www.weforum.org/agenda/2023/02/eu-countries-largest-economies-energy-gdp/>

Švicarska i Island su gospodarski visokorazvijene zemlje koje prema podacima Svjetske banke spadaju među 13 zemalja s najvećim bruto domaćim proizvodom po stanovniku na svijetu.²⁹ Zemljama u uzorku zajednička i je visoka razina obrazovanog stanovništva³⁰ i niska razina kriminala (Harrendorf et al., 2010). Osim gospodarske razvijenosti, proučavani uzorak zemalja odlikuje i razvijenost turizma. Zemlje koje su obuhvaćene istraživanjem su među onima koje na razini Europe imaju najviše turističkih dolazaka i prihoda od međunarodnog turizma, prema podacima UNWTO-a za 2022. godinu.³¹ Vidljivo je kako zemlje obuhvaćene ovim istraživanjem imaju zajednička gospodarska svojstva, a kako je u radu već objašnjeno, imaju i zajedničke elemente kulture.

Slika 1. Geografski prikaz zemalja obuhvaćenih istraživanjem

Izvor: izrada autorice

Na slici 1. primjećuje se kako se odabrane zemlje nalaze se u različitim europskim regijama. Kako je objašnjeno, ove zemlje imaju razvijen turizam, a pozitivni trendovi prognoziraju se i u budućnosti. UNWTO (2011) prognozira kako će do 2030. godine zapadna, južna i sjeverna Europa ostati na svjetskom vrhu kao regije s najviše turističkih dolazaka na svijetu te kako će regije Europe imati

²⁹ Svjetska banka, GDP per capita (current US\$), podaci o bruto domaćem proizvodu po stanovniku preuzeti su 8. kolovoza 2024. s <https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/ny-gdp-pcap-cd>

³⁰ Svjetska banka, Educational attainment, at least completed upper secondary, population 25+, total (%) (cumulative), podaci o obrazovanju preuzeti su 8. kolovoza 2024. s https://data.worldbank.org/indicator/SE.SEC.CUAT.UP.ZS?name_desc=false&year=2021

³¹ UNWTO, Global and regional tourism performance, podaci o značaju turizma u pojedinim zemljama preuzeti su 8. kolovoza 2024. s <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>

pozitivan trend broja dolazaka, od kojih će istočna Europa zabilježiti najveću pozitivnu promjenu u razdoblju do 2030. godine.

Istraživanje je obuhvatilo razdoblje od 12 godina, od 2011. do 2022. godine. Prvi elementi materijalne kulturne baštine UNESCO-vom Popisu svjetske baštine upisani su 1978. godine.³² Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva postoji od 2008. godine kada su na njega prvi put dodane stavke³³. U Sjedinjenim Američkim Državama je 2007. godine počela velika financijska kriza koja je zbog gospodarske povezanosti SAD-a i Europe pogodila i europski kontinent, a nakon financijske, određene članice EU-a upadaju i u dužničke krize (Europski parlament, 2019). Birau (2014) istražuje utjecaje financijske krize na područje EU-27 te dolazi do zaključka kako je kriza uzrokovala izrazito smanjenje turističkih aktivnosti i imala jasne negativne učinke na turističke dolaske u zemlje Europske unije. Podaci koje donose Demunter i Dimitrakopoulou (2012) pokazuju kako je financijska kriza u Europi imala puno jači negativni učinak na poslovna, nego na privatna putovanja, međutim kako je došlo do pada obje vrste putovanja. 2011. godine kreće blagi oporavak pa raste ukupni broj putovanja i turističke potrošnje. Iz ovog razloga 2011. godina uzeta je kao početak razdoblja koje se istraživalo u ovoj panel analizi.

4.2.2. Varijable modela

Tablica 2. Popis varijabli modela

Varijabla	Indikator	Vrsta	Oznaka	Očekivani predznak	Izvor
Dolasci	Turistički dolasci po km ²	zavisna	<i>ARRsq</i>	/	Eurostat
Noćenja	Turistička noćenja po km ²	zavisna	<i>NIGsq</i>	/	Eurostat
Prihodi	Prihodi od međunarodnih putovanja, udio u BDP-u (%)	zavisna	<i>REC</i>	/	WDI
Materijalna kulturna baština	Broj lokaliteta UNESCO-ove materijalne kulturne baštine po km ²	nezavisna	<i>WHSsq</i>	+	UNESCO
	Broj lokaliteta UNESCO-ove materijalne kulturne baštine na 100,000 stanovnika	nezavisna	<i>WHSpc</i>	+	UNESCO
Nematerijalna kulturna	Broj lokaliteta UNESCO-ove nematerijalne kulturne baštine po km ²	nezavisna	<i>ICHsq</i>	+	UNESCO

³² UNESCO, World Heritage List Statistics, podaci o Popisu svjetske baštine preuzeti su 9. kolovoza 2024. s <https://whc.unesco.org/en/list/stat#d31>

³³ UNESCO, Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices, podaci o Reprezentativnom popisu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva preuzeti su 9. kolovoza 2024. s [https://ich.unesco.org/en/lists?text=&inscription\[\]=00002&multinational=3#tabs](https://ich.unesco.org/en/lists?text=&inscription[]=00002&multinational=3#tabs)

baština					
	Broj lokaliteta UNESCO-ove nematerijalne kulturne baštine na 100,000 stanovnika	nezavisna	<i>ICHpc</i>	+	UNESCO
Cijene	Odnos PPP-a i valutnog tečaja	kontrolna	<i>PRICE</i>	-	WDI
Obrazovanje	Postotak stanovništva u dobi od 25 i više godina koje je steklo ili završilo tercijarno obrazovanje kratkog ciklusa	kontrolna	<i>EDU</i>	+	WDI
Gospodarski rast	Stopa rasta BDP-a (%)	kontrolna	<i>GDP</i>	+	WDI

Izvor: izrada autorice

Tablica 2 prikazuje varijable korištene u modelu, njihove oznake i indikatore, vrstu i oznaku, izvor odakle su preuzeti podaci i očekivani predznak koji označava odnos zavisnih varijabli sa zavisnima. Svi podaci koji su korišteni u istraživanju, a odnose se na zavisne, nezavisne i kontrolne varijable ovog istraživanja preuzeti su iz službenih podataka UNESCO-a, Svjetske banke i Eurostata.

Ovo istraživanje ima za cilj istražiti utjecaje kulturne baštine na razvoj turizma, pa su stoga zavisne varijable broj turističkih dolazaka, noćenja i prihodi od međunarodnog turizma. **ARRsq – turistički dolasci po km²**, je varijabla koja predstavlja indikator gustoće turističke aktivnosti. Batista e Silva et al. (2018) ističu kako proučavanje turističkih aktivnosti u kontekstu gustoće u prostoru vodi do pozitivnih rezultata u smislu povećane geografske preciznosti statističkih informacija s obzirom na distribuciju turističke potražnje na nižim razinama, boljeg praćenja regionalnih kretanja turističke potražnje na nižim prostornim razinama, jednostavnije stvaranje mapi koje prikazuju prostornu gustoću turističke aktivnosti i bolje iskorištavanje relevantnih informacija o dimenzijama turizma koje se proučavaju. Autori su razvili ovu vrstu indikatora koja proučava turističku potražnju koja se označava turističkim dolascima ili noćenjima u određenoj jedinici prostora, a koju u ovom slučaju predstavlja kvadratni kilometar. Kuliš (2024) ističe kako korištenje indikatora gustoće turizma otklanja vremenska i prostorna ograničenja podataka u proučavanju turizma čime se povećava prostorna specifičnost statistike turističke potražnje.

NIGsq – turistička noćenja po km² također predstavlja indikator gustoće turizma koju proučavaju Batista e Silva et al. (2018), no za razliku od već spomenutih turističkih dolazaka po km², kod ovog se indikatora proučava broj turističkih noćenja na nekom odabranom prostornom obuhvatu, koji je u ovom slučaju km². Autori ovaj indikator predstavljaju kao broj turista koji se može naći na određenoj lokaciji u nekom vremenskom intervalu, a u ovom istraživanju on je izražen u godišnjim vrijednostima. Ovakvi indikatori svoju prednost imaju i kod istraživanja koja proučavaju kraće

vremenske periode kako bi se detaljnije istražile vremenske i prostorne fluktuacije i sezonalnost turističke potražnje.

Zavisnu varijablu ovog istraživanja čine i **prihodi od međunarodnog turizma – REC** koji se računaju kao postotak u ukupnom bruto domaćem proizvodu. Turistički dolasci i noćenja predstavljaju najčešće korištene statističke kategorije kojima se proučava turistička potražnja, ali oni ne obuhvaćaju u potpunosti ekonomski utjecaj turizma te ne daju dovoljno informacija potrebnih za procjenu značaja turizma i uloge turizma u nacionalnim gospodarstvima. Prihodi od međunarodnog turizma međunarodnih posjetitelja, a uključuju plaćanja svih roba i usluga u zemlji odredišta, kao i plaćanja nacionalnim prijevoznicima za usluge međunarodnog prijevoza. Mogu uključivati i prihode ostvarene od jednodnevnih posjetitelja, osim u slučajevima kada su dovoljno važni da opravdaju zasebnu klasifikaciju.³⁴ Proučavanje prihoda od međunarodnog turizma kao udjela u BDP-u koristi se u znatnom broju istraživanja, poput Gramatnikovski et al. (2016) koji ističu kako udio u BDP-u ovisi o različitim faktorima poput različitosti u zakonskim okvirima, politikama, samoj geografskoj poziciji i kapacitetima. Autori ističu važnost koju turizam ima za otvaranje novih radnih mjesta, poticanje investicija i poduzetništva te brojne druge pozitivne utjecaje koje ima na BDP. Zbog velikog utjecaja kojeg turizam ima na BDP, teško ga je potpuno izmjeriti, posebice ukoliko se uključuju i indirektni i inducirani efekti turizma na BDP.

Nezavisna varijabla materijalna kulturna baština u radu se proučava kroz dva indikatora: **WHSsq - broj lokaliteta UNESCO-ove materijalne kulturne baštine po km²** i **WHSpc – broj lokaliteta UNESCO-ove materijalne kulturne baštine na 100,000 stanovnika**. Proučavanje lokaliteta kulturne baštine u odnosu na broj stanovnika nije neistraženo u stručnoj literaturi. Panzera (2022) koristi ovaj indikator mjerenja kulturne baštine na razini NUTS2 regija u europskim zemljama kako bi istražila ulogu koju kulturna baština ima na ekonomski razvoj kroz turizam. Istraživanje je potvrdilo pozitivnu vezu između kulturne baštine i turističke potražnje. To znači da prisutnost lokaliteta UNESCO-ove materijalne kulturne baštine, a koja je mjerena po km², pozitivno utječe na turističke dolaske. Također je pronađena i pozitivna veza između turističkih dolazaka i regionalnog turističkog razvoja. Ipak, nije pronađena izravna pozitivna veza između materijalne kulturne baštine i gospodarskog razvoja, pa autorica zaključuje kako posredovanjem turizma prisutnost lokaliteta prepoznatih od strane UNESCO-a može utjecati na regionalno gospodarstvo.

WHSpc – broj lokaliteta UNESCO-ove materijalne kulturne baštine na 100,000 stanovnika također je jedan od indikatora koji se koristi za procjenu utjecaja turizma na dugoročni gospodarski rast.

³⁴ Svjetska banka (n.d.) International tourism, receipts (current US\$) – Metadata, podaci o prihodima od međunarodnog turizma preuzeti su 10. kolovoza 2024. s <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Koriste ga Arezki et al. (2009) koji potvrđuju pozitivnu ulogu koju UNESCO-ov lokaliteti imaju na razvoj turizma. Ovo istraživanje imalo je za cilj odrediti postojanje veze između razvoja turizma i ekonomskog razvoja, a rezultati istraživanja potvrdili su kako usmjerenost država na turizam može imati značajan pozitivan utjecaj na gospodarski razvoj zemalja.

Nematerijalna kulturna baština u ovom istraživanju proučava se kroz dva indikatora, kao i materijalna kulturna baština. **ICHsq – broj lokaliteta UNESCO – ove nematerijalne kulturne baštine po km²** je indikator koji je, zbog općenito malog broja istraživanja koja se bave povezanošću nematerijalne kulturne baštine i gospodarskog razvoja još neistražen u stručnoj literaturi, međutim moguće ga je koristiti na isti način kao i onoga koji se odnosi na materijalnu kulturnu baštinu, a već je predstavljen kroz istraživanje Panzera (2022). Iako autorica ne koristi ovaj indikator u testiranju veze između kulturne baštine i gospodarskog razvoja, ipak ističe važnost koju nematerijalni elementi kulturne baštine imaju na razvoj. Kulturna baština povezana je s lokalnim zajednicama i stvara društvene, kulturne i psihološke identitete pojedinaca i zajednica koji onda posljedično djeluju na jačanje njezina nematerijalnog kapitala. Ove se veze najčešće proučavaju kroz društveni i kulturološki okvir, međutim autorica smatra kako postoje i potencijalni ekonomski utjecaji nematerijalnih dijelova kulture poput značajki zajednice, društvene kohezije i teritorijalnog identiteta na ekonomske dimenzije lokalnog gospodarstva.

ICHpc – broj lokaliteta UNESCO-ove nematerijalne kulturne baštine na 100,000 stanovnika: kao i prethodni, ni ovaj indikator vezan uz nematerijalnu kulturnu baštinu nije istražen u stručnoj literaturi. Mali je broj istraživanja koja se bave utjecajem nematerijalne kulturne baštine na turizam i gospodarstvo. Većina dostupnih istraživanja odnosi se na studije slučaja i intervjue, poput Kim et al. (2021) koji istražuju važnost nematerijalne kulturne baštine kao turističkog resursa te zaključuju kako je autentičnost nematerijalne kulturne baštine ključna u oblikovanju nematerijalne kulturne baštine kao održivog turističkog resursa. Česti problemi ovog i sličnog istraživanja su nemogućnost kvantifikacije podataka i rezultata, ovisnost o subjektivnoj procjeni sudionika istraživanja i obuhvatu istraživanja jer se često provode na lokalnoj ili nacionalnoj razini, a uključuju i nematerijalnu kulturnu baštinu koja nije priznata od strane UNESCO-a. Iz tog razloga, ovo istraživanje će koristiti ovaj indikator kako bi se umanjili potencijalni problemi s tumačenjem značaja nematerijalne kulturne baštine za razvoj turizma.

Cijene se u ovom radu istražuju kroz indikator **omjera pariteta kupovne moći (PPP) i valutnog tečaja -PRICE**. Paritet kupovne moći je mjera relativne vrijednosti valuta koja uspoređuje cijene kupnje fiksne košarice dobara i usluga u različitim zemljama. PPP se može koristiti za procjenu usporedbe između bruto domaćeg proizvoda (BDP), troškova života i drugih mjera kvalitete života različitih

zemalja.³⁵ Omjer PPP-a i valutnog tečaja – omjer razine cijena mjeri razliku u razini cijena među zemljama tako što pokazuje broj jedinica zajedničke valute potreban za kupnju iste količine proizvoda u različitim zemljama. Na razini BDP-a predstavlja mjeru razlike u općim razinama cijena različitih zemalja.³⁶ Istraživanja koja se bave paritetom kupovne moći i turizmom, poput Muharam i Tussyadiah (2023) potvrđuju kako u slučaju kada turisti posjećuju destinacije koje se nalaze u zemljama s nižim PPP, inicijalno smatraju kako će cijene biti više od stvarnih, zbog čega su zadovoljni stvarnim cijenama u destinaciji.

EDU - Postotak stanovništva u dobi od 25 i više godina koje je steklo ili završilo tercijarno obrazovanje kratkog ciklusa je indikator kojim se u istraživanju mjeri obrazovanje. UNESCO-ov Institut za statistiku 2012. godine donio je dokument kojim se standardizira klasifikacije obrazovanja na međunarodnoj razini, a tercijarno obrazovanje kratkog ciklusa definira kao najniži nivo tercijarnog obrazovanja. Viši je od sekundarnog obrazovanja ili post- sekundarnog, ne-tercijarnog obrazovanja, ali je manje složen nego programi sveučilišnih prvostupnika i ekvivalentnih razina obrazovanja. Relativno visoki udio odraslog stanovništva koji je završio određenu razinu obrazovanja ukazuje na kvalitetu obrazovnog sustava određene zemlje. Obrazovna postignuća stanovništva povezana su s vještinama stanovništva i mogu se promatrati kao ljudski potencijal.³⁷ Povezanost obrazovanja i turističkog razvoja može se proučavati na različite načine. Maggi i Padurean (2009) istražuju vezu između postojanja obrazovnih programa visokog obrazovanja fokusiranih na turizam i turističke konkurentnosti te dolaze do zaključka kako postoji pozitivna veza između njih. González Santa-Cruz i López-Guzmán (2017) istražili su karakteristike turista koji posjećuju jedan od lokaliteta materijalne kulturne baštine u Španjolskoj, a jedna od proučavanih karakteristika bila je stupanj završenog obrazovanja. Istraživanje je pokazalo kako je većina posjetitelja lokaliteta visokoobrazovana.

Varijabla gospodarskog rasta u istraživanju se promatra kroz **postotnu stopu rasta BDP-a – GDP**. Bruto domaći proizvod je najčešće korišteni indikator ekonomske aktivnosti, a čini ga ukupna tržišna vrijednost dobara i usluga koje je proizvelo gospodarstvo zemlje tijekom određenog vremenskog razdoblja.³⁸ Brojna su istraživanja koja otkrivaju vezu između gospodarskog i turističkog rasta i razvoja. Rezultati istraživanja Perez-Rodriguez et al. (2015) provedeni na razini 3 europske zemlje

³⁵ Eldridge, S. (2024, 29. srpanj). purchasing power parity. Encyclopedia Britannica, preuzeto 11. kolovoza 2024. s <https://www.britannica.com/money/purchasing-power-parity>

³⁶ Svjetska banka(n.d.). Price level ratio of PPP conversion factor (GDP) to market exchange rate – metadata glossary, preuzeto 11. kolovoza 2024. s <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/PA.NUS.PPPC.RF>

³⁷ Svjetska banka (n.d.). Educational attainment, at least completed short-cycle tertiary, population 25+, total (%) (cumulative) – metadata glossary, podaci o indikatoru preuzeti 11. kolovoza 2024. s <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/SE.TER.CUAT.ST.ZS>

³⁸ Bondarenko, P. (2024, 13. kolovoz). gross domestic product. Encyclopedia Britannica. , preuzeto 11. kolovoza 2024. <https://www.britannica.com/money/gross-domestic-product>

pokazuju kako postoji statistički značajna pozitivna veza između prihoda od turizma i stope rasta BDP-a. Autori zaključuju kako se poticanjem rasta turističkog sektora, može ostvariti gospodarski rast.

4.2.3. Zapis panel modela

Jednadžba dinamičkog panel modela može se zapisati kao:

$$TOUR_{it} = \mu + \gamma TOUR_{i,t-1} + \beta_1 UNESCO_{it} + \beta_2 PRICE_{it} + \beta_3 EDU_{it} + \beta_4 GDP_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, 2, 3 \dots 29, 30; t = 2011, 2012, \dots 2021, 2022$$

Pri čemu je:

- μ je konstantni član koji je jednak za sve jedinice promatranja
- $\gamma, \beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5, \beta_6, \beta_7$ su parametri koje treba procijeniti
- $TOUR_{it}$ je indikator turističke potražnje (ARR, NIG, REC) za zemlju i u razdoblju t
- $UNESCO_{it}$ je indikator UNESCO-ove svjetske kulturne baštine (WHSSq, WHSpc, ICHsq, ICHpc) za zemlju i u razdoblju t
- $PRICE_{it}$ je odnos pariteta kupovne moći (PPP) i tržišnog valutnog tečaja za zemlju i u razdoblju t
- EDU_{it} je postotak stanovništva u dobi od 25 i više godina koje je steklo ili završilo tercijarno obrazovanje kratkog ciklusa za zemlju i u razdoblju t
- GDP_{it} je postotna stopa rasta BDP-a za zemlju i u razdoblju t
- α_i je slučajni efekt za zemlju i
- ε_{it} je greška relacije za zemlju i u razdoblju t

4.3. Deskriptivna statistika

Tablica 3. Deskriptivna statistika

Varijable	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Minimalna vrijednost	Maksimalna vrijednost	Broj opažanja
ARRsq	400.0648	929.1455	18.75913	7041.247	367
NIGsq	1538.661	4817.703	30.8	32067.84	372
REC	4.846346	3.917947	0.5973349	19.35437	226
WHSpc	0.1273272	0.1114803	0	0.7206895	403
WHSSq	0.0004177	0.0016408	0	0.009375	403

ICHpc	0.0819543	0.1169995	0	0.7478245	403
ICHsq	0.0001495	0.0006708	0	0.009375	403
PRICE	0.7874902	0.2621939	0.3651651	1.620584	390
EDU	29.2764	8.262972	12.21703	46.89304	342
GDP	1.824229	3.720299	-11.60019	23.30469	389

Izvor: izrada autorice

Tablica 3 prikazuje deskriptivnu statistiku svih zavisnih i nezavisnih varijabli ekonomskog modela. Prosječni broj turističkih dolazaka po km² je 400, ali je uočljiva izrazita razlika između minimalne i maksimalne vrijednosti, 19 naspram 7041. Broj turističkih noćenja po km² je u prosjeku 1539, međutim i kod ovog je indikatora velik raspon u opaženim vrijednostima, pri čemu je minimalna vrijednost 30, a maksimalna vrijednost iznosi 32068 zabilježenih turističkih noćenja po km². S obzirom na velike raspone opaženih vrijednosti ovih dvaju indikatora, njihove standardne devijacije koje mjere prosječno odstupanje od prosjeka imaju visoke vrijednosti. Za ARRsq standardna devijacija iznosi 929.1, a za NIGsq vrijednost standardne devijacije je čak 4817.7. Prosječna vrijednost postotnog udjela prihoda od međunarodnih putovanja u BDP-u je 4,8%, dok je najmanja opažena vrijednost 0.6%, a najveća 19,4% što upućuje na izrazite razlike koje postoje između određenih zemalja.

Indikatori materijalne kulturne baštine pokazuju kako europske zemlje obuhvaćene istraživanjem imaju prosječno 0.13 lokaliteta materijalne kulturne baštine upisane na UNESCO-ovu listu na 100,000 stanovnika, pri čemu je najniža vrijednost 0, a najviša 0.72 lokaliteta na 100.000 stanovnika. Drugi indikator materijalne kulturne baštine, koji mjeri broj lokaliteta materijalne kulturne baštine prepoznate od strane UNESCO-a po km² pokazuje kako je prosječan broj lokaliteta 0.0004, dok je najniža vrijednost 0, a najviša 0.0009. Slične vrijednosti uočene su promatranjem indikatora povezanih s nematerijalnom kulturnom baštinom. Broj lokaliteta UNESCO-ove nematerijalne kulturne baštine na 100,000 stanovnika prosječno je 0.08, a kao i kod materijalne baštine, najniža vrijednost indikatora je 0, dok je najviša 0.75. Broj lokaliteta nematerijalne kulturne baštine po km² je u prosjeku 0.0001, minimalno 0, a maksimalno 0.0009. Ne čudi niska vrijednost indikatora povezanih s nematerijalnom kulturnom baštinom, kao ni određeni broj opažanja čija je vrijednost jednaka nuli, s obzirom da su prva dobra upisana na Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva upisana 2008. godine, a ovo istraživanje je obuhvatilo razdoblje od 2011. godine, pa određeni broj zemalja u početku proučavanog razdoblja nije imao upisne elemente na Popisu.

Varijabla cijena koja se mjeri indikatorom odnosa pariteta kupovne moći i valutnog tečaja prosječno iznosi 0.79. Najniža vrijednost ovog indikatora je 0.37, a najviša 1.26, što upućuje na uočene razlike u vrijednosti ovog indikatora između promatranih zemalja. U proučavanim zemljama udio stanovnika od 25 godina i više sa završenim tercijarnim obrazovanjem kratkog ciklusa je prosječno 29.3%. Najniža zabilježena vrijednost je 12.2%, a najveći opaženi udio stanovništva koji je stekao ovu razinu obrazovanja je 46.9%. Znatne razlike primjetne su u stopi rasta bruto domaćeg proizvoda čija je srednja vrijednost 1.8%, dok je najniža vrijednost negativna i iznosi -11,6%. Najviša stopa rasta BDP-a u proučavanom uzorku iznosila je 23,3%. Veliki raspon vrijednosti ovog indikatora pretpostavlja i visoku vrijednost standardne devijacije koja iznosi 3.7, a može se usporediti sa standardnom devijacijom vezanom uz indikator REC – koji mjeri udio prihoda od međunarodnog turizma u BDP-u koji iznosi 3,9.

4.4. Testiranje modela

Prije testiranja modela, potrebno je utvrditi korelaciju između nezavisnih varijabli kako bi se utvrdilo postoji li problem multikolinearnosti. Korelacija označava međuovisnost varijabli, te u slučaju pozitivne korelacije rast jedne varijable prati rast druge varijable, dok kod negativne korelacije rast jedne varijable prati pad druge (Rozga, 2009). Multikolinearnost je prisutna u slučajevima kada je nezavisna varijabla u jakoj korelaciji s barem jednom ili više drugih nezavisnih varijabli. Predstavlja problem jer smanjuje statistički značaj nezavisne varijable (Allen, 1997), odnosno može doći do netočne procjene doprinosa pojedine varijable (Rozga, 2009). Kako bi se utvrdilo postoji li problem multikolinearnosti u ovom istraživanju, koristit će se korelacijska matrica i Pearsonovi koeficijenti korelacije. Pearsonova metoda korelacije najčešća je metoda kojom se ispituje korelacija numeričkih varijabli, a korelaciju između varijabli određuje između vrijednosti 1 i -1, pri čemu 0 označava nepostojanje korelacije, 1 označava potpunu pozitivnu, a -1 potpunu negativnu korelaciju (Nettleton, 2014). U stručnoj literaturi je općenito prihvaćeno da, ako je apsolutna vrijednost Pearsonovog koeficijenta korelacije između dvije nezavisne varijable u modelu veća od 0.8, postoji problem multikolinearnosti (Shrestha, 2020). Rozga (2009) navodi kako, ukoliko je $|r| > 0.8$ radi se o jakoj korelaciji, ukoliko je $|r| \leq 0.5$ javlja se slaba korelacija, a ako je između te dvije vrijednosti, odnosno $0.5 < |r| \leq 0.8$, uočava se srednje jaka korelacija. Ako je predznak pozitivan, radi se o pozitivnoj korelaciji, a ako je negativan, korelacija je negativna.

Tablica 4. Korelacijska matrica za nezavisne varijable

Variable	WHSpc	WHSsq	ICHpc1	ICHsq	PRICE	EDU	GDP
WHSpc	1.0000						
WHSsq	0.8433*	1.0000					
ICHpc	0.2840*	0.0719	1.0000				
ICHsq	0.3883*	0.4930*	0.4404*	1.0000			
PRICE	0.0095	-0.0664	-0.2909*	-0.0752	1.0000		
EDU	-0.0398	-0.2102*	0.1926*	0.0373	0.4362*	1.0000	
GDP	0.0309	0.0686	0.0906	0.0330	-0.2452*	0.0123	1.0000

Izvor: izrada autorice

Tablica 4 predstavlja korelacijsku matricu nezavisnih varijabli koje se koriste u panel analizi u kojoj * označava značajnost na 5% Pearsonovog koeficijenta korelacije između varijabli. Uočava se kako je koeficijent između WHSsq i WHSpC 0.8433, što je više od 0.5, odnosno granice koju Rozga (2009) postavlja za definiranje srednje jake korelacije. Ipak, ove dvije varijable nisu zajedno testirane u jednom modelu, nego zasebno, pa zbog toga nema problema multikolinearnosti među nezavisnim varijablama. Temeljem ostalih vrijednosti prikazanih u korelacijskoj matrici, može se zaključiti kako između svih nezavisnih varijabli postoji slaba korelacija (<0.5), pa nema problema multikolinearnosti u istraživanju.

U nastavku su tablice s rezultatima procjene modela. Korišten je Blundell-Bond sistemski procjenitelj kod kojeg se koristi procjena u dva koraka (eng. two-step estimator). Valjanost instrumenata potrebnih za procjenu modela testirana je Hansenovim testom.

Tablica 5. Rezultati estimacija kada je zavisna varijabla *ARRsq*

	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>L.ARRsq</i>	0.550*** (0.00235)	0.394*** (0.00168)	0.930*** (0.00202)	0.903*** (0.00187)
<i>PRICE</i>	-415.5*** (7.428)	-365.0*** (6.607)	-285.4*** (17.64)	-245.8*** (13.18)
<i>EDU</i>	-6.589*** (0.293)	-9.402*** (0.174)	-24.29*** (0.372)	-25.99*** (0.349)
<i>GDP</i>	25.34*** (0.407)	22.42*** (0.141)	35.58*** (0.242)	34.71*** (0.326)
<i>WHSpc</i>	3741.6*** (25.80)			
<i>WHSsq</i>		292008.7*** (1202.0)		
<i>ICHpc</i>			724.4*** (27.93)	
<i>ICHsq</i>				114616.6*** (1714.2)
<i>_cons</i>	159.9*** (13.98)	621.5*** (9.191)	836.2*** (18.19)	908.5*** (14.61)
<i>Broj opažanja</i>	318	318	318	318
<i>Broj zemalja</i>	30	30	30	30
<i>Broj instrumenata</i>	29	29	29	29
<i>Hansenov test (p-vrijednost)</i>	0.210	0.156	0.218	0.245
<i>AR(2) (p-vrijednost)</i>	0.306	0.301	0.310	0.315

Standardna pogreška u zagradama * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

U skladu s rezultatima u tablici 5, može se zaključiti da sva četiri modela zadovoljavaju dijagnostičke testove. Sve odabrane varijable su valjane, u modelu ne postoji problem endogenosti te su sve procjene parametara konzistentne.

Rezultati analize pokazuju kako postoji pozitivan i statistički značajan utjecaj varijabli *WHSpc*, *WHSsq*, *ICHpc* i *ICHsq* na zavisnu varijablu *ARRsq*. Ovakvi rezultati su u skladu s rezultatima postojećih istraživanja, poput Panzera (2022) koja zaključuje kako lokaliteti materijalne kulturne baštine na UNESCO-ovoj listi pozitivno utječu na turističke dolaske.

Sve kontrolne varijable, koje se odnose na razine cijena, obrazovanje te gospodarski rast također značajno utječu na kretanje zavisne varijable i to na sljedeći način. Indikator odnosa PPP-a i valutnog tečaja ima negativan utjecaj na zavisnu varijablu, što se slaže s očekivanim predznakom, to jest očekivanim utjecajem na zavisnu varijablu, a postotna stopa rasta BDP-a pozitivno utječe na zavisnu

varijablu, što je u skladu s pretpostavljenim očekivanim utjecajem na kretanje zavisne varijable broja turističkih dolazaka po km². Očekivani predznak za kontrolnu varijablu obrazovanja bio je pozitivan, dok je rezultat procijenjenog modela potvrdio statistički značajan negativan utjecaj varijable postotka stanovništva u dobi od 25 i više godina koje je steklo ili završilo tercijarno obrazovanje kratkog ciklusa na turističke dolaske po km². Dosadašnja istraživanja koja su već spomenuta u ovom radu davala su različite rezultate, a određeni broj njih, poput Maggi i Padurean (2009) potvrdio je postojanje pozitivne veze između visoko obrazovanog stanovništva i turističkog razvoja, odnosno konkurentnosti destinacije. Druga istraživanja su ipak imala drugačije rezultate, poput Kožić (2019) koji je istraživao povezanost turističkog razvoja i ljudskog kapitala. On je proveo istraživanje na razini Hrvatske koje je imalo za cilj utvrditi regionalne razlike između dvije grupe – dijelova zemlje koji su doživjeli jaki turistički razvoj i ostatka zemlje koji nije zabilježio značajan turistički razvoj, odnosno promjenu u broju studenata u te dvije regije, u periodu od 5 godina u kojem je došlo do značajnog porasta u broju turističkih dolazaka i noćenja u Hrvatskoj. Broj upisanih studenata iz gradova i općina koje su doživjele turistički razvoj bio je manji u odnosu na broj studenata iz ostatka zemlje. Autor ističe kako je za razvoj turizma, posebno one turizma u Hrvatskoj koji se većinom oslanja na privatni smještaj i sezonsku potražnju, potrebna većinom niskokvalificirana radna snaga. Razvoj turizma, ističe autor, može potaknuti negativne promjene u strukturi ljudskog kapitala, odnosno smanjiti udio visokoobrazovanih stanovnika, jer nepostojanje potrebe za visokim obrazovanjem u turističkim destinacijama može negativno utjecati na želju za stjecanjem visokog obrazovanja.

Tablica 6. Rezultati estimacija kada je zavisna varijabla NIGsq

	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>L.NIGsq</i>	0.474*** (0.00124)	0.406*** (0.00117)	0.909*** (0.00131)	0.888*** (0.00129)
<i>PRICE</i>	-663.9*** (14.52)	-437.3*** (21.07)	-803.1*** (46.33)	-642.5*** (39.52)
<i>EDU</i>	-8.580*** (1.435)	-78.93*** (0.371)	-136.1*** (0.976)	-150.5*** (0.881)
<i>GDP</i>	111.0*** (0.509)	106.5*** (0.683)	157.4*** (1.271)	153.7*** (1.141)
<i>WHSpc</i>	23369.5*** (153.0)			
<i>WHSsq</i>		1491593.5*** (3543.4)		
<i>ICHpc</i>			2658.7*** (82.01)	
<i>ICHsq</i>				519420.4*** (4631.8)
<i>_cons</i>	-1670.7*** (122.2)	2632.7*** (32.34)	4209.1*** (61.30)	4677.0*** (55.68)
<i>Broj opažanja</i>	318	318	318	318
<i>Broj zemalja</i>	30	30	30	30
<i>Broj instrumenata</i>	29	29	29	29
<i>Hansenov test (p-vrijednost)</i>	0.211	0.226	0.230	0.225
<i>AR(2) (p-vrijednost)</i>	0.322	0.321	0.333	0.338

Standardne pogreške u zagradama * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

U tablici broj 6 prikazani su rezultati estimacija kada je zavisna varijabla broj turističkih noćenja po km². U skladu s rezultatima, može se zaključiti da sva četiri modela zadovoljavaju dijagnostičke testove. Sve odabrane varijable su valjane, u modelu ne postoji problem endogenosti te su sve procjene parametara konzistentne.

Rezultati pokazuju kako postoji pozitivan i statistički signifikantan utjecaj svih nezavisnih varijabli – WHSpc, WHSsq, ICHpc i ICHsq na zavisnu varijablu NIGsq. Dobiveni rezultati su u skladu s očekivanjima i prethodnim istraživanjima, poput Lovrentjev (2015) koji ističe kako nematerijalna kulturna baština može biti motiv za produljenje turističkog boravka, odnosno ostvarivanja većeg broja turističkih noćenja.

Odnos PPP-a i valutnog tečaja ima negativan utjecaj i na ovu zavisnu varijablu, dok kao i kod prethodno objašnjenih rezultata estimacija, a postotna stopa rasta BDP-a, kao indikator

gospodarskog rasta ima pozitivan utjecaj na kretanje zavisne varijable turističkih noćenja po km². Kao i slučaju turističkih dolazaka, varijabla obrazovanja koja se u ovom istraživanju izučava kroz postotak stanovništva u dobi od 25 i više godina koje je steklo ili završilo tercijarno obrazovanje kratkog ciklusa pokazala je negativan utjecaj na kretanje zavisne varijable, što je suprotno očekivanom, to jest očekivanom pozitivnom utjecaju na zavisnu varijablu. Kožić (2019), čije je istraživanje već spomenuto u kontekstu utjecaja obrazovanja na turističke dolaske, objašnjava kako je za razvoj turizma potrebna niskokvalificirana radna snaga. Autor također spominje pojam koji je proučavan u literaturi, *beach disease*, a koji se odnosi na scenarije u kojima se zbog razvoja turizma u određenoj destinaciji mijenja ekonomska struktura, zbog ulaganja većeg broja resursa, pa tako i ljudskih resursa u turizam u odnosu na ostale dijelove gospodarstva. Ovakav scenarij može biti povezan s dobivenim rezultatima.

Tablica 7. Rezultati estimacija kada je zavisna varijabla REC

	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>L.REC</i>	0.835*** (0.0119)	1.000*** (0.0163)	1.151*** (0.0241)	1.133*** (0.0136)
<i>PRICE</i>	3.502*** (0.241)	3.854*** (0.141)	4.683*** (0.185)	4.994*** (0.146)
<i>EDU</i>	-0.128*** (0.00563)	-0.143*** (0.00361)	-0.0698*** (0.0105)	-0.0588*** (0.0114)
<i>GDP</i>	0.256*** (0.00926)	0.256*** (0.00770)	0.257*** (0.00704)	0.256*** (0.00700)
<i>WHSpc</i>	17.41*** (0.828)			
<i>WHSsq</i>		6643.3*** (480.7)		
<i>ICHpc</i>			-3.969*** (0.809)	
<i>ICHsq</i>				-3125.4*** (560.7)
<i>_cons</i>	-0.752*** (0.229)	-0.663*** (0.175)	-2.852*** (0.385)	-3.321*** (0.305)
<i>Broj opažanja</i>	210	210	210	210
<i>Broj zemalja</i>	24	24	24	24
<i>Broj instrumenata</i>	25	25	25	25
<i>Hansenov test (p-vrijednost)</i>	0.459	0.356	0.382	0.368
<i>AR(2) (p-vrijednost)</i>	0.590	0.629	0.584	0.618

Standardne pogreške u zagradama * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

Tablica 7 predstavlja rezultate estimacija kada je zavisna varijabla postotni udio prihoda od međunarodnih putovanja u BDP-u. Model broj 1 ukazuje na statistički značajan pozitivan utjecaj broja

lokaliteta UNESCO-ove materijalne kulturne baštine na 100,000 stanovnika na zavisnu varijablu ($\beta=17.41$, $P<0.001$). Osim toga, odnos PPP-a i valutnog tečaja ima pozitivan utjecaj na ovu zavisnu varijablu za razliku od prethodnih estimacija kod drugih zavisnih varijabli, dok kao i kod prethodno objašnjenih rezultata estimacija, a postotna stopa rasta BDP-a, ima pozitivan utjecaj na kretanje zavisne varijable postotnog udjela prihoda od međunarodnih putovanja u BDP-u. Važno je napomenuti kako je u ovom slučaju broj instrumenata (25) veći od broja zemalja (24) što nije preporučljivo.

Ostala 3 modela, modeli 2-4 ne zadovoljavaju uvjet stacionarnosti jer koeficijent lagirane zavisne varijable (L.REC) nije manji od 1, a veći od 0. Zbog toga ovi modeli nisu ekonometrijski valjani, pa neće biti detaljnije objašnjeni.

4.5. Interpretacija rezultata i osvrt na hipoteze

Pregledom dostupne stručne literature, određeni su očekivani predznaci nezavisnih varijabli, odnosno očekivani utjecaji na kretanje zavisnih varijabli. Provedenom panel analizom zatim su analizirani modeli kojima su se testirali ti utjecaji koji su predstavljeni i uspoređeni s očekivanim u sljedećoj tablici.

Tablica 8. Očekivani i dobiveni predznaci nezavisnih varijabli

Varijabla	Očekivani predznak	Zavisna varijabla		
		ARRsq	NIGsq	REC
WHSsq	+	+	+	
WHSpc	+	+	+	+
ICHsq	+	+	+	
ICHpc	+	+	+	
PRICE	-	-	-	+
EDU	+	-	-	-
GDP	+	+	+	+

Izvor: izrada autorice

Analizom podataka koji su prikazani u tablici 8., uočljivo je kako je očekivani i dobiveni predznak varijable broj lokaliteta UNESCO-ove materijalne kulturne baštine po km² pozitivan. To znači da ova nezavisna varijabla pozitivno utječe na sve zavisne varijable. Drugi indikator materijalne kulturne baštine, broj lokaliteta UNESCO-ove materijalne kulturne baštine na 100,000 stanovnika također je imao očekivani pozitivni predznak, koji je analizom modela i potvrđen. Može se zaključiti kako je za očekivati da porast broja lokaliteta UNESCO-ove materijalne kulturne baštine na 100,000 stanovnika vodi do rasta turističkih dolazaka i turističkih noćenja po km². Dobiveni rezultati su u skladu s već spomenutim istraživanjima, poput Yang et al. (2010) i Bacsı i Toth (2019) koji su potvrdili postojanje

pozitivne veze između elemenata materijalne kulturne baštine i turističkih dolazaka. Također je utvrđeno kako pozitivno utječe i na udio prihoda od međunarodnih putovanja u BDP-u, ali je ovaj rezultat potrebno uzeti s rezervom s obzirom na prethodno objašnjene nedostatke modela u kojima je zavisna varijabla REC.

Očekivani i dobiveni predznak varijable broja lokaliteta UNESCO—ove materijalne kulturne baštine po km² je pozitivan, što znači da pozitivno kretanje broja lokaliteta utječe pozitivno na kretanje turističkih dolazaka i turističkih noćenja po km². Nematerijalna kulturna baština u ovom je istraživanju proučavana i kroz broj lokaliteta UNESCO-ove nematerijalne kulturne baštine na 100,000 stanovnika. Očekivani pozitivan utjecaj ove varijable na zavisne, potvrđen je ovom panel analizom. Postojeća istraživanja, poput Bak et al. (2019) i Veghes (2023), koja su predstavljena u ovom radu, također prolaze pozitivnu vezu između nematerijalne kulturne baštine i turističkih dolazaka te Lovrentjev (2015) koji zaključuje kako nematerijalna kulturna baština može imati pozitivan utjecaj na broj turističkih noćenja. Može se zaključiti kako sve varijable vezane uz UNESCO-ovu kulturnu baštinu imaju statistički značajne pozitivne utjecaje na zavisne varijable koje predstavljaju indikatore razvoja turizma.

Indikator razine cijena, koja je proučavana kroz odnos pariteta kupovne moći (PPP-a) i valutnog tečaja pokazala je, kako je prethodno pretpostavljeno i kroz očekivani predznak, kako ova varijabla ima negativan utjecaj na kretanje turističkih dolazaka. Isti su utjecaj pokazali i modeli koji su pratili utjecaje na turistička noćenja po km², dakle utvrđen je statistički negativan utjecaj i na turističke dolaske. Viša razina cijena u destinaciji dakle, negativno utječe na broj turističkih dolazaka i noćenja. Modeli u kojima je zavisna varijabla udio prihoda od međunarodnih putovanja u BDP-u, dali su suprotne rezultate. U njima je otkriven pozitivan utjecaj odnosa PPP-a i valutnog tečaja na udio prihoda od međunarodnih putovanja u BDP-u. Veće razine cijena u destinaciji mogle bi značiti i povećanu potrošnju turista koja onda pretpostavlja i porast udjela prihoda od međunarodnih putovanja u BDP-u. Ipak je zbog nedostataka modela povezanih s ovom zavisnom varijablom potrebno ovaj rezultat tumačiti s oprezom.

Varijabli obrazovanja, koju je u ovom istraživanju predstavljao postotak stanovništva u dobi od 25 i više godina koje je steklo ili završilo tercijarno obrazovanje kratkog ciklusa, dodijeljen je pozitivni očekivani predznak. Neka su istraživanja poput Maggi i Padurean (2009) pronašla pozitivnu, dok je primjerice Kožić (2019) utvrdio negativnu povezanost između obrazovanja i razvijenosti turizma. Rezultati ove panel analize su utvrdili postojanje statistički značajnog negativnog utjecaja ove varijable na turističke dolaske po km², turistička noćenja po km², kao i postotni udio prihoda od međunarodnih putovanja u BDP-u (koji je zbog nedostataka u modelima potrebno uzeti s rezervom),

što je suprotno očekivanom predznaku. Teško je odrediti točan uzrok ovakvih rezultata, ali jedna od mogućnosti, koju spominje i Kožić (2019) je potreba za velikim brojem niskokvalificirane radne snage za razvoj turizma.

Panel analiza potvrdila je postojanje pozitivnog utjecaja postotne stope rasta BDP-a na proučavane zavisne varijable, što je u skladu s očekivanim predznakom. Pozitivan utjecaj uočen je na turističke dolaske po km², turistička noćenja po km² i udio prihoda od međunarodnih putovanja u BDP-u, pri čemu se posljednji rezultat uzima s rezervom zbog nedostataka u modelima. Ovakvi dobiveni rezultati su u skladu s postojećom literaturom, kao primjerice Perez-Rodriquez et al. (2015) koji su u svojem istraživanju pronašli postojanje pozitivne veze između prihoda od turizma i stope rasta bruto domaćeg proizvoda.

Panel analiza u ovom istraživanju provedena je kako bi se testirale – prihvatile ili odbile postavljene dvije hipoteze. Nakon analize dobivenih rezultata moguće je odrediti valjanost hipoteza. Prva hipoteza pretpostavila je postojanje pozitivnog utjecaja materijalne kulturne baštine na UNESCO listi na turističku potražnju. Kao što su rezultati pokazali, lokaliteti materijalne kulturne baštine na UNESCO-ovoj listi potvrdili su statistički značajan pozitivan utjecaj na turističke dolaske i turistička noćenja. **Stoga se može prihvatiti prva hipoteza i donijeti zaključak kako materijalna kulturna baština na UNESCO listi pozitivno utječe na turističku potražnju.**

Druga istraživačka hipoteza fokusirana je na analizu utjecaja nematerijalne kulturne baštine na turističku potražnju, pa pretpostavlja postojanje pozitivnog utjecaja nematerijalne kulturne baštine na UNESCO listi na turističku potražnju. S obzirom na dobivene rezultate panel analize, koji su potvrdili statistički značajan pozitivan utjecaj nematerijalne kulturne baštine na turističke dolaske i turistička noćenja, **može se prihvatiti i druga istraživačka hipoteza. Zaključuje se da nematerijalna kulturna baština na UNESCO listi pozitivno utječe na turističku potražnju.**

5. ZAKLJUČAK

Kultura je kompleksna cjelina koja utječe na živote svih pojedinaca i skupina ljudi, a iz koje proizlazi kulturna baština čiji je sadržaj usko povezan s identitetom zajednica koji je izgrađuje kroz povijest. Europski kontinent, unatoč svim različitostima koje postoje između zemalja, karakterizira i zajednički kulturni identitet. Turizam čini važan dio europskog gospodarstva, a kulturna baština je njegov bitan element koji je temelj razvoja kulturnog turizma čiju su važnost prepoznale brojne međunarodne organizacije.

Ovaj diplomski rad imao je za cilj istražiti važnost materijalnih i nematerijalnih elemenata kulturne baštine na UNESCO-ovoj listi za turističku potražnju, zbog čega je provedena panel analiza koja je obuhvatila podatke iz 30 europskih zemalja u razdoblju od 2011. do 2022. godine. Kako bi se testirale postavljene hipoteze koje su se odnosile na postojanje pozitivnog utjecaja materijalne i nematerijalne baštine na UNESCO-ovoj listi na turističku potražnju, identificirane su varijable i indikatori koji su uvršteni u modele. Za zavisne varijable, koje predstavljaju indikatore turističke potražnje uzete su sljedeće 3 varijable: turistički dolasci po km², turistička noćenja po km² i postotni udio prihoda od međunarodnih putovanja u BDP-u. Nezavisne varijable u panel analizi predstavljali su indikatori povezani s brojem lokaliteta UNESCO-ove materijalne i nematerijalne kulturne baštine i to po km² i na 100,000 stanovnika, pa je analiza imala po dva indikatora za materijalnu kulturnu baštinu i nematerijalnu kulturnu baštinu. Osim zavisnih i nezavisnih varijabli, identificirane su i kontrolne varijable – cijene, koje su proučavane preko odnosa pariteta kupovne moći i valutnog tečaja, zatim obrazovanje, koje je predstavljao indikator postotka stanovništva u dobi od 25 i više godina koje je steklo ili završilo tercijarno obrazovanje kratkog ciklusa te gospodarski rast koji je u analizi predstavljao indikator postotne stope rasta bruto domaćeg proizvoda.

Postojeća istraživanja koja se bave povezanosti kulturne baštine i turističkog razvoja dala su različite rezultate. Dok su neki istraživači pronašli pozitivan utjecaj lokaliteta kulturne baštine na UNESCO-ovoj listi na turističku potražnju, druga istraživanja nisu pronašla statistički značajnu vezu između njih. Većina postojećih istraživanja o ovoj temi, posebice onih koja su se provela korištenjem panel analize, odnose se na istraživanje utjecaja materijalne kulturne baštine. U stručnoj literaturi je vidljiv nedostatak istraživanja koja istražuju i ulogu nematerijalne kulturne baštine na razvoj turizma, a posebice onih koja se koriste panel analizom. Doprinos ovog rada je u istovremenom proučavanju kako materijalne, tako i nematerijalne kulturne baštine i to korištenjem panel analize, zbog trenutnog nedostatka sličnih istraživanja koja koriste ovu metodologiju. Analiza panel podataka nudi uvid u vremensku i prostornu dimenziju što omogućava kvantificiranu analizu utjecaja baštine na turizam.

Istraživanje je pokazalo kako indikatori materijalne kulturne baštine na UNESCO-ovom popisu imaju pozitivan utjecaj na turističke dolaske i turistička noćenja kao indikatore turističke potražnje. Također je pronađena i statistički značajna veza između indikatora nematerijalne kulturne baštine prepoznate od strane UNESCO-a i indikatora turističke potražnje. Omjer pariteta kupovne moći i valutnog tečaja, te udio stanovništva koje je završilo određeni stupanj tercijarnog obrazovanja su kontrolne varijable čiji se utjecaj na zavisne varijable koje predstavljaju indikatore turističke potražnje pokazao negativnim. Posljednja kontrolna varijabla, stopa rasta BDP-a kao indikator gospodarskog rasta pokazala je statistički značajan pozitivan utjecaj na turističke dolaske i turistička noćenja.

S obzirom na navedeno, zaključeno je kako se mogu prihvatiti obje istraživačke hipoteze. To znači kako je provedenom panel analizom zaključeno da materijalna kulturna baština na UNESCO-ovoj listi pozitivno utječe na turističku potražnju. Prihvaćena je i druga hipoteza, analiza je potvrdila kako nematerijalna kulturna baština na UNESCO-ovoj listi ima pozitivan utjecaj na turističku potražnju.

LITERATURA

1. Agarwal, S. H. E. E. L. A., Busby, G. R. A. H. A. M., i Huang, R. O. N. G. (2018). Special interest tourism: An introduction. *Special Interest Tourism*
2. Ahmad, Y. (2006). The scope and definitions of heritage: from tangible to intangible. *International journal of heritage studies*, 12(3), 292-300.
3. Al-Baghdadi, M. A. S. (2017). 3D printing and 3D scanning of our ancient history: Preservation and protection of our cultural heritage and identity. *International Journal of Energy and Environment*, 8(5), 441-456.
4. Allen, M. P. (1997). The problem of multicollinearity. *Understanding regression analysis*, 176-180. https://doi.org/10.1007/978-0-585-25657-3_37
5. Andújar Gran, C. A., Brunet Crossa, P., Buxareu, J., Fons Sánchez, J., Laguarda, N., Pascual, J., & Pelechano Gómez, N. (2018). VR-assisted architectural design in a heritage site: the Sagrada Família case study. In *GCH 2018, Eurographics Workshop on Graphics and Cultural Heritage: Vienna, Austria, November 12-15, 2018* (pp. 47-56). European Association for Computer Graphics (Eurographics).
6. Arezki, M. R., Cherif, R., & Piotrowski, J. M. (2009). Tourism specialization and economic development: Evidence from the UNESCO World Heritage List. *International Monetary Fund*.
7. Bacsı, Z. Łęcka, i Tóth, É. (2019). World Heritage Sites as soft tourism destinations – their impacts on international arrivals and tourism receipts. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 45(45): 25-44. <http://doi.org/10.2478/bog-2019-0022>
8. Bak, S., Min, C. K., & Roh, T. S. (2019). Impacts of UNESCO-listed tangible and intangible heritages on tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(8), 917-927.
9. Baldwin, J. R., Faulkner, S. L., Hecht, M. L., i Lindsley, S. L. (Eds.). (2006). *Redefining culture: Perspectives across the disciplines*. Routledge.
10. Ballard, L.M. (2008). Curating Intangible Cultural Heritage. *Anthropological Journal of European Cultures*, 17(1), 74–95. <https://doi.org/10.3167/ajec.2008.01701005>
11. Batista e Silva, F, Herrera, M. A. M., Rosina, K., Barranco, R. R., Freire, S., i Schiavina, M. (2018). Analysing spatiotemporal patterns of tourism in Europe at high-resolution with conventional and big data sources. *Tourism Management*, 68, 101-115.
12. Be.Cultour (2022). *Be.Cultour Newsletter: get to know the project*
13. Bertolin, C. (2019). Preservation of cultural heritage and resources threatened by climate change. *Geosciences*, 9(6), 250.

14. Birau, F. R. (2014). The Impact of Global Financial Crisis on Tourism Development in European Union Member Countries—An Integrated Approach. *Journal of Management and Social Science*, 1(1), 70-82.
15. Blake, J. (2000). On Defining the Cultural Heritage. *The International and Comparative Law Quarterly*, 49(1), 61–85. <http://www.jstor.org/stable/761578>
16. Boissevain, J. (2006). Coping with mass cultural tourism: structure and strategies. *Gazeta Internacia de Antropologio*, 1(1), 2-11.
17. Bondarenko, P. (2024). gross domestic product. *Encyclopedia Britannica*. , preuzeto 11. kolovoza 2024. <https://www.britannica.com/money/gross-domestic-product>
18. Bouchenaki, M. (2003). The interdependency of the tangible and intangible cultural heritage.
19. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024). World Heritage site. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/World-Heritage-site>
20. Bucholz, K. (2020). The Most Visited Monuments in The World, Statista
21. Buonincontri, P., i Simeon, M. I. (2012). Cultural tourism in world heritage sites: an empirical study on an Italian marginal area. U 5th Annual EuroMed Conference of the EuroMed Academy of business. 226-239.
22. Bwasiri, E. J. (2011). The challenge of managing intangible heritage: problems in tanzanian legislation and administration. *The South African Archaeological Bulletin*, 66(194), 129–135. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.617059292792417>
23. Calligaro, O. (2014). From 'European cultural heritage' to 'cultural diversity': The changing core values of European cultural policy. *Politique européenne*, 45, 60-85. <https://doi.org/10.3917/poeu.045.0060>
24. Canale, R. R., De Simone, E., Di Maio, A., i Parenti, B. (2019). UNESCO World Heritage sites and tourism attractiveness: The case of Italian provinces. *Land use policy*, 85, 114-120.
25. Carek, R. (2004). Nematerijalna kulturna baština: UNESCO i njegova uloga. *Informatica museologica*, 35 (3-4), 69-71. <https://hrcak.srce.hr/140322>
26. CBI (2021). The European market potential for cultural tourism
27. Cellini, R. (2011). Is UNESCO recognition effective in fostering tourism? A comment on Yang, Lin and Han. *Tourism management*, 32(2), 452-454.
28. Chaika, T. i Belikova, O. S. (2023) Features of Special Interest Tourism. National Technical University Kharkiv Polytechnic Institute
29. Chand, M. (2013). Residents' perceived benefits of heritage and support for tourism development in Pragpur, India. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 61(4), 379-394.

30. Chen, X., Fu, R., i Yiu, W. Y. V. (2019). Culture and parenting. In Handbook of parenting (pp. 448-473). Routledge.
31. Church, A. T. (2010). Current Perspectives in the Study of Personality Across Cultures. *Perspectives on Psychological Science*, 5(4), 441–449. <http://www.jstor.org/stable/41613451>
32. Council of Europe (2017) European Cultural Heritage Strategy for the 21st Century
33. Council of Europe (2020) Cultural Routes of the Council of Europe – Booklet for Cultural Routes
34. Council of Europe. Key facts. Preuzeto 31. svibnja 2024. s <https://www.coe.int/en/web/portal/the-council-of-europe-key-facts>
35. Council of Europe. Values. Preuzeto 31. svibnja 2024. s <https://www.coe.int/en/web/about-us/values>
36. Cuccia, T., Guccio, C., i Rizzo, I. (2016). The effects of UNESCO World Heritage List inscription on tourism destinations performance in Italian regions. *Economic Modelling*, 53, 494-508.
37. Čeginskas, V. L. (2018). The Added European Value of Cultural Heritage : The European Heritage Label. *Santander Art and Culture Law Review*, 4(2), 29-50. <https://doi.org/10.4467/2450050XSNR.18.017.10371>
38. Čeginskas, V. L., Kaasik-Krogerus, S., Lähdesmäki, T., & Mäkinen, K. (2021). Constructing social Europe through European cultural heritage. *European Societies*, 23(4), 487-512. <https://doi.org/10.1080/14616696.2021.1913508>
39. Das, P. (2019). *Econometrics in Theory and Practice*. Springer doi:10.1007/978-981-32-9019-8
40. Davidson, T.L. (2005). What Are Travel and Tourism: Are They Really an Industry? U *Global Tourism*, 3rd Ed., 25. – 31.
41. De la Calle Vaquero, M., i Garcia – Hernandez, M. (2024). Heritage Tourism and Visitor Management, *Encyclopedia of Archaeology* 2nd Ed., 597 – 695., <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-90799-6.00091-4>
42. Del Barrio, M. J., Devesa, M., & Herrero, L. C. (2012). Evaluating intangible cultural heritage: The case of cultural festivals. *City, Culture and Society*, 3(4), 235-244.
43. Demunter, C. i Dimitrakopoulou, C. (2012). Tourism in Europe: Results for 2011., Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5584904/KS-SF-12-028-EN.PDF/bbd8b1ea-4d49-49eb-a0d6-467c4b74e151>
44. Devčić, K., Tonković Pražić, I. i Beljo, I. (2022). Panel modeli – primjena u ekonomskim istraživanjima. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, 16 (3-4), 211-220. <https://doi.org/10.51650/ezrvs.16.3-4.12>
45. Dimodugno, D. (2023). New Perspectives For The Reuse Of Catholic Churches In Europe: From A Common Problem To A Common Good. *Canopy Forum*

46. Du Cros, H. (2001). A new model to assist in planning for sustainable cultural heritage tourism. *International journal of tourism research*, 3(2), 165-170.
47. Eagleton, T. (2000). *The idea of culture* (1st ed.). Blackwell Publishing
48. EAHTR (2006). Dubrovnik Declaration, International Symposium „Cultural Tourism – Economic Benefit or Loss of Identity?“
49. ECTN (n.d.) Who We Are, preuzeto 20. lipnja 2024. s <https://www.culturaltourism-network.eu/about-us.html>
50. Eldridge, S. (2024). purchasing power parity. *Encyclopedia Britannica*, preuzeto 11. kolovoza 2024. s <https://www.britannica.com/money/purchasing-power-parity>
51. Ennew, C. (2003). Understanding the economic impact of tourism. *World*, 477, 463-466.
52. Eom, T. H., Lee, S. H., i Xu, H. (2008). *Introduction to Panel Data Analysis: Concepts and Practices*. U Miller, G. J. i Yang, K. (2008). *Handbook of Research Methods in Public Administration*, Routledge 2nd Ed.
53. European Commission (2021). *The CulturEU funding guide – Culture and Creativity*, Publications Office of the European Union
54. European Commission. *European Year of Cultural Heritage 2018*, preuzeto 31. svibnja 2024. s <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/eu-policy-for-cultural-heritage/european-year-of-cultural-heritage-2018>
55. European Heritage Awards (2023). *European Heritage Awards / Europa Nostra Awards 2024 – Call for Entries*
56. European Heritage Days (2024). *European Heritage days 2024 – Routes, Networks and Connections*
57. Europska komisija. *Cultural tourism*, preuzeto 17. lipnja 2024. s https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/tourism/eu-funding-and-businesses/funded-projects/cultural_en
58. Europska komisija. *European Migration Network (EMN) Asylum and Migration Glossary. Culture* preuzeto 23. svibnja 2024. s https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/culture_en?prefLang=hr
59. Europska unija (n.d.). *European Heritage Label – Guidelines for Candidate Sites*
60. Europska Unija. *Ciljevi i vrijednosti*. Preuzeto 31. svibnja 2024. s https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_hr
61. Europska unija. *Povijest EU-a*. Preuzeto 31. svibnja 2024. s https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu_hr

62. Europski parlament (2019). A decade on from the crisis – Main responses and remaining challenges,
https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/642253/EPRS_BRI%282019%29642253_EN.pdf
63. Europski parlament (2019). European Capitals of Culture: In search of the perfect cultural event
64. Feary, S., Brown, S., Marshall, D., Lilley, I., McKinnon, R., Verschuuren, B., i Wild, R. (2015). Earth's cultural heritage u S. Feary, G. L. Worboys, M. Lockwood, A. Kothari, & I. Pulsford (Eds.), Protected Area Governance and Management (str. 81–116). ANU Press.
<https://doi.org/10.22459/PAGM.04.2015.04>
65. Ferreira, F. A., Castro, C., i Gomes, A. S. (2021). Positive and negative social-cultural, economic and environmental impacts of tourism on residents. U Advances in Tourism, Technology and Systems: Selected Papers from ICOTTS20, Volume 1 (pp. 288-298). Springer Singapore.
66. Filipan-Žigniċ, B., Legac, V., & Sobo, K. (2016). The influence of the language of new media on the literacy of young people in their school assignments and in leisure. Linguistics Beyond and Within (LingBaW), 2, 77-96.
67. Franco, S. F., i Macdonald, J. L. (2018). The effects of cultural heritage on residential property values: Evidence from Lisbon, Portugal. Regional Science and Urban Economics, 70, 35-56.
68. Garcia-Almedia, D. J., i Gartner, W. C. (2021). Model konkurentnosti u turistiċkim destinacijama nematerijalne kulturne baštine sa stajališta temeljenog na znanju - A model of competitiveness in intangible cultural heritage tourism destinations from the knowledge-based view. Acta Turistica, 33(1), 7–38. <http://dx.doi.org/10.22598/at/2021.33.1.7>
69. Gheorghiu, D., & Ștefan, L. (2020). Immersing into the past: an augmented reality method to link tangible and intangible heritage. PLURAL. History, Culture, Society, (2), 91-102.
70. Ginzberg, E. (2017). Seeking order in chaos: A definition of culture. GSTF Journal of Law and Social Sciences (JLSS), 5(2).
71. Gramatnikovski, S., Milenkovski, A., i Blazheska, D. (2016). The impact of the International Tourism receipts on GDP: The case of Republic of Macedonia. International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences, 6(4), 220-225.
72. Greenways Heritage (2018). Project Brochure
73. Grinzato, E. (2012, April). IR thermography applied to the cultural heritage conservation. In 18th world conference on nondestructive testing (Vol. 16, p. 20).
74. Guedes, A. S., & Jiménez, M. I. M. (2015). Spatial patterns of cultural tourism in Portugal. Tourism Management Perspectives, 16, 107-115.

75. Guerzoni, G. (1997). Cultural Heritage and Preservation Policies: Notes on the History of the Italian Case. In: Hutter, M., Rizzo, I. (eds) Economic Perspectives on Cultural Heritage. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-25824-6_7
76. Harrendorf, S., Heiskanen, M. i Malby, S. (2010). International statistics on crime and justice., European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI)
77. Harrison, K. D. (2007). When languages die: The extinction of the world's languages and the erosion of human knowledge. Oxford University Press.
78. Harrison, R. (2010). What is heritage. Understanding the politics of heritage, 9.
79. Hecht, L. (2021). The Culture: Characteristics and its Elements. Global Journal of Sociology and Antropology, 10(2), 001-002
80. Hsiao, C. (2003). Analysis of panel data. 2nd Ed. Cambridge university press. <http://dx.doi.org/10.12697/BJAH.2013.6.05>
81. Hughes, H., i Allen, D. (2005). Cultural tourism in Central and Eastern Europe: the views of 'induced image formation agents'. Tourism Management, 26(2), 173-183. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2003.08.021>
82. ICOMOS (1999). International Cultural Tourism Charter
83. ICOMOS (2022) International Cultural Heritage Tourism Charter
84. ICOMOS. Glossary, preuzeto 26. svibnja 2024. s https://www.icomos.org/en/2016-11-10-13-53-13/icomos-and-the-world-heritage-convention-4#cultural_heritage
85. IMPACTOUR (2020). Brochure 2, November 2020 – Managing tourism impact on cultural destinations
86. INADIS (2024) Museums as Soft Power in Europe: Debates of History
87. INCULTUM (2024). Visiting the margins: innovative cultural tourism in European peripheries: Community identity, tourism as a tool, innovation
88. Institut za turizam (2015). Akcijski plan razvoja kulturnog turizma
89. Ito, N. (2003). Intangible cultural heritage involved in tangible cultural heritage.
90. Ivić, S. (2019). The Concept of European Values. Cultura, 6(1), 103-117. <https://doi.org/10.3726/CUL012019.0007>
91. Jokilehto, J. (2005). Definion of cultural Heritage – References to documents in history . ICCROM Working Group 'Heritage and Society' http://www.ycarhe.eu/uploads/media/rural-heritage/Cultural-Heritage-definitions_ICOMOS2005.pdf
92. Kalamarova, M., Loucanova, E., Parobek, J., i Supin, M. (2015). The support of the cultural heritage utilization in historical town reserves. Procedia Economics and Finance, 26, 914-919.

93. Karakul Türk, Ö. Z. L. E. M. (2011). An integrated approach to conservation based on the interrelations of tangible and intangible cultural properties. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 28(2).
94. Kaur, A., i Kaur, M. (2016). The Study of Components of Culture: Values, Norms, Materials Objects, Language And Culture Change. *International Journal of Science Technology and Management*, 5(12), 140-152.
95. Keitumetse, S. (2006). UNESCO 2003 Convention on Intangible Heritage: Practical Implications for Heritage Management Approaches in Africa. *The South African Archaeological Bulletin*, 61(184), 166–171. <https://doi.org/10.2307/20474924>
96. Kim, S., Whitford, M., & Arcodia, C. (2021). Development of intangible cultural heritage as a sustainable tourism resource: The intangible cultural heritage practitioners' perspectives. In *Authenticity and Authentication of Heritage* (pp. 34-47). Routledge.
97. Konsa, K. (2013). Heritage as a Socio – Cultural Construct: Problems of Definition. *Baltic Journal of Art History* Vol. 6 123-150
98. Kožič, I. (2019). Can tourism development induce deterioration of human capital?. *Annals of Tourism Research*, 77, 168-170.
99. Kroeber, A. L., i Kluckhohn, C. (1952). Culture: a critical review of concepts and definitions. *Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University*, 47(1)
100. Kuliš, Z. (2024). The Role of Tourism in Regional Economic Recovery in Croatia. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 219-232.
101. Kumar, J., Hussain, K., i Kannan, S. (2015, May). Positive vs negative economic impacts of tourism development: A review of economic impact studies. In *21st Asia Pacific Tourism Association Annual Conference* 405. – 413.
102. Kutut, V., Lepkova, N., i Žróbek, S. (2021). Immovable cultural heritage usage modes: theoretical approach. *European research studies journal.*, 24(1), 1136-1151.
103. Lähdesmäki, T. (2016). Politics of tangibility, intangibility, and place in the making of a European cultural heritage in EU heritage policy. *International Journal of Heritage Studies*, 22(10), 766-780. <https://doi.org/10.1080/13527258.2016.1212386>
104. Lenzerini, F. (2011). Intangible cultural heritage: The living culture of peoples. *European Journal of International Law*, 22(1), 101-120.
105. Lenzerini, F. (2014). Protecting the Tangible, Safeguarding the Intangible: A Same Conventional Model for Different Needs. U S. von Schorlemer i S. Maus (Eds.), *Climate Change as a Threat to Peace: Impacts on Cultural Heritage and Cultural Diversity* (pp. 141–160). Peter Lang AG.

106. Leung, K., Bhagat, R. S., Buchan, N. R., Erez, M., i Gibson, C. B. (2005). Culture and international business: Recent advances and their implications for future research. *Journal of international business studies*, 36, 357-378.
107. Lim, C. (1997). Review of international tourism demand models. *Annals of Tourism Research*, 24(4), 835–849. doi:10.1016/s0160-7383(97)00049-2
108. Loulanski T. (2006). Cultural Heritage in Socio – Economic Development: Local and Global Perspectives. *Environments Journal* Vol. 34 (2) 51-66
https://www.researchgate.net/publication/268061718_Cultural_Heritage_in_Socio-Economic_Development_Local_and_Global_Perspectives
109. Lovrentjev, S. (2015). Intangible cultural heritage and tourism: Comparing Croatia and the Czech Republic. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(5).
110. Luczaj, L., Pieroni, A., Tardío, J., Pardo-de-Santayana, M., Söukand, R., Svanberg, I., & Kalle, R. (2012). Wild food plant use in 21st century Europe: the disappearance of old traditions and the search for new cuisines involving wild edibles. *Acta societatis botanicorum poloniae*, 81(4), 359-370.
111. MacKenzie, L., i Hatala, A. (2019). Addressing culture within healthcare settings: the limits of cultural competence and the power of humility. *Canadian medical education journal*, 10(1)
112. Maggi, R., & Padurean, L. (2009). Higher tourism education in English—where and why?. *Tourism Review*, 64(1), 48-58.
113. McKercher, B., i Du Cros, H. (2002). *Cultural tourism: the partnership between tourism and cultural heritage management*. New York, Haworth Hospitality Press.
114. MeDryDive (2021). Project Newsletter No.1
115. Mekonnen, H., Bires, Z. i Berhanu, K. (2022). Practices and challenges of cultural heritage conservation in historical and religious heritage sites: evidence from North Shoa Zone, Amhara Region, Ethiopia. *Herit Sci* 10, 172 <https://doi.org/10.1186/s40494-022-00802-6>
116. Merriam – Webster Dictionary. Culture. Preuzeto 22. svibnja 2024. s <https://www.merriam-webster.com/dictionary/culture#synonyms>
117. Meyer, D.F. i Meyer, N. (2015). The role and impact of tourism on local economic development: A comparative study. *African Journal for Physical, Health Education, Recreation and Dance*, 21(1:1), 197-214.
118. Milanja, C. (2012). *Konstrukcije kulture – Modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
119. Mitchell, J., i Ashley, C. (2006). Tourism business and the local economy: Increasing impact through a linkages approach. *ODI Briefing Paper*, 1-5.

120. Moore, C.A. (1980). Major Definitions of the Concept of Culture: A Review of the Literature. <https://eric.ed.gov/?id=ED229292>
121. Mountcastle, A. (2010). Safeguarding Intangible Cultural Heritage and the Inevitability of Loss: a Tibetan Example. *Studia ethnologica Croatica*, 22 (1), 339-359.
122. Mousavi, S. S., Doratli, N., Mousavi, S. N., i Moradiahari, F. (2016,). Defining cultural tourism. In *International Conference on Civil, Architecture and Sustainable Development 1* (2). 70-75.
123. Muharam, I. N., i Tussyadiah, I. (2023). The Effect of Purchasing Power Parity (PPP) and Cryptocurrency Use on Changes in the Transaction Utility of International Tourists. In *ENTER22 e-Tourism Conference* (p. 99-104)
124. Nettleton, D. (2014). Selection of Variables and Factor Derivation. *Commercial Data Mining*, 79–104. doi:10.1016/b978-0-12-416602-8.00006-6
125. Neuts, B., Matteucci, X., von Zumbusch, J., Calvi, L., i Moretti, S. (2021). First policy report. Deliverable D1.2 of the Horizon 2020 project SmartCulTour (GA broj 870708), <http://www.smartcultour.eu/deliverables>
126. O’Keefe, P. J. (1995). Protection of the Material Cultural Heritage: The Commonwealth Scheme. *The International and Comparative Law Quarterly*, 44(1), 147–161.
127. Olalere, F. (2019). Intangible Cultural Heritage as Tourism Product: The Malaysia Experience. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, Vol. 8 (3) 1-10 https://www.researchgate.net/profile/Folasayo-Olalere/publication/333798146_Intangible_Cultural_Heritage_as_Tourism_Product_The_Malaysia_Experience/links/5d04973a92851c90043c92b4/Intangible-Cultural-Heritage-as-Tourism-Product-The-Malaysia-Experience.pdf
128. Orzechowska-Kowalska, K. (2003). Creating European Cultural Routes.
129. Oxford English Dictionary, s.v. “culture (n.),” Ožujak 2024, Preuzeto 22. svibnja 2024. <https://doi.org/10.1093/OED/4985345143>.
130. Pach, Zs. P. (1968). The Shifting of International Trade Routes in the 15th-17th Centuries. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 14(3/4), 287–321. <http://www.jstor.org/stable/42554829>
131. Pančić Kombol, T. (2006). Kulturno naslijeđe i turizam. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, (16-17), 211-226
132. Panzera, E. (2022). *Cultural Heritage and Territorial Identity: Synergies and Development Impact on European Regions*. Cham: Springer International Publishing.
133. Panzera, E., de Graaff, T., i de Groot, H.L.F (2021). European cultural heritage and tourism flows: The magnetic role of superstar World Heritage Sites, *Papers in Regional Science* 100(1) 101-123. <https://doi.org/10.1111/pirs.12562>

134. Paul, R. K. (2011). *Econometric analysis using panel data*. Indian Agricultural Statistics Research, IASRI Library Avenue, New Delhi.
135. Pedersen, A. (2002). *Managing Tourism at World Heritage Sites: a Practical Manual for World Heritage Sites Managers*. UNESCO World Heritage Centre
136. Perez-Rodriguez, J. V., Ledesma-Rodríguez, F., i Santana-Gallego, M. (2015). Testing dependence between GDP and tourism's growth rates. *Tourism Management*, 48, 268-282. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.11.007>
137. Petroman, I., Petroman, C., Marin, D., Ciolac, R., Văduva, L., i Pandur, I. (2013). Types of cultural tourism
138. Prajnawrdhi, T. A., Karuppanan, S., & Sivam, A. (2015). Preserving cultural heritage of Denpasar: local community perspectives. *Procedia Environmental Sciences*, 28, 557-566.
139. Qiu Q, Zuo Y, Zhang M. (2022). Intangible Cultural Heritage in Tourism: Research Review and Investigation of Future Agenda. *Land*; 11(1), 139. <https://doi.org/10.3390/land11010139>
140. Richards, G. (1994). Developments in European cultural tourism. *Tourism: The state of the art*, 366-376.
141. Richards, G. (1999) *European Cultural Tourism: Patterns and Prospects*. U Dodd, D. i van Hemel, A-M. (1999) *Planning cultural tourism in Europe. A presentation of theories and cases*. Boekman Foundation: Amsterdam.
142. Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12-21. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.005>
143. Rogers, A. P. (2019). Values and relationships between tangible and intangible dimensions of heritage places. *Values in heritage management: Emerging approaches and research directions*, 172-185.
144. Roh, T.S. Bak, S. Min, C. (2015). Do UNESCO Heritages Attract More Tourists? *World Journal of Management*, 6(1): 193–200. <http://dx.doi.org/10.21102/wjm.2015.03.61.15>
145. Rosenfeld, R. A. (2008). Cultural and heritage tourism. *Municipal Economic Tool Kit project*.
146. Rozga, A. (2009). *Statistika za ekonomiste*, 5. izdanje. Ekonomski fakultet Split.
147. Russo, A. P., i Van Der Borg, J. (2002). Planning considerations for cultural tourism: a case study of four European cities. *Tourism management*, 23(6), 631-637.
148. Rusu, S. (2011). Tourism multiplier effect. *Journal of Economics and Business Research*, 17(1), 70-76.
149. Scarbrough, S. (2023). *Psychology of human relations*. Open Oregon Educational Resources.
150. Sert, A. N. (2017). Niche Marketing and Tourism. *Journal of Business Management and Economic Research*, 1(1), 14 -25. <http://dx.doi.org/10.29226/jobmer.2017.1>

151. Shrestha, N. (2020). Detecting multicollinearity in regression analysis. *American Journal of Applied Mathematics and Statistics*, 8(2), 39-42. DOI: 10.12691/ajams-8-2-1
152. Skublewska-Paszkowska, M., Milosz, M., Powroznik, P., & Lukasik, E. (2022). 3D technologies for intangible cultural heritage preservation—literature review for selected databases. *Heritage Science*, 10(1), 3.
153. SmartCulTour (2020). SmartCulTour Brochure
154. Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. New York: Routledge
155. Smith, M. K. (2015). *Issues in cultural tourism studies*. Routledge.
156. Sonkoly, G. i Vahtikari, T. (2018). *Innovation in Cultural Heritage – For an intergrated European Research Policy*. European Commission, Publications Office Luxembourg ISBN 978-92-79-78019-6
157. Soomro, S., Kazemian, B., i Mahar, I. (2015). The importance of culture in second and foreign language learning. *Dinamika Ilmu: Journal of Education*, 15(1), 1-10.
158. Stynes, D. J. (1997). *Economic impacts of tourism*
159. Su, X., Li, X., i Kang, Y. (2019). A Bibliometric Analysis of Research on Intangible Cultural Heritage Using CiteSpace. *Sage Open*, 9(2). <https://doi.org/10.1177/2158244019840119>
160. Su, Y. W., i Lin, H. L. (2014). Analysis of international tourist arrivals worldwide: The role of world heritage sites. *Tourism management*, 40, 46-58.
161. Svjetska banka (n.d.) *International tourism, receipts (current US\$) – Metadata*, preuzeto 10. kolovoza 2024. s <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
162. Svjetska banka (n.d.). *Educational attainment, at least completed short-cycle tertiary, population 25+, total (%) (cumulative) – metadata glossary*, preuzeto 11. kolovoza 2024. s <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/SE.TER.CUAT.ST.ZS>
163. Svjetska banka(n.d.). *Price level ratio of PPP conversion factor (GDP) to market exchange rate – metadata glossary*, preuzeto 11. kolovoza 2024. s <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/PA.NUS.PPPC.RF>
164. Svjetska banka, *Educational attainment, at least completed upper secondary, population 25+, total (%) (cumulative)*, preuzeto 8. kolovoza 2024. s https://data.worldbank.org/indicator/SE.SEC.CUAT.UP.ZS?name_desc=false&year=2021
165. Svjetska banka, *GDP per capita (current US\$)*, preuzeto 8. kolovoza 2024. s <https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/ny-gdp-pcap-cd>

166. Svjetski ekonomski forum (2023). These are the EU countries with the largest economies, preuzeto 8. kolovoza 2024. s <https://www.weforum.org/agenda/2023/02/eu-countries-largest-economies-energy-gdp/>
167. Školski rječnik hrvatskoga jezika. Kultura. Preuzeto 22. svibnja 2024. s <https://rjecnik.hr/search.php?q=kultura>
168. The Forbidden City (n.d.). Forbidden city tickets. Preuzeto 13. lipnja 2024. s <https://www.forbiddencitytickets.com/tickets>
169. Theobald, W. F. (2005). The meaning, scope, and measurement of travel and tourism U Global tourism, 3rd Ed., 5. – 24.
170. Timothy, D. J. (2011)., Cultural Heritage and Tourism: An Introduction, vol.4. Bristol: Channel View Publications
171. Tomljenović, R., Marušić, Z., Weber, S., Hendija, Z., i Boranić, S. (2003). Strategija razvoja kulturnog turizma - „Od turizma i kulture do kulturnog turizma“. Institut za turizam Zagreb <http://arhiva.rera.hr/Portals/0/docs/eu-turizam/Strategij-Razvoja-Kulturnog-Turizma.pdf>
172. Tovmasyan, G. (2016). Tourism development trends in the world. European Journal of Economic Studies, (3), 429-434.
173. TRAMES (2020). Newsletter n.1 – January 2020
174. Treaty on European Union (1992). Official Journal of the European Communities. 191(35)
175. Tudorache P. (2016). The Importance of the Intangible Cultural Heritage in the Economy. Procedia Economics and Finance Vol. 39 731 - 736 [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30271-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30271-4)
176. Tureac, C. E., i Turtureanu, A. (2010). Types and forms of tourism. Acta Universitatis Danubius. Œconomica, 4(1).
177. Tweed, C., & Sutherland, M. (2007). Built cultural heritage and sustainable urban development. Landscape and urban planning, 83(1), 62-69.
178. Tylor E.B. (1871). Primitive Culture <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.42334/page/n15/mode/2up>
179. UN (2008). Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework 2008
180. UNESCO (1945). Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
181. UNESCO (1954). Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property
182. UNESCO (1954). Final act of the Intergovernmental Conference on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

183. UNESCO (1972). Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>
184. UNESCO (1972). Definition of immovable and natural heritage
185. UNESCO (1978). Records of the General Conference, 20th session, v.1: Resolutions
186. UNESCO (1982). World Conference on Cultural Policies: final report. World Conference on Cultural Policies, 2nd, Mexico City
187. UNESCO (2001). Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage
188. UNESCO (2003). Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage <https://www.croris.hr/crosbi/publikacija/knjiga/9576>
189. UNESCO (2012). International Standard Classification of Education ISCED 2011, Institute for Statistics
190. UNESCO (2017). Cultural Tourism Policy Guidelines & Declaration
191. UNESCO (2022a). Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2022 Edition
192. UNESCO (2022b). Operational Directives for the implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Heritage
193. UNESCO (2023). Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention
194. UNESCO (n.d.) UNESCO World Heritage and Sustainable Tourism Programme, preuzeto 13. lipnja 2024. s <https://whc.unesco.org/en/tourism/>
195. UNESCO Office Apia (2013). Post disaster needs assessment/human recovery needs assessment after cyclone Evan (December 2012): report on cultural heritage in Samoa <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000219411?posInSet=12&queryId=732665e5-f87d-45e7-b8c6-53ed8aff5108>
196. UNESCO, Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices, preuzeto 9. kolovoza 2024. s [https://ich.unesco.org/en/lists?text=&inscription\[\]=00002&multinational=3#tabs](https://ich.unesco.org/en/lists?text=&inscription[]=00002&multinational=3#tabs)
197. UNESCO, World Heritage List Statistics, preuzeto 9. kolovoza 2024. s <https://whc.unesco.org/en/list/stat#d31>
198. UNESCO. Glossary, preuzeto 27. svibnja 2024. s <https://uis.unesco.org/en/glossary-term/cultural-heritage>
199. UNESCO. Legal Affairs, Convention of the Safeguarding the Intangible Cultural Heritage, preuzeto 3. lipnja 2024. s <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-safeguarding-intangible-cultural-heritage#item-2>
200. UNESCO. Member States, preuzeto 2. lipnja 2024. s <https://www.unesco.org/en/countries>

201. UNESCO. Natural sciences: sciences for a sustainable future, preuzeto 2. lipnja 2024. s <https://www.unesco.org/en/natural-sciences>
202. UNESCO. Protecting Our Heritage and Fostering Creativity, preuzeto 2. lipnja 2024. s <https://www.unesco.org/en/culture>
203. UNESCO. Safeguarding Culture in Times of Crisis, preuzeto 2. lipnja 2024. s <https://www.unesco.org/en/emergencies/culture?hub=365>
204. UNESCO. The Criteria for Selection. Preuzeto 12. travnja 2024. s <https://whc.unesco.org/en/criteria/>
205. UNESCO. UNESCO's action in education, preuzeto 2. lipnja 2024. s <https://www.unesco.org/en/education/action>
206. UNESCO. World Heritage List Statistics, preuzeto 3. lipnja 2024. s <https://whc.unesco.org/en/list/stat>
207. UNWTO (2008). International Recommendations for Tourism Statistics 2008
208. UNWTO (2011). Tourism Towards 2030 : Global Overview
209. UNWTO (2017). Tourism and Culture, preuzeto 9. lipnja 2024. s <https://www.unwto.org/tourism-and-culture>
210. UNWTO (2018). Tourism and Culture Synergies
211. UNWTO (2024). World Tourism Barometer Excerpt 22 (1)
212. UNWTO, Global and regional tourism performance, preuzeto 8. kolovoza 2024. s <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>
213. Urošević, N. (2012). Cultural identity and cultural tourism-between the local and the global (a case study of Pula, Croatia). The European Journal of Applied Economics, 9(1), 67-76.
214. Van Eijnatten, J., i De Nood, M. (2018). Shared stories: narratives linking the tangible and intangible in museums. International journal of intangible heritage, 13, 94-110.
215. Veghes, C. (2023). Does presence on the UNESCO World Heritage List Support Sustainable Development? A Market-Driven Exploratory Approach. European Journal of Sustainable Development, 12(2), 274-286.
216. Versailles Palace (n.d.). Versailles Palace tickets. Preuzeto 13. lipnja 2024. s https://www.versailles-palace.com/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwsaqzBhDdARIsAK2gqncHN6UziJmfxCngg7LuesTCANAeZXLlcwVi22EaCmUv684_05m75ewaAIB1EALw_wcB
217. Vlada RH (2003). Strategija razvoja kulturnog turizma
218. Wei, Y., Liu, H., & Park, K. S. (2021). Examining the structural relationships among heritage proximity, perceived impacts, attitude and residents' support in intangible cultural heritage tourism. Sustainability, 13(15), 8358.

219. White, L. A. (2022). Culture. Encyclopedia Britannica.
<https://www.britannica.com/topic/culture>
220. WTTC (2022). Travel & Tourism Economic Impact 2022
221. WTTC (2024). Travel & Tourism set to Break All Records in 2024
222. Yang, C. H., Lin, H. L., i Han, C. C. (2010). Analysis of international tourist arrivals in China: The role of World Heritage Sites. *Tourism management*, 31(6), 827-837.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.08.008>
223. Yang, Y., Xue, L., i Jones, T. (2018). Tourism-enhancing effect of World Heritage Sites: Panacea or placebo? A meta-analysis. *Annals of Tourism Research*. 75. 29–41.
DOI:10.1016/j.annals.2018.12.007
224. Yao, D., Zhang, K., Wang, L., Law, R., i Zhang, M. (2020). From religious belief to intangible cultural heritage tourism: A case study of Mazu belief. *Sustainability*, 12(10), 4229.
225. Yordanova, D. (2010). Bulgaria: national report on underwater cultural heritage. UNESCO
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000189942?posInSet=2&queryId=732665e5-f87d-45e7-b8c6-53ed8aff5108>

POPIS TABLICA

Tablica 1. Popis zemalja koje su obuhvaćene panel analizom.....	46
Tablica 2. Popis varijabli modela.....	48
Tablica 3. Deskriptivna statistika.....	53
Tablica 4. Korelacijska matrica za nezavisne varijable.....	56
Tablica 5. Rezultati estimacija kada je zavisna varijabla $ARRsq$	57
Tablica 6. Rezultati estimacija kada je zavisna varijabla $NIGsq$	59
Tablica 7. Rezultati estimacija kada je zavisna varijabla REC	60
Tablica 8. Očekivani i dobiveni predznaci nezavisnih varijabli.....	61

POPIS SLIKA

Slika 1. Geografski prikaz zemalja obuhvaćenih istraživanjem.....	47
--	----

SAŽETAK

Svrha ovog rada bila je istražiti postojanje utjecaja materijalne i nematerijalne kulturne baštine na turističku potražnju. U cilju dobivanja rezultata, provedena je panel analiza kojom su analizirani podaci iz 30 europskih zemalja u vremenskom razdoblju od 12 godina. Analizom su istraženi utjecaji broja lokaliteta UNESCO-ove materijalne kulturne baštine po km² i na 100,000 stanovnika, kao i broja lokaliteta UNESCO-ove nematerijalne kulturne baštine po km² i na 100,000 stanovnika na zavisne varijable, odnosno indikatore turističke potražnje: turističke dolaske po km², turistička noćenja po km² i udio prihoda od međunarodnih putovanja u BDP-u. Rezultati analize potvrdili su kako postoji pozitivan utjecaj materijalne i nematerijalne kulturne baštine na turističku potražnju.

Ključne riječi: materijalna kulturna baština, nematerijalna kulturna baština, UNESCO, razvoj turizma, panel analiza

SUMMARY

The aim of this research was to explore the influence of tangible and intangible cultural heritage on tourism demand. In order to obtain the results, a panel analysis was conducted which analyzed data from 30 European countries over a period of 12 years. The analysis investigated the effects of the number of UNESCO tangible cultural heritage sites per km² and per 100,000 inhabitants, as well as the number of UNESCO intangible cultural heritage sites per km² and per 100,000 inhabitants on dependent variables, i.e. indicators of tourist demand: tourist arrivals per km² , tourist overnight stays per km² and share of receipts from international travel in GDP. The results of the analysis confirmed that there is a significant positive influence of tangible and intangible cultural heritage on tourist demand.

Keywords: tangible cultural heritage, intangible cultural heritage, UNESCO, tourism development, panel analysis